

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2010

1

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. www.eurozine.com

Yda WALT, Cheryl RUMBAK, Philip MILLER, Andy SPITZ. „Kur yra Kovno?“ Vaizdo ir garso instaliacija. Kauno paveikslų galerija. Iš Kauno tekstilės bienalės

Žiūrovai, patekę į instaliacijos erdvę ir vaikščiodami po ją, tarsi peržengia du slenksčius, kurių funkciją atlieka baltas audeklas, ir pasiekia skirtingus suvokimo lygmenis. „Prieškambaryje“ kaip atsitiktiniai archeologiniai radiniai išbarstyti stilizuoti muziejiniai eksponatai tradiciškai asocijuojasi su tuo, kas užversta žemėmis, t.y. pamiršta, išstumta iš sąmonės, bet glūdi pasąmoniniame lygmenyje ir kelia nerimą (įrodyta, kad nuslėptos traumos ypač jaudina trečiąją kartą, nesvarbu, ar seneliai buvo aukos, ar budeliai, ar stebėtojai). Atrodo, instaliacijos autoriai kviečia „kasti“ toliau, iškelti viską į sąmonės paviršių. Iš pasąmoninės „prieškambario“ erdvės įėję į „kambarį“ pirmiausia susiduriame ne su abstrakčiais statistiniais aukų skaičiais, o su kiekvienam kauniečiui pažįstamose gatvėse ir namuose (gal net jo paties) gyvenusiais žmonėmis ir individualiomis jų istorijomis. 1939 m. Kauno telefonų knygoje žydai dar figūruoja kaip neatsiejama miesto dalis, nors instaliacijoje jų likimas jau paženklintas raudonomis sagutėmis. Parodos lankytojai ypač stebėjosi, kiek daug žydų tarpukariu gyveno Kaune (kai kas net suabejojo, ar ši knyga autentiška, gal specialiai taip sukonstruota!), ieškojo pažįstamų gatvių ir pavardžių, kitaip tariant, ėmė jausti asmeninį santykį su žydų tragedija. O tada teko peržengti antrąjį „slenkstį“ (baltas audeklas instaliacijos centre iš pradžių slepia masinių žudynių vietas Lietuvoje žemėlapyje) ir stoti į akistatą su abstrakčiąja istorija – žydų žudynių mastais, šoa tema.

Apie šią instaliaciją skaitykite p. 40

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS (kultūrologija,
aktualioji užsienio kultūros problematika,
architektūra) 2 62 38 61
Ramunė MARCINKAUSKAITĖ
(teatras) 2 62 38 61
Asta PAKARKLYTĖ (muzika) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA (dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS (meninis apipavidalinimas,
kompiuterinis maketavimas) 2 61 05 38
Kompiuteriu renka Kristina SABUKIENĖ
Korektūrą taiso Dalia MEČKAUSKAITĖ
Buhalterė Irena ŽAGANEVIČIENĖ

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Rūta STANEVIČIUTĖ
Tomas KIAUKA
Liana RUOKYTĖ (Skandinavija)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61
© Leidėjas – UAB Kultūros barai. SL 101

Remia

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

Europos istorijos

Virgilijus ČEPAITIS. Apie teisę ir tiesą. *Kaip išėita į Baltijos kelią* / 2

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Proginė istorija, arba Virtuali Netimero ir Zebedeno dvikova. *Diskusija* / 8

Problemų ir idėjų

Simas ČELUTKA. Globalios pilietinės visuomenės idėja jos šalininkų ir kritikų akimis / 15
Zecharia PLAVIN. Apie „sveiką protą“ ir dvasinę priespaudą / 24

Kūryba ir kūrėjai

Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ. Keturių miniatiūros / 28
Kristina CIVINSKIENĖ. Tapyba kaip šachmatų partija. *Arūno Vaitkūno retrospektyvinė paroda* / 32
Kęstutis ŠAPOKA. Ar šiandien verta maištauti? *Post Ars retrospektyva ŠMC* / 34
Virginija VITKIENĖ. Diskusijos pradžia Kauno bienalėje / 37
Goda VILBIKAITĖ. „Tai, kas nesuvokta, užgyti negali“. *Žydiškajam Kaunui at(si)minti.* / 40
Asta PAKARKLYTĖ. Naujoji akademinės muzikos re-generacija / 45
Andrius JEVSEJEVAS. Kaip tampama režisieriais / 50

Literatūrinės perspektyvos: Danija

Andreas HARBSMEIER. Šiuolaikinis literatūrinis rezervatas / 55
Heribert PRANTL. Ar laikraščiai gyvybiškai svarbūs sistemai? *Žurnalistika tarp ryto ir apyaušrio* / 59
Goda DAPŠYTĖ. Apie pinigų kalyklos šturmą ir internetinį visuomenės „veidą“. *Įspūdžiai iš festivalio Baltic Circle* / 66
Skaidra TRILUPAITYTĖ. Šaltojo karo laikų modernizmo intriga / 69

Pažinti naujaip

Mindaugas PELECKIS. Nematomas ginklas – paslapčių sugestija / 73

Retrospektyva

Ona MAŽEIKIENĖ. Meno ir istorijos sintezė. *Liublino unijos atspindžiai dailėje ir abiejų tautų – lietuvių ir lenkų – savimonėje* / 78

Istorijos puslapiai

Liudas SUBAČIUS. Tremtinių iš Mažosios Lietuvos globa 1915–1918 m. / 84

Iš rankraščių ir archyvų

Vincencijos Losoraitienės laiškas pusseserei Elenai Matulaitytei-Dankevičienei / 86

Apie knygas

Juozas ŠIKŠNELIS. Nesijaudinkite, Klaipėda dar nenugrimzdo / 92

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Supervizorius / 94
Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Arūnas VAITKŪNAS. Aitvaras. 2005. Gruzija, Šarūno Nako nuotr.
Iš retrospektyvinės parodos Kauno paveikslų galerijoje

4 p.: Jūratės Kazakevičiūtės ir Živilės Muraškienės kūrybinis procesas
Kristinos Čyžiūtės nuotr. Iš Kauno tekstilės bienalės

APIE TEISĘ IR TIESĄ

Kaip išeita į Baltijos kelią

Baltijos kelias yra svariausias lietuvių, latvių ir Estų bendradarbiavimo pavyzdys taikiamame kelyje į nepriklausomybę. Šiame straipsnyje* bandysiu apžvelgti, kaip bendradarbiauta 1988–1990 metais. Apie tai ir apie Baltijos kelią jau esu rašęs, tačiau verta daug ką priminti, o svarbiausia – pažvelgti konkrečiau ir plačiau, svarstant, kuo Baltijos kelias yra aktualus šiandien.

Minime Berlyno sienos griuvimo 20-ąsias metines, tačiau pokyčiai Rytų bloke prasidėjo gerokai anksčiau. Politologai ir istorikai vis dar aiškinasi, kaip pavyko per keliolika mėnesių taikiai sugriauti vieną galingiausių pasaulio imperijų, kuri po savo griuvėsiais palaidojo ir komunizmo ideologiją. Tuo pat metu suiro ir dar viena daugiatautė komunistinė valstybė – Jugoslavija, tačiau jos agonija pasiglemžė šimtus tūkstančių gyvybių, o paskutinėms konvulsijoms numalšinti prireikė net NATO jėgos. Taigi, taikus trijų Baltijos tautų kelias iš komunistinio individų ir tautų kalėjimo nusipelno nuodugnios analizės. Vertėtų ne tik prisiminti, kaip stovėjome Baltijos kelyje, bet ir patyrinėti, kokios buvo šios milijoninės demonstracijos ištakos, kaip ji buvo organizuota, kokios buvo jos pasekmės ir kokia jos prasmė šiandien.

1988 m. balandžio 13 d. Taline buvo įkurtas Estijos Liaudies Frontas, birželio 3 d. Vilniuje – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis, rugpjūčio 30 d. Rygoje – La-

tvijos Liaudies Frontas. Sąjūdžio, kaip ir abiejų liaudies frontų, veikla iš pradžių apsiribojo pareiškimais, protesto parašų rinkimu, mitingais. Didžiausias iš tokių mitingų Lietuvoje įvyko 1988 m. rugpjūčio 23 d. Vilniuje, Vingio parke. Reikalauta pasmerkti Molotovo–Ribbentropo pakto slaptuosius protokolus, kurie sudarė sąlygas Sovietų Sąjungai okupuoti Lietuvą, Latviją ir Estiją¹. Sovietų Sąjungos ir Vokietijos pakto pasmerkimas tapo, ko gero, pagrindiniu Sąjūdžio politikos klausimu. Juk faktas, kad slaptieji protokolai buvo, reiškė viena – Lietuvos Respublikos prijungimas prie SSRS buvo neteisėtas. Tarptautinė teisė laikosi romėnų teisės principo *Ex injuria non oritur jus* (teisė iš neteisėtumo neatsiranda). SSRS įvykdyta Baltijos šalių aneksija pažeidė Tautų Lygos įstatus ir 1928 m. Briando–Kellogo pakto 10 straipsnį. Taigi, politinė padėtis, sudaryta panaudojant karinę jėgą, negali pakeisti suverenumo ir garantuoti SSRS teisės Lietuvos teritorijoje.²

Gyvoji grandinė kaip protesto forma

1988 m. rugsėjo 3 d. įvyko bendra Lietuvos, Latvijos ir Estijos žaliųjų akcija – protestuota prieš katastrofišką ekologinę situaciją šiose respublikose. Prie Baltijos jūros Lietuvoje atvyko apie 100 000, Latvijoje – 50 000, Estijoje – 15 000 žmonių, kurie sutartą valandą susikibo rankomis ir pakrante nusitiesė gyvoji grandinė.³ Tada pirmąkart buvo surengta tokia gausi bendra trijų Baltijos respublikų demonstracija. Įsitikinome,

* Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą 2009 m. gruodžio 4 d. LR Seime, konferencijoje „Baltijos kelias – kelias į laisvę“.

kad žmonės svarbiems reikalams sukviesti įmanoma. Lietuvos demonstrantus supažindinome su Sąjūdžio rengiama akcija, kurios tikslas – pasipriešinti Ignalinos atominės elektrinės trečiojo bloko statybai.⁴

Praslinkus dviem dienoms po vadinamojo Baltijos apkabimo, rugsėjo 5 d., Ignalinos atominėje elektrinėje kilo gaisras, sudegė valdymo sistemos kabeliai. Kitą dieną išplieskė dar vienas gaisras. Tos dienos vakare Sąjūdžio iniciatyvinė grupė nutarė apjuosti Ignalinos atominę elektrinę Gyvybės žiedu. Beje, „gyvąsias grandines“ netyčia buvo išreklamavusi sovietinė žiniasklaida, kuri plačiai nušvietė, kaip protestuodami „paprasti Vakarų žmonės“ apjuosia JAV karinę bazę Didžiojoje Britanijoje.

1988 m. rugsėjo 17 d. 5949 žmonės, nepaisydami Lietuvos komunistų partijos vadovų draudimo, susikibo rankomis plentuose prie Ignalinos atominės elektrinės, reikalaudami ją uždaryti. Iš viso akcijoje dalyvavo daugiau kaip dvidešimt tūkstančių žmonių⁵.

Veiksmų koordinavimo pradžia

Jau pirmuosiuose Sąjūdžio mitinguose 1988 m. vasarą dažnai gaudavo žodį estų ir latvių atstovai. Spalio 22–23 d. Vilniuje, Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime, Latvijos Liaudies Fronto tarybos narys Janis Gaigals pasiūlė surengti visų Pabaltijo sąjūdžių (arba frontų) konferenciją⁶. Estijos Liaudies Fronto valdybos pirmininkas Edgaras Savisaaras šią iniciatyvą palaikė: „Mūsų tikslas turi būti Pabaltijo suverenių respublikų vieningas frontas ir mūsų trijų respublikų liaudies judėjimų bendras frontas. Juk mes neturime nieko kito, kuo galėtume gintis. [...] Mes deklaruojame: negali būti suverenios Estijos, jei nėra suverenios Lietuvos, suverenios Latvijos, kitų suverenių respublikų.“⁷

1988 m. lapkričio 8 d. Rygoje įvyko pirmasis trijų Baltijos kraštų tautinių sąjūdžių tarybų susitikimas, kuriame buvo nutarta drauge rinkti parašus, protestuojant prieš SSRS Konstitucijos pataisas, kurios dar labiau centralizuoja valdžią, ir siekti, kad visų trijų

respublikų aukščiausiosios tarybos priimtų įstatymus, kurie užtikrintų respublikų įstatymų viršenybę prieš SSRS įstatymus. Tapo aišku, kad būtina koordinuoti veiksmus. Buvo sutarta 1989 m. sušaukti Baltijos Asamblėją. Rengdamiesi jai Sąjūdžio ir liaudies frontų atstovai susitikinėdavo nuolatos. Viename iš tokių susitikimų 1989 m. sausio mėn. Rygoje kilo idėja, kad penkiasdešimtąsias Molotovo–Ribbentropo pakto metines reikėtų pažymėti kaip nors ypatingai, surengti bendrą visų trijų kraštų akciją.

Gyvosios sienos idėja

Koks renginys galėtų vienu metu vykti 150 tūkstančių kvadratinį kilometrų plote? O kas, jei per visas tris Baltijos respublikas nutiestume žmonių grandinę, primindami pasauliui apie neteisėtą šių valstybių aneksiją ir Europos perdalijimą?

1989 m. pavasarį Sąjūdžio Seimo taryba šiai, atrodytų, sunkiai įvykdomai idėjai pritarė. Ginčytasi tik dėl jos įgyvendinimo. Kaip ji vyktų? Kur žmonės sustotų? Galima išsirikiuoti Lietuvos, Latvijos, Estijos pasienyje su Gudija ir Rusija, gyvąją sieną atidalijant tris Baltijos respublikas nuo Sovietų Sąjungos. Tačiau gyvąją grandinę tektų tiesti miškais, pelkėmis ir laukais. Gal geriausia gyvąją sieną „pastatyti“ ant magistralinių plentų nuo Talino per Rygą iki Vilniaus? Tokią akciją būtų lengviausia organizuoti, dalyviams paprasčiausia būtų į ją patekti, be to, spaudai ir televizijai būtų patogų ją fiksuoti.

Nuo Molotovo–Ribbentropo pakto nukentėjo ir Lenkija, Rumunija, Suomija. Jo pasekmes patyrė Gudija, Ukraina. Paktas lėmė, kad atsirado Moldavija. Sąjūdis palaikė neblogus ryšius su šių kraštų sąjūdžiais ir partijomis. Gal vertėtų gyvąją grandinę tiesti nuo Baltijos iki Juodosios jūros? Buvo nutarta pasikonsultuoti su *Solidarność* vadovybe. Tačiau Lietuvą ir Lenkiją skyrė griežtai saugoma SSRS valstybinė siena. Bandymas susijungti galėjo sukelti neprognozuojamą valdžios reakciją. Idėjos išplėsti akciją teko atsisakyti.

1989 m. gegužės mėn. 13–14 d. Taline posėdžiavo trijų Baltijos kraštų liaudies sąjūdžių parlamentai –

Baltijos Asamblėja. Sutarta sudaryti Lietuvos Sąjūdžio, Estijos ir Latvijos liaudies frontų Trišalę komisiją, kuri koordinuotų veiklą instituciniu lygmeniu.

Per Baltijos Asamblėjos posėdžių pertraukas buvo derinami būsimi veiksmai. Viena iš aptariamų temų – artėjantis Molotovo–Ribbentropo pakto penkiasdešimtmetis. Tarp kitų variantų mes, lietuviai, siūlėme ir žmonių grandinės, nutiestos per visas tris respublikas, idėją. Latviai iškart sutiko, bet estai šią idėją pavadino „tipiškai lietuviška“, „barokiška“ ir ją atmetė. Buvo sutarta toliau ieškoti visiems priimtino varianto.

Baltijos kelias

1989 m. gegužės mėn. 14 d. vakare, po Baltijos Asamblėjos posėdžių, Talino rotušės aikštėje įvyko mitingas. Estijos Liaudies Fronto valdybos narys Mati's Hintas, sakydamas kalbą, suformulavo bendrą požiūrį į mūsų tautų praeitį, dabartį ir ateitį, o politinę kryptį pavadino Baltijos keliu: „Prievara – ne Baltijos kelias. Baltijos kelias – derybų, įtikinėjimo ir įrodymų kelias.“⁸

1989 m. liepos 15 d. Estijoje, Pernu, susirinko Lietuvos Sąjūdžio, Estijos ir Latvijos liaudies frontų atstovai, deleguoti į Trišalę komisiją. Pirmajame jos posėdyje įsteigta Baltijos Taryba ir apsvarstyta padėtis, susidariusi šiuose kraštuose. Daug dėmesio skirta Molotovo–Ribbentropo pakto penkiasdešimtmečio renginiams. Estijos Liaudies Frontas gyvosios grandinės nuo Talino iki Vilniaus idėjai jau nebesipriešino ir net pateikė jos scenarijų, pasiūlė organizuoti bendrą trijų respublikų radijo laidą, sukurti vieną renginio emblemą, plakatus ir ženkliuką, o po manifestacijos surengti draugystės šventes Estijos ir Latvijos, Latvijos ir Lietuvos pasieniuose. Gyvają grandinę estai pasiūlė pavadinti Baltijos kelias į laisvę ir nepriklausomybę. Atsakingais už renginį Baltijos Taryba paskyrė Heinzą Valką (ELF), Arnoldą Kluotinšą (LLF) ir Virgilijų Čepaitį (LPS).

1989 m. rugpjūčio 11 d. Cėsyje, antrajame Baltijos Tarybos posėdyje, buvo nutarta, kad estų ir latvių gyvoji grandinė drieksis trasa per Estijos ir Latvijos vi-

durį. Lygiai 19 val. po signalo per radiją visose trijose respublikose bus paskelbta, kad tylos minute pagerbiami žuvusieji: Molotovo–Ribbentropo pakto aukos. Labai svarbią idėją iškėlė latviai, kurie, susisiekę su savo išeiviais sužinojo, kad šie pasirengę tuo pat metu prisijungti prie šios akcijos visame pasaulyje. Latviai taip pat siūlė paraginti žmones, kad tie, kurie negalės dalyvauti Baltijos kelyje, namuose užsidegtų žvakę ir mintyse prisijungtų prie gyvosios grandinės.

Nutarus organizuoti Baltijos kelią, pirmiausia reikėjo įtikinti kitus tokios akcijos būtinumu. Ar susirinks pakankamai žmonių, kad susikibę rankomis jie užpildytų tuos du šimtus kilometrų plento Lietuvoje? Apie akciją kiekvieną trečiadienį informuodavo Sąjūdžio informacinė TV laida „Atgimimo banga“. Kiekvienas Sąjūdžio Seimo tarybos posėdis prasiždėdavo pasirengimo Baltijos keliui aptarimu, buvo įsteigtas akcijos koordinavimo centras. Už gyvają grandinę vis aktyviau agitavo rajonų ir miestų Sąjūdžio tarybos. Informaciniame biuletenyje buvo išspausdintas detalus būsimosios akcijos planas, sudarytas scenarijaus, kurį pateikė Sąjūdžio Seimo narys Artūras Skučas, pagrindu.⁹

200 km kelio nuo Gedimino bokšto iki Latvijos sienos buvo suskirstyta atkarpomis pagal žmonių skaičių ir atstumą, kurį teks važiuoti iki trasos. Kelias už Vilniaus miesto ribos buvo suskirstytas į tris didelius ruožus, paskirti jų koordinatoriai¹⁰. Sąjūdžio informacijos centras kvietė Maskvoje akredituotus užsienio korespondentus nušviesti Baltijos kelią. Sąjūdžio Seimo taryba rugpjūčio 16 d. per „Atgimimo bangą“ (ji buvo paskutinė prieš akciją) dar kartą pakvietė dalyvauti demonstracijoje: „Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis kviečia Lietuvos žmones rugpjūčio 23-iosios vakarą į Vilniaus–Rygos plentą, kur Gyvąja Siena paminėsime 50-metį nuo tos dienos, kai dvi to meto didžiosios valstybės pasidalino Estiją, Latviją ir Lietuvą. Ta Gyvąja Siena mes primename pasauliui, susitaikiusiam su trijų suverenių valstybių žūtimi, kad trys tautos ne tik gyvos, bet ir pasiryžusios pačios lemti savo likimą.“¹¹

Kuo arčiau buvo rugpjūčio 23-ioji, tuo darėsi aiškiau, kad Baltijos kelią pavyks nutiesti. Televizijos

žiūrovų skambučių gausa per „Atgimimo bangą“ rugpjūčio 16 d. rodė, kad daugybė žmonių jaučia pareigą dalyvauti šioje neregėto masto demonstracijoje. Bandymai ją sutrukdyti buvo bevaisiai. Pagaliau ir valdžia suprato, kad, nepaisant jos pasipriešinimo, Baltijos kelias vis tiek įvyks. Daugelis žmonių skyrė savo darbuotojams nemokamą transportą. Koordinacinis centras rekomendavo, kad kiekvieno rajono ar miesto vilkstinė į trasą vyktų lydimą greitosios pagalbos ir autoinspekcijos automobilių. Valdžia leido koordinuoti akciją per radiją o autoinspektoriams nurodė reguliuoti eismą. Iš Vilniaus ir Panevėžio į trasą nedrausta kursuoti miesto autobusams.

Užsienio korespondentai pareiškė norą fotografuoti ir filmuoti Baltijos kelią iš oro. Kauno kooperatyvo „Avio paslauga“ vadas lakūnas Kazys Šalčius nepakluso Maskvos draudimui skraidyti virš gyvosios grandinės ir Baltijos kelias buvo įamžintas iš viršaus. Be to, iš lėktuvo buvo barstomos gėlės stalinizmo aukoms atminti. Gėles prie Vilniaus ir Kauno Sąjūdžio būstinių nemokamai sunešė žmonės. Sąjūdžio akcijas paprastai palaikydavo visa Lietuva.

Baltijos kelio dieną į Sąjūdžio būstinę nenutrūkstamai plaukė pranešimai iš rajonų apie planuojamą dalyvių skaičių. Radijas, per kurį buvo koordinuojami žmonių srautai, vidurdienį pranešė, kad keliuose jau esama kamščių. Apie 16.00 tapo aišku, kad kai kurie automobiliai nespės iki 19.00 pasiekti Vilniaus–Rygos plento. Per radiją buvo patarta, kad žmonės septintą valandą vakaro sustotų ten, iki kur jie bus nuvažiavę, susikibtų rankomis ir prisijungtų

Baltijos kelio epizodas

prie didžiosios grandinės. Iš trasos skambinę žaliaraiščiai* jau 18 valandą pranešė, kad grandinė tikrai susijungs. Penkiolika minučių prieš septynias per Sąjūdžio būstinės, kurioje buvo įsikūręs akcijos koordinavimo štabas, langą matėme, kad Katedros aikštė sausakimša.

19.00 Baltijos kelias, iš radijo imtuvų aidint varpams, buvo nutiestas! Lietuvoje, Sąjūdžio sekretariato paskaičiavimais, gyvojoje grandinėje susikibę už rankų stovėjo apie milijonas žmonių¹². Tokia pat populiari Baltijos kelio akcija buvo ir Estijoje, ir Latvijoje.

Lietuva, Latvija, Estija: istoriniai bandymai vienyti

Baltijos tautos XX a., yrant Rusijos imperijai (tiesa, vėliau ji pasivadino Sovietų Sąjunga), buvo priverstos du kartus siekti nepriklausomybės. Idėja apie neišvengiamą šių tautų valstybingumą sklاندė jau pačioje XX a. pradžioje, o ypač suintensyvėjo Pir-

* Taip buvo vadinami Sąjūdžio tvarkos būrių nariai.

mojo pasaulinio karo metais. Tada būta minčių ir apie bendrą būsimą Lietuvos ir Latvijos valstybę (iš lietuvių šią idėją palaikė dr. Kazys Šliūpas, o iš latvių – poetas Janis Rainis, kuris net pradėjo mokytis lietuvių kalbos).

Jau susikūrusios trys Baltijos valstybės vaisingai bendradarbiavo 1918 m. per Versalio taikos konferenciją. Lietuvos, Latvijos ir Estijos atstovai įsteigė prancūzų kalba leidžiamą žurnalą *Revue Baltique* ir bendromis jėgomis pasiekė, kad būtų sudaryta komisija spręsti Baltijos valstybių reikalams. Versalio taikos konferencijoje Estijos delegacija pasiūlė sukurti Baltijos valstybių sąjungą. 1919–1921 m. Estijoje ir Latvijoje vyko Baltijos valstybių įvairaus lygio susitikimai – buvo koordinuojama politika, derantis dėl taikos sutarties su Rusija. Baltijos valstybių sąjungos klausimas iškildavo nuolat, tačiau sudaryti politinę ir karinę sutartį trukdė Lietuvos ir Lenkijos konfliktas. Tik 1934 m. rugsėjo 12 d. Ženevoje buvo pasirašyta Lietuvos, Latvijos ir Estijos bendradarbiavimo ir susipratimo sutartis. Reikia pasakyti, kad Sovietų Sąjunga labai įtariai žiūrėjo į Baltijos valstybių bandymus bendradarbiauti.

Po Antrojo pasaulinio karo galutinai praradus nepriklausomybę, vėl bandyta koordinuoti veiksmus. Deja, ginkluoto pasipriešinimo metais nebuvo spėta užmegzti ryšių tarp Lietuvos, Latvijos ir Estijos partizanų vadovybių ir pradėti bendros kovos prieš okupantus.

Kiek geriau sekėsi emigracijoje. 1971 m. bendrai Baltijos šalių atstovų veiklai Jungtinių Tautų organizacijoje koordinuoti buvo įsteigtas BATUN'as (Baltic Appeal to the United Nations), kuris nuolat siųsdavo savo delegacijas į JT Žmogaus teisių komisijos posėdžius. 1972 m. buvo įsteigta Baltų Santalka (*Baltic World Conference*), į kurią įėjo Vyriausiasis Lietuvos Išlaisvinimo komitetas, Pasaulio latvių sąjunga ir Pasaulio estų kongresas. Santalka koordinavo bendras pastangas pristatant Baltijos kraštų klausimą Helsinkio Saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos Baigiamojo akto priežiūros konferencijose, turėjo nuolatinį savo atstovą prie Europos Parlamento.

Sovietų Sąjungoje, nepaisant oficialiai deklaruojamos tautų draugystės, ryšiai tarp atskirų respublikų ir tautų

buvo vertinami įtariai, bendrauti buvo skatinama tik su „didžiąja rusų tauta“. Bet kokius ne pagal nurodymą iš viršaus užsimezgusius ryšius kompartija traktavo kaip antivalstybinę veiklą. Pavyzdžiui, Chruščiovo atšilimo laikais Maskvoje susibūrusio Pabaltijo studentų susivienijimo *Balticum* veiklą valdžia gana greitai nutraukė. Konkretius žingsnius, kad suvienytų jėgas, siekiant atkurti Baltijos valstybes, ginant žmogaus ir tautų teises, žengė Lietuvos, Latvijos ir Estijos disidentai – 1976 m. Rygoje jie nusprendė memorandumu kreiptis į Vakarų valstybių vadovus dėl besitęsiančios Baltijos valstybių okupacijos. Po metų, 1977 m. rugpjūčio 20 d., buvo sudarytas Lietuvos, Latvijos ir Estijos nacionalinių sąjūdžių Vyriausiasis jungtinis komitetas, į kurį įėjo Viktoras Petkus, Martas Niklusas, Juris Ziemelis ir kiti disidentai. 1979 m., Sovietų Sąjungos ir Vokietijos nepuolimo pakto keturiasdešimtųjų metų išvakarėse, Lietuvos Laisvės Lygos vadovo Antano Terlecko ir estų disidentų Marto Nikluso iniciatyva buvo parengtas 45 pabaltijiečių kreipimasis į JT generalinę sekretorių Kurtą Valdheimą, šalių, pasirašiusių Atlanto chartą, vyriausybes, VFR, VDR ir SSRS vyriausybes, reikalaujant paskelbti Molotovo–Ribbentropo paktą negaliojančiu nuo jo pasirašymo datos, iš Baltijos šalių išvesti okupacinę kariuomenę, užtikrinti Baltijos valstybių laisvę.

Šių pastangų vienyti kovai už nepriklausomybę kontekste Baltijos kelias užima ypatingą vietą. Jame dalyvavo daugybė žmonių, taigi Baltijos kelias – masinė trijų vienodo likimo tautų vienybės idėjos išraiška.

Kuo svarbus Baltijos kelias?

Gali kilti klausimas: kodėl tokio masto trijų Baltijos tautų demonstracija įvyko būtent 1989 m. rugpjūčio 23 d.? Ir ką ji reiškė politiškai?

Baltijos kelias žymėjo naują politinės raidos etapą kelyje į valstybių atkūrimą. Molotovo–Ribbentropo pakto slaptieji protokolai iki to laiko jau buvo paskelbti ir Estijoje, ir Lietuvoje, ir Latvijoje. Iki 1989 m. vasaros visi trys sąjūdžiai, anksčiau kalbėję apie suverenitetą atsinaujinusios SSRS sudėtyje, jau buvo pareiškę, kad galutinis jų tikslas – Lietuvos, Latvijos

ir Estijos nepriklausomybė. Sovietų Sąjungos vadovai įtikinėjo save ir visą pasaulį, kad ši tikslą skelbia tik politiniai ekstremistai, o liaudis jų nepalaiko. Baltijos kelias aki-vaizdžiai parodė, kad šio tikslo siekia visos trys tautos. Tai buvo savotiškas referendumas už nepriklausomybę. Likęs pusmetis nuo Baltijos kelio iki 1990 m. vasario – kovo rinkimų visose trijose respublikose buvo skirtas pasirengimui juridškai įteisinti trijų valstybių atkūrimą.

Taigi, Baltijos kelias yra trijų tautų glaudaus bendradarbiavimo 1988–1990 m. pavyzdys, įrodęs jų gebėjimą sutelkti jėgas gyvybiškai svarbiu tikslui – nepriklausomų valstybių atkūrimui. Baltijos kelias parodė, kad Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje yra pilietinės bendruomenės, kovojančios už bendrą tikslą, kad žmonės iš tikrųjų palaiko Lietuvos Sąjūdžio, Estijos ir Latvijos liaudies frontų politiką, nes ji atitinka jų interesus. Baltijos kelias pademonstravo šių sąjūdžių jėgą ir organizuotumą. Baltijos taryba, kuri koordinavo bendrus veiksmus trijų kraštų teritorijoje, vienu metu pakėlė į gyvybiškai svarbų žygį šimtus tūkstančių žmonių. Kiekvienas, stovėdamas Baltijos kelyje, galėjo pajusti, kad ne jis vienas trokšta laisvės, tokių – dauguma.

Baltijos kelias – vieša masinė akcija – internacionalizavo mūsų laisvės bylą, nes laisvajam pasauliui parodė trijų nedidelių tautų ryžtą atkurti prarastą valstybingumą. Tą suprato ir SSKP CK, tuoj po Baltijos kelio ėmęs nedviprasmiškai grasinti susidorojimu: „Nueita toli. Pabaltijo tautų likimui gresia rimtas pavojus. Žmonės turi žinoti, į kokią bedugnę juos stumia nacionalistiniai lyderiai. Jeigu jiems pavyktų pasiekti savo tikslus, padariniai tautoms gali būti katastrofiški. Gali iškilti klausimas dėl paties jų gyvybingumo.“¹³

Baltijos kelias – tai ir politinės kovos būdas. Baltijos Asamblėjoje Mati's Hintas sakė: „Baltijos tautos parodė, kad jos moka apginti savo tikslus ir idealus taikiai, parlamentinėmis ir demokratinėmis priemonėmis. Prievarta – ne Baltijos kelias.“¹⁴ Lietuvos Sąjūdis, Estijos ir Latvijos liaudies frontai tik sudarė sąlygas žmonėms išreikšti savo apsisprendimą.

Baltijos kelio – neprievartinio pasipriešinimo politikos – trys tautos laikėsi tol, kol išsivadavo iš okupacijos. Teko atlaikyti daug išbandymų, iš kurių žiauriausias

buvo 1991 m. sausio dienomis Vilniuje, tačiau ir tada į smurtą nebuvo atsakyta smurtu. Švedijos užsienio reikalų ministras Karlas Biltas 2007 m. per šių įvykių minėjimą LR Seime kalbėjo: „Prieš šešiolika metų Vilniuje vyko ir buvo laimėta viena svarbiausių naujausių amžių Europos istorijoje kovų.“¹⁵ Tai buvo vienas iš žmonijos istorijos atvejų, kai beginkliai nugalėjo ginkluotus vien savo vienybės ir teismo jėga. Baltijos kelias – vienintelis galimas kelias trijų tautų žygyje į nepriklausomybę, nes įveikti didžiulę fizinę imperijos galią buvo įmanoma tik teisės ir moralės galia. Morale kyla iš teisės – jei eini teisiniu keliu, neini kariniu. Moralinė galia yra paremta teise ir tiesa.

Politiniu atžvilgiu Baltijos kelias yra aktualus pasauliui ir šiandien. ■

¹ Mitingo stenogramą žr. *Atgimimas*, 1988-09-16.

² Plačiau žr. V. Čepaitis, Revival of Lithuania: Sąjūdis's Policy for Independence, in *International Studies*, No. 15, February 1999, Chubu, p. 1–22.

³ *Sąjūdžio žinios*, 1988-09-06.

⁴ Ten pat, 1988-09-20.

⁵ *Sąjūdžio...*, 1988-09-20.

⁶ *Atgimimas*, 1988-11-04.

⁷ Ten pat.

⁸ M. Hint, *Balti tee*, Tallinn, 1989, p. 14.

⁹ Baltijos kelias. *The Baltic Way*, sud. V. Visockas, p. 96–97.

¹⁰ Lietuvos kelias. 1, Vilnius, p. 57–58.

¹¹ *Ekspres informacija*, 1989-08-17.

¹² 1992 m. Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto Viešosios nuomonės tyrimų centro mokslininkai V. Gaidys ir D. Tureikytė atliko apklausą, iš kurios paaiškėjo, kad Baltijos kelyje dalyvavo 31% suaugusių Lietuvos gyventojų (maždaug 840 tūkstančių). Žr.: *Protection of environment: mental changes and social integration perspective*, ed. A. Biela, Lublin, 1993, p. 85–60.

¹³ Zajavlenije CK KPSS o položenii v respublikach Sovetskoy Pribaltiki, *Pra-vda*, 1989-08-26.

¹⁴ M. Hint, *Balti...*, p. 14.

¹⁵ Švedijos Karalystės užsienio reikalų ministro Karlo Bilto kalba, *Seimo kronika*, 2007, Nr. 1 (319), p. 22.

PROGINĖ ISTORIJA, arba VIRTUALI NETIMERO IR ZEBEDENO DVIKOVA

Nepriklausomybės metais subrendusios Vilniaus universiteto istorikų kartos įsteigtas *Diskusijų klubas* reguliariai aptaria įvairius klausimus, susijusius su Lietuvos humanitarine kultūra, tautine ir europietiška tapatybe, valstybingumo ugdymu. Šią iniciatyvą palaiko *Kultūros barų*, *Naujojo Židinio – Aidų*, *Lietuvos istorijos studijų* redakcijos ir suteiks galimybę apskritojų stalo pokalbius skelbti šių žurnalų puslapiuose. Skaitytojų dėmesiui siūlome *Diskusijų klubo* pašnekesį apie Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečio jubiliejinę programą ir paskiras iniciatyvas, apie istorijos mokslo politikos ypatumus, apie visuomenės istorinę sąmonę ir jos kaitą. Kalbėjosi Europos humanitarinio universiteto prorektorė **Irena Vaišvilaitė**, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto bendruomenės atstovai **Artūras Vasiliauskas**, **Rimvydas Petrauskas** ir **Aurimas Švedas**.

Aurimas Švedas: 2009-aisiais atsidūrėme akistatoje su „tolimąja“ praeitimi ir kaip lietuvių tautos, ir kaip istorikų bendruomenės nariai. Kalbu apie visuomeniniu požiūriu vis dar aktualią Tūkstantmečio minėjimo temą, skatindamas imtis ne tik tam tikrų apibendrinimų, bet ir gana rizikingo dalyko – prognozių, kaip 2009-ieji įsireš į mūsų visuomenės istorinę atmintį.

Irena Vaišvilaitė: Pirmiausia reikėtų apsispręsti, kas mus labiau domina: ar 2009-ieji kaip metai, ar Tūkstantmečio minėjimo programa? Mano nuomone, Tūkstantmečio programos 2009-ieji paprasčiausiai neatspindėjo. Gausybė projektų, įtrauktų į šią programą, jau seniai yra realizuoti. Svarbu pabrėžti, kad, net įsisautejus ekonominei krizei, vis dėlto buvo investuojama į svarbius dalykus, konkreitiems tikslams numatytas lėšas pavyko išsaugoti. Žinoma, galimybės pakoregavo planus, ir svarbiausiu 2009-ųjų akcentu tapo Dainų

šventė, nors pagal programos autorių sumanymą turėjo būti kitaip.

Aurimas Švedas: O kas turėjo tapti šventės kulminacija? Valdovų rūmų atidarymas?

Irena Vaišvilaitė: Be jokios abejonės. Dabar šventės kulminacija sutapo su liepos mėnesį įvykusia Dainų švente ir naujo Lietuvos prezidento inauguracijos iškilėmis. Kaip 2009-uosius įsivaizdavo Tūkstantmečio programos iniciatoriai ir kūrėjai? Nuo pat pradžių pabrėžtas Lietuvos vardo paminėjimo reikšmingumas istorikams tapo geru atspirties tašku ir, kaip parodė tolesni įvykiai, buvo vaisingas. Iš Kvedlinburgo analų gabaliuko, kuriame minimas nutikimas Lietuvos ir Rusijos pasienyje, išaugo daugybė straipsnių, monografijų, kolektyvinių studijų. Taigi, Lietuvos istorikai ir visuomenė atrado 1000-mečio idėją. Tikėtasi, kad ji atvers didesnes galimybes istoriniams tyrimams, paminklų restauravimui, visuomenės istoriniam švietimui. Apie istorinės atminties politiką mažai kas tada galvojo. Idėją švęsti Lietuvos vardo tūkstantmetį galima palyginti su Vytauto mirties metinių minėjimu pirmojoje Respublikoje, ji atspindi mentalitetą kartos, kuri, egzistenciškai išgyvenusi Lietuvos vardo praradimą, patyrė, kaip šis vardas įsitvirtina iš naujo, todėl jai atrodė labai svarbu ir prasminga apie tai koku nors būdu paskelbti pasauliui. „Kad Lietuva skambėtų“, – tokia buvo iniciatyva, dažnai nekreipiant dėmesio, koks to skambesio turinys. Bet tai leido žmonėms visų pirma patiemis pasijusti *esantiems*.

Aurimas Švedas: Šita Irenos mintis, taip gražiai metaforiškai išreikšta, man susisieja su malonių faktų, kad *Google Earth* kompiuterinės programos kūrėjai neseniai atnaujino palydovines Vilniaus nuotraukas. Jose dabar matyti ir Neries krantinėje iš gėlių sudėliotas užrašas „Čia. 1000 metų. Dabar“. Lietuva iš tikrųjų bandė ir bando pačiais įvairiausiais būdais skelbti, kad tokia šalis egzistuoja.

Rimvydas Petrauskas: Prieš leidžiantis į egzotiškų detalių vardijimą, reikėtų bent trumpai aptarti, kaip atsirado ir subrendo tūkstantmečio idėja. Ją suformulavo istorikas, tarpukario kartos žmogus – XX a. 9 dešimtmečio pradžioje Edvardas Gudavičius paskelbė trumpą straipsnelį apie Lietuvos vardo ankstyviausius paminėjimus šaltiniuose (Edvardas Gudavičius, „Lietuvos“ vardas XI a. – XII a. I pusės šaltiniuose“, in: *LTSR Mokslų Akademijos darbai. Serija A*, 1983, t. 3 (84), p. 79–88). Tas tekstas sovietiniams cenzoriams nepasirodė įtartinas ar galintis ideologiškai pakenkti. Ir iš tikrųjų tai buvo tipiškas erudito medievisto straipsnis, adresuotas kitiems specialistams. Jame atskleidžiama, kokiame kontekste Lietuvos vardas atsiranda šaltiniuose ir kokius procesus tai atspindi. Šiame straipsnyje nebuvo koduota kokių nors visuomenės savimonę budinančių informacijos klodų.

Artūras Vasiliauskas: Nei Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečio programa, nei jos įgyvendinimas man jokių įtarimų nekelia. Manysčiau, pavojus atsiranda tada, kai iš Lietuvos vardo paminėjimo bandoma daryti istorinį lūžį. Regiu tokias pastangas. Nuo pat 2009-ųjų pradžios laikiu, kada gi atsiras koks nors jaunas bjauraus būdo istorikas, kuris visą šį kruopščiai renčiamą statinį sugriau, kokiame nors Prancūzijos ar Vokietijos archyve suradęs foliantą, kuriame parašyta, kad štai kažkas nutiko Lietuvoje jau 903 metais.

Irena Vaišvilaitė: Toks atradimas nesukeltų jokių problemų! O kodėl turėtų sukelti? Apie egzistencines tam tikros kartos aspiracijas jau užsiminiau. Dabar pažvelkime į laikotarpį tarp 1990-ųjų kovo 11 dienos ir 1991-ųjų rugpjūčio. Kaip elgdavosi to meto politikai, nuvykę į kokį nors tarptautinį forumą? Kad pristatytų Lietuvą tarptautinės bendruomenės atstovams, jie turėdavo pradėti nuo labai ilgios istorinės įžangos.

Artūras Vasiliauskas: Įsivaizduoju, kaip tarptautinė bendruomenė mirdavo iš nuobodulio, klausydamosi viso to.

Irena Vaišvilaitė: Taip, užsieniečiams mūsų noras papasakoti savo istoriją įvarydavo baisų nuobodulį. Niekas to nesuprasdavo. Tačiau ar daug kas pasikeitė per pastaruosius dvidešimt metų? Noras valstybingu-

mą pagrįsti Lietuvos istorijos „ilgumu“ gyvas iki šiol. Tai ypač būdinga jau minėtai kartai, kuri nori, kad „Lietuva skambėtų“. Kuo gi prasidėjo Tūkstantmečio minėjimo renginiai? Mindaugo karūnacijos minėjimu. Data, kuri anksčiau Lietuvoje nebuvo laikoma reikšminga. Svarbiausios lietuviams datos buvo daug „arčiau“. Taigi, istorijos „nustūmimo tolyn į praeitį“ arba jos „ilginimo“ pastangos čia akivaizdžios.

Artūras Vasiliauskas: Ši pastaba labai taikli. Kai kurių istorikų tekstuose į akis iškart krinta noras pabrėžti: „čia jau (beveik) valstybė“; „mes nukalėme struktūrą, kuri buvo arti valstybės“.

Rimvydas Petrauskas: Vienas iš tūkstantmečiui skirtų leidinių, beje, labai solidus, parengtas Lietuvos istorijos instituto 1997 m., vadinasi „Lietuvos valstybė“. O kokią chronologiją jis apima? XII–XVIII amžius! Noras „paankstinti“ valstybę akivaizdus.

Artūras Vasiliauskas: Čia ir yra viena didžiausių problemų, kad sugebame žvelgti į praeitį tik kaip į *valstybės* istoriją. Daugiau praeityje niekas mūsų nedomina arba mes nieko nenorime joje matyti. Svarbu išžvelgti lūžį. Nesipriešinu tokiam norui. Lietuvos vardas, lėmus atsitiktinumui, atsirado istorijoje. Tačiau ką su visu tuo darome? Mes tuoj pat įžiūrime išmintingąjį Netimerą, kuriam paklūsta kažkokie ginkluotų vyrų būriai, ir imame braižyti valstybės kontūrus.

Irena Vaišvilaitė: Iš pradžių tokių intencijų, apie kurias kalba Artūras, tikrai nebuvo. Iki tokių kalbų nuosekliai (pri)eita. Kuo arčiau buvo 2009-ieji, tuo kalbos apie valstybę stiprėjo. Beje, man yra tekę išgirsti ir kitokių svarstymų: „Štai minime Lietuvos tūkstantmetį, bet juk lietuviai gyveno jau kokį tūkstantį metų iki 1009-ųjų!“

Rimvydas Petrauskas: Ir man yra tekę išgirsti ne kartą kažką panašaus!

Artūras Vasiliauskas: Tokie dalykai labai greitai paplinta visuomenėje, nes įsijungia interpretacinės logikos mechanizmai...

Aurimas Švedas: Pasak Michelio Foucault, ne kalbantysis apibrėžia diskursą, o diskursas – kalbantįjį.

Artūras Vasiliauskas: Egzistuoja dar vienas pavojus, nors šis žodis čia gal ne visai tinka. Istorikai išjudino

tam tikrus procesus, atsispyrę nuo Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečio idėjos. Tada praeities tyrinėtojai dar kontroliavo situaciją – gavę finansavimą dirbo archyvuose, augino interpretacijos raumenis ir rašė tekstus. Tačiau ilgainiui situacijos kontrolė ėmė slysti istorikams iš rankų. Atsirado kiti galios centrai, susitelkė kitos žmonių grupės, susiformavo nauji diskursai, siūlantys įvairias juokingas, net absurdiškas interpretacijas.

Rimvydas Petrauskas: Man regis, tokie dalykai yra neišvengiami.

Artūras Vasiliauskas: Taip, neišvengiami, tačiau vengti juos aptarti, kritiškai įvertinti taip pat būtų neteisinga.

Rimvydas Petrauskas: Štai jau pasirodė romanai apie Netimerą. Ar aš klystu?

Irena Vaišvilaitė: Taip, jau yra Jono Užurkos knyga „Netimeras – iš ūkų kylanti Lietuva“ (*Eugrimas*, 2009)... Arba imkime ir suskaičiuokime, kiek yra nustatyta šv. Brunono žūties vietų! Šitas užsiėmimas tampa vos ne tautiniu sportu. O juk kalbame apie datą, kuri prieš dešimt metų niekam nieko nereiškė...

Aurimas Švedas: Net Lietuvos vardo paminėjimas niekam nieko nereiškė.

Irenas Vaišvilaitė: Data ir su ja siejamas istorinis faktas nieko nereiškė, o dabar tai tapo visuomenės energiją sutelkiančiu faktoriumi. Todėl neadekvačių istorijos interpretacijų tikrai neišvengsime. Be to, kartais jos būna kaip sprigtas istorikams, kad šie imtųsi darbo. Nesu medievistė, todėl apie tos epochos reiškinius stengiuosi kalbėti atsargiai, tačiau mane stebina visuomenės ir istorikų lingvistinis kurtumas. Jei sakome, kad Lietuvos vardas buvo „Litua“, tai, mano giliu įsitikinimu, čia ne kas kita, o „Litva“. Švari slaviška forma. O tada kyla klausimas, ką su ta „Litva“ istorikams daryti?

Rimvydas Petrauskas: Gudavičius tai aiškina rusiškos informacijos įtaka.

Artūras Vasiliauskas: Bet kodėl ši rusiška forma?

Rimvydas Petrauskas: Brunonas atėjo iš Rusios.

Irena Vaišvilaitė: Pavadinimas tikriausiai atėjo iš išorės, ne iš vidaus. Lietuvius apibrėžė iš išorės.

Aurimas Švedas: Kita vertus, ar patys lietuviai galėjo save apibrėžti tuo metu kaip nors panašiai: „Ten ir ten gyvena tokie ir tokie“?

Artūras Vasiliauskas: Vadinasi, Netimeras nesugebėjo pasakyti, kas toks jis yra?

Irena Vaišvilaitė: O tu, Artūrai, tikiesi, kad Netimeras, sutikęs Brunoną, pasipasakojo: „Esi lietuvis“?

Artūras Vasiliauskas: Štai kur ir slypi problema! Juk taip mes bandome *dabar* perteikti tūkstančio metų senumo įvykius. Esą Netimeras papasakojo Brunonui, kas ir iš kur jis.

Rimvydas Petrauskas: O gal vis dėlto buvo atvirkščiai?

Artūras Vasiliauskas: Sakote, Netimeras tiesiog paklaūsė protingesnių žmonių, atvykusių iš Vakarų Europos? Irenos įžvalga galėtų nuskambėti kaip tikrų tikriausia intelektualinė provokacija, apverčianti aukštyn kojomis mūsų sąmonėje nusistovėjusius vaizdinius.

Rimvydas Petrauskas: Toks procesas, kai svetimųjų suteiktas vardas ilgainiui virsta savivardžiu, istorikams yra puikiai žinomas.

Aurimas Švedas: Prieš eidamas į mūsų diskusiją, aš dar kartą pasklaidžiau, kas buvo rašoma apie Netimerą 2009-aisiais ir kiek anksčiau. Susiklostė gudraus politiko, kuris sėdi ant geopolitinių plokščių tektoninio lūžio momentu ir laukia savo vienintelio šanso, vaizdinys. Gal iš tikrųjų pernelyg daug šiandienos idėjų ir vertybių bandoma įsprausti į 1009-aisiais gyvenusio žmogaus lūpas?

Artūras Vasiliauskas: Daugelį mūsų didžiavyrių esame linkę taip vaizduoti: ir Mindaugas, ir Gediminas stebi geopolitinį tektoninį lūžį ir konstruoja kažkokias strategijas.

Irena Vaišvilaitė: Beje, čia labai aiški „perestroikos“ semantika. Tektoninis lūžis, kuriuo sugebėta pasinaudoti.

Artūras Vasiliauskas: Turite omenyje Sąjūdžio fenomeną?

Irena Vaišvilaitė: Būtent! Sąjūdis! Bandau pasakyti, kad mūsų netolima praeitis yra raktas 1009-ųjų įvykiams atrakinti.

Artūras Vasiliauskas: Irena, esate puiki dekonstrukcijos meistrė! O mes ir neįtarėme, kad turite tokių gebėjimų.

Rimvydas Petrauskas: Svarstant, kas atrodo svarbiausia, kai žvelgiate iš istorikų cecho, reiktų grįžti prie to, ką

mums reiškia Lietuvos ir jos vardo atradimo atradimas. Toks naujas ir atveriantis labai įvairius kontekstus. Artūras iškėlė pagrįstą ir labai svarbų klausimą: ar Tūkstantmečio idėja nebus suprimityvinta? Aišku, kad bus! Tačiau ir mokslininkai, ir visuomenė per palyginti trumpą laiką įsisąmonino daug labai svarbių dalykų. Pavyzdžiui, tai, kad Lietuvos pasirodymas istorijoje beveik sutampa su Europos pirmuoju tūkstantmečiu – mileniu. Šis, o ir kiti dalykai, yra jau aprašyti ir išpopuliarinti. Žinoma, galima svarstyti, ar pakankamai plačiai pavyko paskleisti istoriškai svarbias idėjas ir kada jomis apsikrės platesni suinteresuotos visuomenės sluoksniai. Teorinė literatūra sako labai aiškiai: tokie dalykai greitai neįvyksta, todėl ir mums nederėtų tikėtis žaibiško rezultato, kuris apvainikuos istorikų pastangas. Tačiau pokyčių tikrai bus. Tam tikra kaita vyks neišvengiamai. Ilgalaikeje perspektyvoje istorinė savimonė tikriausiai labiau remsis historiografija.

Artūras Vasiliauskas: Man kelia nerimą kiek kiti dalykai. Žvelgiant iš istorikų pozicijos, labai svarbu kuo daugiau išanalizuoti tą informacijos krislą, susijusį su lietuvių įžengimu į istoriją.

Rimvydas Petrauskas: O po analizės ateina interpretacijų eilė.

Artūras Vasiliauskas: Be jokios abejonės. Tačiau aš vis dėlto ne į tą pusę lenkiu. Istorikai, nusitvėrę galingos, net šiek tiek magiškos tūkstantmečio idėjos, pradėjo žongliuoti tuo fetišu tautos akivaizdoje, į šį procesą įtraukdami ir ją. O tai atvėrė jau visai kitokią perspektyvą. Jeigu istorikai būtų daug metų analizavę tūkstantmečio idėją, susitelkę ir susikaupę savo interpretacijų lauke, tada – nieko nesakyčiau. Tačiau šiuo atveju nutiko visai kitaip. Imta paskubomis rengti oficiozinę šventę, buvo susprogdintas galingas užtaisas, iš pamatų sudrebinęs varganą, nes nepasirengusią, posovietinę savimonę.

Irena Vaišvilaitė: Nenorėčiau su Artūru sutikti. Istorikai siekė visai kitų tikslų. Maginis skaičius – tūkstantmetis – buvo skirtas ne tautai, o politikams. Tikslas taip pat buvo labai aiškus: gauti daugiau lėšų istorijos mokslo plėtotei.

Rimvydas Petrauskas: Ir šis tikslas buvo pasiektas. Galima kalbėti apie postūmį, suteiktą ne tik istorijos mokslui, bet ir visai humanistikai.

Irena Vaišvilaitė: Taip, tikslas buvo pasiektas. Kyla pagrįstas klausimas, ar be šios programos būtume galėję nuveikti tiek, kiek yra nuveikta šiandien? Tiesa, čia pat reikia pripažinti: pasirinktas tikslas lėmė ir kainą. Iš istorikų gavę maginį skaičių, politikai metė jį tautai į rankas. Beje, istorikai manipuliuoja politikais ir toliau, šventinių datų aktualizavimas tęsiasi. Netrukus minėsime Žalgirio mūšio 600-ąsias metines.

Rimvydas Petrauskas: Tačiau visa tai nėra specifishka Lietuvai – panašūs dalykai vyksta visoje Europoje.

Irena Vaišvilaitė: Taip, sutinku. Tačiau nepamirškime dar vieno dalyko: 1009-ųjų minėjimo darbai nutraukė jau besiklostančią tradiciją normaliai finansuoti mokslą. Prisiminkime, kokiame skurde 1995 metais skendėjo ši sritis. O Valdovų rūmų statybos inicijavimas sudarė sąlygas dirbti archyvuose, nors visi žinojo, kad naujų archyvinių duomenų rasti nepavyks – jų prasčiausiai nėra. Žmonės parsišlavino idėjas, kuria netikėjo, tačiau mainais jie gaudavo galimybę padirbėti užsienio archyvuose, ir tai buvo prasminga.

Artūras Vasiliauskas: Bet, Irena, nepaisant pozityvių dalykų, apie kuriuos jūs kalbate, buvo pakloti pamatai *proginei* istorijai. Kažkur visa tai jau regėta: didikai užsako panegirikas, o istorikai paaštrina žąsies plunksnos smaigalį ir eiliuoja ditirambus.

Irena Vaišvilaitė: Mes manome, kad galime manipuluoti didikais. Čia tokia, sakyčiau, sovietinio mąstymo obstrukcija, tiksliau tariant, sovietinės inteligentijos mąstymo ypatumas: suvokti save kaip juokdarį, kuris leidžia iš savęs pasijuokti, tačiau yra įsitikinęs, kad jis – visa galva aukštesnis už savo poną.

Artūras Vasiliauskas: Padėtis labai liūdna, jeigu istorikai gali tikėtis finansavimo tik krėsdami tokius fokusus.

Irena Vaišvilaitė: Situacija buvo pasikeitusi į gerąją pusę, tačiau baiminuosi, kad ekonominė krizė mokslo finansavimo sistemos pagrindus vėl sugriovė.

Artūras Vasiliauskas: O ką istorikams daryti prie tų griuvėsių? Vėl surasti kokią įspūdingą datą?

Aurimas Švedas: Likimo ironija – turėjome laiko palyginti laisvai istorinei kūrybai, Tūkstantmečio programa prisidėjo prie to, kad šios kūrybos vaisiai išvys-

tų dienos šviesą, taigi išleista nemažai gerų knygų. O dabar kultūros ministras sako: „Galima skaityti senas knygas, nebūtina nuolat rašyti ką nors naujo.“

Irena Vaišvilaitė: Ironizuojant toliau, tauta turės puikią galimybę perskaityti tai, ką istorikai parašė nuo 1995-ųjų.

Rimvydas Petrauskas: O ir patys istorikai galės ne tik rašyti, bet ir šį bei tą paskaityti.

Irena Vaišvilaitė: Tik nelabai turės kur spausdinti savo perskaitytų knygų recenzijų. Todėl diskusijų klubo idėja visai neblogo krizės sąlygomis – galėsime susitikę pasikalbėti apie įvairius dalykus, nes rašyti apie juos bus mažai galimybių.

Rimvydas Petrauskas: O grįžtant prie mūsų temos, norėčiau atkreipti dėmesį, kad nuolatinis šnekėjimas apie Tūkstantmetį viešojoje erdvėje sukūrė ne vien istoriją deformuojančius vaizdinius, apie kuriuos su nerimu kalbėjo Artūras. Istorikai pastaruoju metu tikrai jaučia išaugusį visuomenės, žiniasklaidos susidomėjimą. Šiuo atžvilgiu situacija netgi šiek tiek primena Atgimimo laikotarpį.

Artūras Vasiliauskas: Normalios intelektualinės laisvės tapsmo sąlygomis stengiamasi apžvelgti, kas geriausia yra nuveikta konkrečioje sferoje tarptautiniu mastu. Apžavėję politikus Tūkstantmečio idėja, svarbių monografijų vertimus ir pristatymą visuomenei tarytum atidėjome į šalį, susitelkdami ties vidaus dalykais. Visos knygos, kuriomis man tenka operuoti per paskaitas ar seminarus, kurias galėčiau rekomenduoti studentams paskaityti, yra išleistos dar Atviros Lietuvos fondo...

Irena Vaišvilaitė: Tūkstantmečio programa finansavo ne tik tam tikrų knygų leidybą, bet ir jų rengimo procesą. Tai labai svarbu pabrėžti. Be to, prisiminkime, kokia situacija buvo susiklosčiusi 1995 metais – gauti kokią nors užsienio komandiruotę ar stažuotę buvo tiesiog neįmanoma. Nebuvo už ką nuvažiuoti į Maskvą ir paskaityti Lietuvos Metrikos! Tad ir vėl grįžtame prie to, kad Tūkstantmečio idėja buvo Valdovų rūmų statybos idėjos miniatiūrinė kopija. Nepamirškime, kad Valdovų rūmų statymo iniciatyva iš pradžių buvo visiškai atskira nuo Tūkstantmečio minėjimo vajaus. Tik vėliau šie dalykai buvo susieti.

Artūras Vasiliauskas: Dėl pozityvių dalykų, kurie buvo padaryti prisidengiant Tūkstantmečio idėja, tikrai nesiginčiju, tačiau įtarimas, kad ši programa pristabdė tam tikrą natūralią istoriografijos brandą, niekaip neišsisklaido. Na kad ir atsivėrimas kitoms istoriografinėms tradicijoms tapęs pastebimai lėtesnis...

Aurimas Švedas: Paradoksalu: istorikai mokslo labui suviliojo politikus Tūkstantmečio idėja, o politikai, prisidengdami istorija, ėmė flirtuoti su visuomene ir ryžosi viešųjų ryšių akcijai, kad išrūpintų Vilniui Europos kultūros sostinės statusą 2009-iesiems. Visa tai susipynė į tokį keistą kamuolį, kad visuomenę apėmė tikra emocinė sumaištis.

Irena Vaišvilaitė: Tūkstantmečio idėjos kamuolį vyniojo ir asmenys, susiję su užsienio politika. Kaip Tūkstantmečio programos dalis buvo išleista ir Gintaro Beresnevičiaus knyga „Imperijos darymas. Lietuviškosios ideologijos metmenys: Europos Sąjunga ir Lietuvos geopolitika XXI a. pirmojoje pusėje“ (Vilniaus universiteto leidykla, 2003). Taigi atsirado ir tarptautinė Tūkstantmečio programos dimensija – Lietuvos vardas pristatytas ir garsinamas užsienio valstybėse. Tūkstantmečio programos išorinė dalis tapo išimtinai politikų instrumentu. Be to, Tūkstantmečio programos idėjos tapo akstinu tam tikram regioniniam Lietuvos, pasak Beresnevičiaus, „imperializmui“.

Artūras Vasiliauskas: Manychiau, tas „regioninis imperializmas“ buvo daugiau vidiniam vartojimui skirtas įvaizdis.

Irena Vaišvilaitė: Vidinėms ambicijoms šiuo atveju buvo suteiktas išorinis pavidalas. Tūkstantmečio idėja buvo bandoma išplėsti apglėbiant „Lietuvos imperijos“ teritoriją. Turime dvi konkuruojančias tradicijas: senosios Lietuvos ir moderniosios. Prisiminkime diskusijas dėl valstybės vėliavos – trispalvė ar Vytis raudoname fone? Lietuvos visuomenė imperinę ir tautinę tradicijas suvokia kaip konkuruojančias.

Artūras Vasiliauskas: Į oficialųjį diskursą abi šios tradicijos yra simboliškai įtrauktos. Švenčiame Liepos 6-ąją, Vasario 16-ąją ir Kovo 11-ąją. Man regis, nė viena mūsų kaimynė neturi trijų datų savo valstybingumui paminėti.

Irena Vaišvilaitė: Tokia yra mūsų tapatybė, žvelgiant iš istorijos politikos perspektyvos, ir ji vis dar formuojasi.

Aurimas Švedas: Vilniaus licėjaus direktorius Saulius Jurkevičius, duodamas interviu *Lietuvos žinioms*, sakė maždaug taip: „Nesu sutikęs žmogaus, kuris turėtų tris gimtadienius per metus. Kada jį reikia sveikinti draugams?“

Irena Vaišvilaitė: Žmogaus gyvenimui trijų gimtadienių, žinoma, per daug, tačiau, jeigu žvelgtume į daug ilgesnį valstybės gyvenimą, ypač kad jai teko persodinti net širdį, šalia vienos datos logiškai išsirikiuoja ir antra, ir trečia. O metaforų šioms datoms pagrįsti taip pat galima rasti.

Aurimas Švedas: Iš tikrųjų mūsų istorija yra ne kas kita kaip nuolatinė reanimacija.

Irena Vaišvilaitė: Taip, nuolatinė reanimacija. Žvelgiant į mūsų istoriją, vienas dalykas yra akivaizdus: prisikelti mes sugebame.

Aurimas Švedas: Prisikelti ir savo istoriją paversti progine.

Irena Vaišvilaitė: Visa istorijos politika sovietmečiu buvo proginė.

Artūras Vasiliauskas: Na ir baisias paraleles jūs, Irena, išvedate.

Irena Vaišvilaitė: Tai ne tiek paralelių, kiek tam tikro tęstinumo problema. Šis tęstinumas, tikiuosi, palengva užges.

Rimvydas Petrauskas: Man regis, kad jūs patys sau šiek tiek prieštaraujate. Nepamirškime 1930-aisiais vykusio Ldk Vytauto jubiliejaus. Tai reiškiniai, bręstantys tradicinės savimonės lauke.

Artūras Vasiliauskas: O kodėl tu, Rimvydai, eini taip toli, net į 1930-uosius?

Irena Vaišvilaitė: Manau, šie du dalykai vienas kitam neprieštarauja. Tautinei savimonei Vytauto jubiliejaus minėjimas buvo bene svarbiausias dalykas XX amžiuje. Beje, tą jubiliejų puikiai prisimena žmonės, ženkliai prisidėję prie Lietuvos vardo tūkstantmečio paminėjimo programos rengimo ir įgyvendinimo.

Aurimas Švedas: Svarstant apie Vilniaus Europos kultūros sostinės ir Lietuvos vardo paminėjimo jubiliejaus sankirtas ir takoskyras, susidaro įspūdis, kad VEKS'o nesėkmės pakenkė ir Tūkstantmečio programai.

Irena Vaišvilaitė: Laikausi priešingos nuomonės – šie du renginiai atstovavo radikaliai priešingiems dalykams: VEKS'as – postnacionaliniam diskursui, o Tūkstantmetis – nacionaliniam. Tūkstantmečio Lietuvos kaip pagoniško krašto iškėlimas 2009-aisiais buvo itin kovingas.

Artūras Vasiliauskas: Man atrodo, Tūkstantmetis prarijo VEKS'ą, suvirškino jį ir ...

Irena Vaišvilaitė: Jeigu jau sakai „tūkstantmetis“, privalai pažymėti, koks.

Rimvydas Petrauskas: Tačiau darydami skirtingus apibendrinimus jūs remiatės tuo pačiu dalyku – Dainų švente.

Irena Vaišvilaitė: Aš visų pirma remiuosi tuo, kas prasimušė oficialiame Kultūros ministerijos diskurse.

Rimvydas Petrauskas: Tūkstantmečio politika buvo europėjimo politika. To taip pat nereikėtų užmiršti.

Irena Vaišvilaitė: Taip, šis vektorius buvo labai aiškus.

Aurimas Švedas: Tačiau man atrodo, kad Netimero ir Zebedeno dvikovoje vėl nugalėjo Zebedenas.

Rimvydas Petrauskas: Ilgalaikėje perspektyvoje, manau, pergalė neabejotinai atiteks Netimerui.

Irena Vaišvilaitė: Istorijos moksle nugalėjo Netimeras. Bent jau norėtusi tuo tikėti. O jeigu kalbėtume apie lietuvių savimonės ugdymą, tai XX a. išryškėjo atkaklios pastangos sutaisyti pagonybę su krikščionybe.

Artūras Vasiliauskas: Kitaip sakant, Algirdo Patacko projektas.

Irena Vaišvilaitė: Iš esmės taip. Sovietmečiu tautiškumas negalėjo apsieiti be pagoniškosios dalies. Ir čia kyla vienas labai svarbus klausimas, kuris rūpi istorikams, bet yra neįdomus visuomenei: Lietuva ir kryžiaus žygiai.

Rimvydas Petrauskas: Buvo svarstoma idėja 2010-uosius paskelbti Žalgirio mūšio metais. Tai gera proga iš naujo pakalbėti apie kryžiaus žygių fenomeną kaip apie tam tikrą europinį su Lietuvos istorija glaudžiai susijusį reiškinį, o tai savo ruožtu leistų atverti naujas Lietuvos istorijos suvokimo trajektorijas. Tačiau tautininkai ėmė reikalauti, kad 2010-ieji būtų įvardyti ir kaip Durbės mūšio metai. Tokia „išplėtotą“ idėja

galiausiai nesulaukė pritarimo ir abu siūlymai buvo atmesti. O jeigu grįžtume prie temos, kurią dabar gvildeiname, tai žvelgdamas į ilgalaikę perspektyvą norėčiau pasakyti: Zebedeno pergalės yra laikinos. Per tuos metus, kai buvo įgyvendinama Tūkstantmečio programa, praeitį interpretuojantys mokslai akivaizdžiai pasuko europinio kontekstualumo link.

Artūras Vasiliauskas: Aš manau, kad kol kas vyksta susidūrimas tarp dviejų diskursų – Zebedeno ir Netimero. O Rimvydas, kalbėdamas apie pokyčius istorikų ceche, šiek tiek idealizuoja situaciją.

Rimvydas Petrauskas: Istorikų diskursas taps kontekstualesnis po kokių dvidešimties metų.

Artūras Vasiliauskas: Nesutinku! Tu, Rimvydai, esi progresyvistas, t.y. manai, kad progresas yra neišvengiamas.

Rimvydas Petrauskas: Tam tikri virsmai, apie kuriuos kalbu žvelgdamas į ateitį, nėra vien istorikų nuopelnas. Politikai jau patikėjo iš esmės istorikų atrastu Lietuvos europėjimo diskursu.

Artūras Vasiliauskas: Politikai – labai nepastovi publika. Šiandien jie patikėjo vienais dalykais, rytoj susižavės ir patikės visai kitais.

Irena Vaišvilaitė: 2009-ieji kaip tokie yra Lietuvos europėjimo rezultatas. Kai stojome į Europos Sąjungą, svarbu buvo tai, kad mes kaip tauta apsisprendėme šito tikslo siekti. Tačiau egzistuoja ir kitas, ne mažiau svarbus argumentas – krikščioniškasis diskursas Lietuvoje silpsta. Krikščionybė kaip lietuviškosios tapatybės dalis jau yra tapusi savotiška marginalija. Krikščioniškosios bažnyčios Lietuvos visuomenėje jau yra tapusios mažuma. Politikai irgi neapibrėžia savo santykio su krikščionyste, jie bendrauja su Bažnyčia tiek, kiek ši sugeba išlaikyti galios diskursą. Todėl, kai svarstome, kas – Zebedenas ar Netimeras – nugalės po dvidešimties metų, sunku pasakyti ką nors tikra. Mes išitraukiame į krikščioniškąjį diskursą Europoje, tačiau šio diskurso perspektyvos yra ne itin optimistinės.

Artūras Vasiliauskas: Tą aš ir norėjau pasakyti pačioje pradžioje! Istorikai sukonstravo Netimero diskursą ir metė jį visuomenei, manydami, kad tiksliai žino,

kokią reakciją šis veiksmas sukels. Tačiau visuomenė į istorikus atgręžė ne Netimero, o Zebedeno veidą!

Irena Vaišvilaitė: Čia kaip toje patarlėje – žodis žvirbliu išskrenda, o jaučiu sugrįžta.

Aurimas Švedas: Aš irgi manyčiau, kad visuomenė atgręžė istorikams Zebedeno veidą. Ne to mes tikėjomės.

Artūras Vasiliauskas: Ne tik atgręžė, bet ir džiūgavo: „Gera mes tam Brunonui iš Europos į galvą užvažiavome! Atėjo mat prašalaitis mūsų vertybių niokoti!“

Rimvydas Petrauskas: Čia dar klausimas, ar reikėtų viską tokiomis tamsiomis spalvomis piešti. Artūrai, man atrodo, kad tu savo įžvalgas formuluoji pasiskaitęs komentarus, kurių prirašoma įvairiuose internetiniuose naujienų portaluose.

Artūras Vasiliauskas: O aš manyčiau, kad internetinių komentarai šiuo atveju yra labai svarbus šaltinis.

Rimvydas Petrauskas: Bet to nepakanka, reikia remtis ir tyrimais.

Artūras Vasiliauskas: O ar egzistuoja tokie tyrimai? Ar kas nors ištyrė, kaip Netimero diskursas paveikė visuomenę?

Rimvydas Petrauskas: Tokių tyrimų dar nėra, tačiau netrūksta įvairiausių studijų, leidžiančių formuluoti įžvalgas, kaip istorikų diskursas pamažu ima daryti įtaką sociumui. Štai geras pavyzdys: istorikai eilinio jubilėjaus proga suaktualino Mindaugą ir jų pastangomis šis pirmas ir paskutinis Lietuvos karalius savo populiarumu visuomenės istorinėje sąmonėje jau pradeda lenkti Vytautą.

Artūras Vasiliauskas: Pats laikas išsižesti didžiajam kunigaikščiui Gediminui.

Irena Vaišvilaitė: Čia sutapo du dalykai – Mindaugo mito konstravimas ir Vytauto mito dekonstravimas. O dėl Netimero ir Zebedeno dvikovos baigties... tikiuosi, susitikę po dvidešimties metų jau žinosime, kieno prognozės – Artūro ar Rimvydo – išsipildė. ■

Parengė Aurimas ŠVEDAS

Simas ČELUTKA

GLOBALIOS PILIETINĖS VISUOMENĖS IDĖJA JOS ŠALININKŲ IR KRITIKŲ AKIMIS

Globalios pilietinės visuomenės idėja socialiniuose moksluose įsitvirtino palyginti neseniai – atsiradusi, kai Šaltasis karas jau ėjo į pabaigą, ji įgavo pagreitį pačioje XXI a. pradžioje. Ankstyviausia jos apraška (tada vadinta „pasaulio pilietine kultūra“) yra aptarta Elise Boulding knygoje *„Building a Global Civic Culture. Education for an Interdependent World“* (1988). Idėjos radimasis ir populiarėjimas tiesiogiai susiję su globalizacijos procesu, diktuojančiu šiandienines pasaulio tvarkos tendencijas, tokias kaip pasaulinis valdymas (*global governance*), globalinė komunikacija (*global communication*), globalinis kapitalizmas (*global capitalism*) ir pan.

Lietuvos akademiniėje erdvėje globalios pilietinės visuomenės idėja dar nėra plačiau aptarta. Tiesa, kolektyvinės monografijos „Pilietinė visuomenė: politikos įpilietinimo projekcijos“ (sud. S. Šiliauskas, 2006) vienas skyrius pavadintas „Pilietinė visuomenė ir globalizacija“ – čia trumpai aptariama pilietiško kaita globalizacijos kontekste, aiškinama, kad Lietuvos pilietinės visuomenės savitumas nėra toks jau „savitas“, nes skirtingų pilietinių visuomenių atstovai daro vieni kitiems didžiulę įtaką, tad šiuo požiūriu „pilietinis unikalumas“ išnyksta.¹ Dėl lietuviškų įžvalgų stokos globalią pilietinę visuomenę aptarsiu remdamasis daugiausia užsienio autorių veikalais.

Kai baigėsi Šaltasis karas ir žlugo komunistinė sistema, atsivėrė daugelio valstybių sienos, tarptautinė komunikacija tapo daug paprastesnė, žmonės ėmė masiškiau ir glaudžiau, nepaisydami atstumų, bendrauti vieni su kitais. Pradėta masiškai steigti tarptautines nevy-

riausybinės organizacijas, kurios irgi skatino globalios komunikacijos plėtrą. Kaip teigia Thomas Carothersas, „įvairių faktorių samplaika – po Šaltojo karo pabaigos beveik išnykę politiniai barjerai, naujos informacinės bei komunikacinės technologijos, sumažėję kelionių kaštai ir demokratijos sklaida – leido nevyriausybinėms organizacijoms lengviau susisiekti tarpusavyje ir formuoti tarpvalstybinius ryšius, tinklus, koalicijas“².

Globalios pilietinės visuomenės (GPV) idėja vertinama prieštaringai. Vieniems ji asocijuojasi su Prahos ar Sietlo protestuotojais, su *Greenpeace* kova prieš transnacionalines korporacijas – šiuo atžvilgiu GPV laikoma atsvara globaliniam kapitalizmui. Kiti mano, kad tai infrastruktūra, užtikrinanti demokratijos plėtrą, nes kuriami vienos valstybės ribas peržengiantys profesiniai susivienijimai, vartotojų teisių gynimo organizacijos, buriasi interesų grupės. Treti GPV apibūdina kaip globalinio solidarumo išraišką, turėdami omenyje tokias organizacijas kaip *Save the Children* ir panašias, kurios rūpinasi pasaulio nuskriaustaisiais ir teikia humanitarinę pagalbą. Dar kitiems šis terminas reiškia išaugusią globalinę tarpusavio sąveiką: internetinių pokalbių erdves, taikos, aplinkosaugos ir žmogaus teisių gynimo tinklus, studentų mainus, globalią žiniasklaidą.³ Scottas Turneris prie ilgo GPV institucijų sąrašo prideda tarptautinius politinius darinius (pvz., Jungtines Tautas, Europos Sąjungą), teroristines organizacijas (pvz., Hamas, islamiškąjį Džihadą), transnacionalines korporacijas (pvz., *General Motors*, *Shell Oil*).⁴ Taigi GPV aprėpia didžiulį įvairiausių socialinių ir politinių organizacijų tinklą, kurio plėtros mastas jau pasiekė lygį, kurį galima vadinti „globaliu“. Natū-

raliai peržengusi tautinės valstybės ribas, GPV pereina į transnacionalinį lygmenį ir perima kai kurias funkcijas, anksčiau vykdytas valstybės. Negana to, GPV tam tikru atžvilgiu kėsina iš tautinės valstybės „pasisavinti“ politiškumą ir teisėtumą, nes dalyvauja pasauliniuose politiniuose debatuose ir sprendžia klausimus, kurių pavieniui jokia valstybė nepajėgtų išspręsti (pvz., globalinio atšilimo, aplinkosaugos, pasaulinio skurdo ir t.t.). Taigi atsiranda įtampa tarp dviejų esminių demokratijos „variklių“ – valstybės ir pilietinės visuomenės. Ši įtampa yra klasikinė politinės teorijos problema, rūpėjusi jau graikų filosofams.

Trumpai aptarsiu pilietinės visuomenės idėjos raidą ir jos implikacijas nūdienos politikai, remdamasis vienais įtakingiausių GPV teoretikų – Mary Kaldor, Johnu Keane'u, Jan Aart Scholte.⁵

Nuo graikų iki škotų: pilietinė visuomenė versus barbarai

Graikams pilietinė visuomenė (*politike koinona*) reiškė politinę bendruomenę, kurios aktyvūs piliečiai steigia valdžios institucijas ir kartu sprendžia esminius politinius uždavinius. Tokia bendruomenė pripažįsta įstatymo viršenybę, o įstatymas yra ne kas kita kaip pilietinė dorybė.⁶ Bendruomenės veikla paremta jos narių – piliečių – sprendimais, kurie bendri visam poliuui. Viešasis saugumas užtikrina galimybę skleisti pilietiškumui ir konfliktus spręsti taikiais būdais – teisiniais susitarimais ar viešais svarstymais.⁷ Pažymėtina, kad graikai aiškiai skyrė piliečius nuo ne piliečių arba barbarų, kurie neturi pilietinės (politinės) visuomenės – išskirtinio graikų polio komponento.⁸

Pilietinę visuomenę laikė svarbia daugelis Europos mąstytojų, tačiau didžiausią reikšmę ji įgijo XVII–XVIII a., kai imta svarstyti apie tautinę valstybę. Pagrindinė pilietinės visuomenės prielaida buvo krikščioniškoji žmonių lygybės nuostata – tiek valdovas, tiek valdiniai yra lygūs prieš įstatymą.⁹ Pilietinė visuomenė buvo suvokiama kaip priešprieša prigimtiniai būklei, kai vyksta „visų karas prieš visus“¹⁰. Kad šio karo išvengtų, piliečiai turi įsteigti arbitralinę valdžią (valstybę), kuri užtikrintų

saugumą ir teisingumą. Todėl čia pilietinė visuomenė dar neatsiejama nuo valstybės. Hobbesas pilietinę visuomenę laikė taikos būseną, kurią užtikrina valstybė. Locke'ui prigimtinė būklė simbolizuoja tą patį karą visų su visais, tačiau jam svarbesnis kitas aspektas – čia nėra įstatymo valdžios. Locke'o požiūriu, įsteigtoje valstybėje turi galioti tam tikri apribojimai (= įstatymai), užtikrinantys, kad piliečiai nebus engiami. Tokioje pilietinėje visuomenėje piliečiai turi teisę į laisvę ir privačią nuosavybę.¹¹

XVIII a. škotų apšvietos mąstytojai pirmieji iškėlė klausimą apie kapitalizmo poveikį naujam individualizmui ir teisėmis paremtai visuomenei. Adamas Fergusonas knygoje „Esė apie pilietinės visuomenės istoriją“ (1767) bandė atgaivinti primirštą romėniškąją pilietinės dorybės idealą ir įpiršti jį visuomenei, iš feodalizmo pamažu perėjusiai į kapitalizmą. Fergusono požiūriu, piliečiai turėtų siekti ne vien turto ir pramogų, bet aktyviai rūpintis ir valstybės reikalais. Vis dėlto Fergusonas ir jo amžininkai, kaip ir Hobbesas su Locke'u, esminę takoskyrą brėžė tarp pilietinės visuomenės ir despotizmo arba „laukinio“ gyvenimo (t.y. prigimtinių būklės).¹²

Hegelis ir de Tocqueville'is: pilietinė visuomenė versus valstybė

Tautinių valstybių radimasis ir plėtra XVIII a. pab.–XIX a. keitė ir suvokimą apie pilietinę visuomenę. Šis procesas lėmė valstybės galios augimą, valdžios centralizaciją. Valstybinių funkcijų vis daugėjo. Lygia greta ėmė rasti demokratinės kontrolės mechanizmai. Tai buvo laikotarpis, kai smarkiai plėtėsi valstybinė biurokratija ir kūrėsi įvairios viešosios institucijos, pvz., centrinis bankas, profesionali armija, švietimo sistema.¹³ Taigi valstybė tarsi tolo nuo piliečių, palikdama jiems „pilietinę“ erdvę, o pati vis giliau pasinerdama į „politinę“. Hegelis pirmasis pilietinę visuomenę apibrėžė kaip tarpinę erdvę tarp šeimos ir valstybės. Kitaip tariant, pilietinę visuomenę sutapatino su buržuazine, įtraukiančia ir rinką. Jeanas Cohenas ir Andrew Arato taip apibendrina Hegelio poziciją: „Panašiai kaip

Montesquieu iki jo ir de Tocqueville'is po jo, jis ieškojo tarpinio galios lygmens tarp individo ir valstybės; jis bijojo, kad atomizuoti subjektai jausis bejėgiai, ir ieškojo būdų, kaip kontroliuoti galimą valstybinės biurokratijos despotiškumą.¹⁴

Alexis de Tocqueville'is, tyrinėdamas Amerikos demokratiją, buvo sužavėtas ten išsiskiriusio pilietinio aktyvumo ir to, ką Kaldor vadina „asociacionalizmu“ (associationalism), – tai asociatyvus gyvenimo būdas, kai piliečiai buriasi į bendraminčių grupes, organizacijas ir siekia konkrečių tikslų, nesikreipdami pagalbos tiesiogiai į valdžią. Tocqueville'io požiūriu, individualios laisvės garantas – „demokratinės priemonės“ (democratic expedients). Pasak jo, tai vietos savivalda, Bažnyčios ir valstybės atskyrimas, nepriklausoma žiniasklaida, netiesioginiai rinkimai, nepriklausoma teismų sistema ir, svarbiausia, „asociatyvi gyvensena“. Tocqueville'ui darė įspūdį Amerikoje veikusių savanoriškų susivienijimų gausa ir veiksmingumas. Remdamasis ta patirtimi, prancūzų mąstytojas išplėtojo argumentą, kad tie aktyvūs susivienijimai (organizacijos) yra esminė laisvės ir lygybės sąlyga. Valstybei perimant vis daugiau kasdieninio gyvenimo funkcijų, didėjant turto persikirstymo poreikiui, aktyvus savanorių sektorius (šiais laikais vadinamas „trečiuoju sektoriumi“) reikalingas tam, kad kontroliuotų valstybės galią.¹⁵

Antonio Gramsci:

pilietinė visuomenė tarp valstybės ir rinkos

XX a. pilietinės visuomenės koncepcijos turinys buvo susiaurintas iki tokių socialinės sąveikos formų, kurios atskirtos tiek nuo valstybės, tiek nuo rinkos. Italijos marksistas Gramsci'is kalėjimo užrašuose reiškė abejones dėl Marxo iškeltos idėjos, esą pilietinė visuomenė yra grynai ekonominių santykių erdvė, menkai susijusi su sociopolitine dimensija. Pasak Gramsci'o, pilietinė visuomenė yra ne „ekonominė struktūra“, o tik „jos interpretacija“¹⁶. Taigi ji reprezentuoja ne ekonominę plėtrą, bet ideologinius ir kultūrinius mūšius. Gramsci'is nubrėžė svarbias takoskyras tarp prievartos ir susitarimo, tarp hegemonijos ir dominavimo. Jis iš-

kėlė politinio aktyvumo būtinybę švietimo, žiniasklaidos ir kitose pilietinės visuomenės institucijose.¹⁷ Tačiau reikia turėti omenyje, kad Gramsci'is plėtojo savąjį pilietinės visuomenės (kuri, pagal jį, yra nevalstybinė ir nuo rinkos atskirta socialinės sąveikos erdvė) konceptą tik kaip laikiną strateginę instrumentą tolesnei revoliucijos plėtrai.¹⁸

Pilietinės visuomenės atgimimas

Nuo Gramsci'o iki maždaug XX a. aštuntojo dešimtmečio pilietinės visuomenės idėja buvo primiršta tiek kontinentinėje Europoje, tiek Jungtinėse Amerikos Valstijose. Nors ir atsirado Gramsci'o šalininkų tarp Italijos ir Ispanijos komunistų, pilietinės visuomenės idėja nesulaukė platesnio susidomėjimo. Savo svarbą ji atgavo XX a. pabaigoje (8–9 dešimtmečiais), kai Rytų Europoje kilo laisvės sąjūdžiai, o Lotynų Amerikoje sustiprėjo disidentinis pasipriešinimas. Mary Kaldor pabrėžia reikšmingą paradoksą: nors abiejuose kontinentuose disidentiniai sąjūdžiai ideologiniu požiūriu buvo vieni kitiems priešiški (Lotynų Amerikoje suaktyvėjo marksistai, o Rytų Europoje – antimarksistai), tačiau skirtingų pažiūrų aktyvistus vienijo pilietinės visuomenės idėja.¹⁹ Abiem atvejais pilietinė visuomenė tapo pagrindiniu ginklu prieš militarizuotus režimus. Lotynų amerikiečiai kovojo su karinėmis diktatūromis, o rytų europiečiai sukilo prieš totalitarinį Sovietų Sąjungos režimą. Pasak Anheier, „Lotynų Amerikos mąstytojai susižavėjo pilietinės visuomenės idėja todėl, kad ji galėjo suvienyti verslininkus, religines grupes ir darbininkiją kaip opoziciją režimui ir kad tai buvo visuomeninė jėga, aiškiai atsiskyrusi tiek nuo politinių partijų, kurios daugelio požiūriu buvo diskredituotos, tiek nuo masinės mobilizacijos iniciatyvų (būdingas to laikmečio reiškinys įvairiose Lotynų Amerikos šalyse), kurių griebdavosi gudrūs populistai“²⁰.

Rytų Europos intelektualų kurtas pilietinės visuomenės projektas buvo panašesnis į de Tocqueville'io „asociatyvią gyvenseną“ negu į Gramsci'o koncepciją. Rytų europiečiai akcentavo asmeninės atsakomybės

ir sąžiningumo, savanoriško būrimosi į organizacijas svarbą. Jų leksikone atsirado tokios frazės kaip „antipolitika“ (*anti-politics*), „gyvenimas teisybėje“ (*living in truth*), „bejėgių jėga“ (*power of the powerless*).²¹ Šie simboliai išreiškė pilietinės visuomenės poreikį, kurį įkūnijo horizontaliai kuriamos asociatyvios bendruomenės, nepriklausomos nuo valstybės palaiminimo. Šie simboliai reiškė ir atsiribojimą nuo nomenklatūrinės valdžios skleidžiamo melo bei demagogijos, iškėlė moralaus gyvenimo bendruomenėje viziją.

Itin svarbu tai, kad atgimdama pilietinės visuomenės idėja įgavo globalinį mastą.²² Šį teiginį Kaldor grindžia dviem argumentais. Pirma, buvo užmegzti tarptautiniai ryšiai su bendraminčių organizacijomis kitose valstybėse. Lotynų amerikiečiams padėjo Šiaurės Amerikos žmogaus teisių grupės. Rytų europiečiai užmezgė ryšius su Vakarų Europos taikos ir žmogaus teisių gynėjais, kurie palaikydavo juos materialiai ir plačiu mastu viešindavo laisvės siekiančių tautų problemas, darydami spaudimą savo šalių vyriausybėms ir kitoms institucijoms. Antra, jau egzistavo tarptautinės žmogaus teisių konvencijos, į kurias galėjo apeliuoti Lotynų Amerikos ir Rytų Europos žmogaus teisių aktyvistai, naudodami jas kaip spaudimo priemonę. Lotynų amerikiečiams ypač svarbūs buvo tarptautiniai žmogaus teisių įstatymai. Rytų europiečiams – Helsinkio susitarimas, nes 1975 m. jį pasirašiusios Rytų Europos šalių vyriausybės pripažino žmogaus teisių normas ir tai atvėrė puikias galimybes burtis naujiems susivienijimams, tokiems kaip *Chartija 77* ir *KOR (Komitet Obrony Robotnikow)*. Taigi vyko procesas, kurį Kaldor įvardija kaip „uždarų visuomenių atsivėrimą“²³. Intensyvėjanti globalinė sąveika, neregėta ne pelno siekiančių tarptautinių organizacijų ir socialinių sąjūdžių gausa lėmė, kad imta kalbėti apie „globalią pilietinę visuomenę“ (GPV). Vis dėlto skirtingų pažiūrų aktyvistai ir įvairių šalių mokslininkai nesutaria dėl vieningo GPV apibrėžimo, todėl aptarsime vyraujančius požiūrius į GPV konceptą bei skirtingas prieitis prie GPV: empirinę ir normatyvinę.

Globali pilietinė visuomenė: trys skirtingi požiūriai

Mary Kaldor išskiria penkias GPV reikšmes²⁴, dvi iš jų jau aptarėme – tai romėniškoji-graikiškoji *societas civilis* (arba *politike koinona*) versija ir Hegelio išplėtotą „buržuazinės visuomenės“ (*Bürgerliche Gesellschaft*) sampratą, kurią vėliau savo teorijai pritaikė Marxas ir galiausiai transformavo Gramsci's. Čia apžvelgsiu tris požiūrius: aktyvistinį, neoliberalųjį ir postmodernųjį.

Aktyvistinis požiūris

Aktyvistinė perspektyva yra artimiausia Vidurio ir Rytų Europos pilietinės visuomenės vizijai, kartais ji apibūdinama kaip pomarksistinė arba utopinė. Šiai GPV sampratai svarbiausia yra įstatymo viršenybė, siekiama ne vien esamos valdžios apribojimų, bet ir galios perskirstymo. Toks požiūris rodo demokratijos radikalizaciją ir autonomijos plėtimo poreikį. „Pagal šį apibrėžimą, pilietinė visuomenė remiasi aktyviu pilietiškumu, augančiu organizuotumu už formaliosios politikos ribų ir besiplečiančia erdve, kurioje tiesiogiai susiorganizavę savarankiškai piliečiai, naudodami politinį spaudimą, gali keisti savo gyvenimo sąlygas.“²⁵

Ypač svarbus aktyvistinės koncepcijos komponentas yra globali viešoji erdvė – sparčios ir nevaržomos transnacionalinės komunikacijos sfera, kurios gyvybingumą palaiko globali žiniasklaida, suteikianti galimybę įvairiems socialiniams sąjūdžiams skelbti savo idėjas milžiniškai pasaulio auditorijai.

Neoliberalusis požiūris

Po komunizmo žlugimo neoliberalai terminą „pilietinė visuomenė“ ėmė populiarinti kaip Vakarų demokratijos „gerąjį“ komponentą. Neoliberalų versiją Kaldor apibrėžia kaip „laissez-faire politiką“. Neoliberalai liaupsina de Tocqueville'io iškeltą „asociatyvų gyvenimo būdą“ – ne pelno siekiančių nevyriausybinių organizacijų ir savanoriškų pilietinių sambūrių veiklos erdvę, vadinamąjį „trečiąjį sektorių“. Pasak neoliberalų, šis sektorius ne tik riboja valstybinės biurokratijos galią, bet ir perima iš jos daugelį

viešojo gyvenimo funkcijų, kurių ši jau nepajėgia atlikti pati (pvz., socialinio aprūpinimo srityje). „Ši [neoliberalų – S. Č.] apibrėžimą turbūt lengviausia perkelti į globalią areną, jis apibūdinamas kaip politinis ir socialinis globalizacijos proceso papildinys, kai globalizacija suvokiama kaip ekonominė globalizacija, liberalizacija, privatizacija, dereguliacija, augantis kapitalo ir gėrybių mobilumas“, – teigia Kaldor.²⁶

Taigi šis požiūris suponuoja, kad valstybės vaidmuo mažės daugelyje svarbiausių gyvenimo sričių (ne tik socialinėje, bet, tarkime, ir ideologinėje), jos funkcijas eventualiai perims nevyriausybinkai. Dėl šios priežasties neoliberalų sampratą daug kas laiko reakcionieriška, mat kėsিনamasi ištrinti bet kokią valstybės atsakomybę už socialinį aprūpinimą ir saugumą.²⁷

Postmodernusis požiūris

Postmodernistų nuomone, GPV yra pliuralistinė ginčų erdvė, kurioje mandagumas (*civility*) ir nemandagumas (*incivility*) egzistuoja šalia vienas kito.²⁸ Šiuo atžvilgiu postmodernistai gerokai skiriasi nuo aktyvistų, kuriems GPV yra kosmopolitiškumo ir taikos sfera, – čia atstovaujama neva „visai žmonijai“ ir *a priori* visi yra bendraminčiai (pvz., žmogaus teisės yra vienodos ir JAV, ir Irake, vadinasi, žmogaus teisių aktyvistus sieja bendra idėja ir tarpusavio konfliktų negali kilti).

Postmodernistams pilietinės grupės/iniciatyvos yra tik viena iš GPV sudedamųjų dalių, o aktyvistams ji – esminė. Pilietinės visuomenės būtina sąlyga postmodernistai laiko nacionalinį ir religinį tapatumą.

Kai kurių postmodernistų manymu, pilietinės visuomenės idėja apskritai yra vakarietiškos kultūros produktas, kuris prievarta primetamas visam pasauliui.²⁹

Globali pilietinė visuomenė: empirinis ir normatyvinis diskursai

Empirinis diskursas

Empirikams svarbiausia surinkti kuo daugiau duomenų apie pasaulinėje erdvėje egzistuojančias tarp-

tautines nevyriausybines organizacijas – jų skaičiaus augimą, veiklą, aktyvumą ir t.t. Jiems rūpi sukurti „pasaulinę statistikos sistemą“, kuri leistų kruopščiai ištirti ir tiksliai apibūdinti globalinėje sferoje vykstančius GPV procesus.³⁰ Normatyviniai klausimai empirikų nedomina, nes, jų nuomone, GPV objektyviai egzistuoja ir jiems šio fakto pakanka. Juos jaudina praktiškesni klausimai, pvz., kaip GPV veikėjai sąveikauja tarpusavyje, kokie jų veiklos mastai ir pan.

Skaičiai rodo, kad GPV iš tikrųjų sparčiai plečiasi. Tarptautinių nevyriausybinių organizacijų skaičius tarp 1909 ir 1993 m. išaugo nuo 176 iki 28 900.³¹ Industrializuotoje „Šiaurėje“ registruotų NVO skaičius tarp 1980 ir 1993 m. išaugo nuo 1600 iki 2970, o jų išlaidos per šį laikotarpį padidėjo nuo 2,8 milijardų iki 5,7 milijardų JAV dolerių. „Pietuose“ NVO kuriasi dar sparčiau, pvz., Nepale tarp 1990 ir 1993 m. jų skaičius išaugo nuo 220 iki 1210, o Tunise vos per trejus metus (1988–1991) padidėjo nuo 1886 iki 5186.

Nekyla didelių ginčų ir dėl tarptautinių nevyriausybinių organizacijų veikėjų vaidmens sprendžiant tokias svarbias globalines problemas kaip vergovės panaikinimas, moterų ir darbininkų teisės XIX a., visuotinės žmogaus teisės, aplinkosauga, vaikų, moterų ir mažumų teisės XX a. Pasak Davido Chandlerio, „šiandien, kai pasaulio darbotvarkėje dominuoja transnacionaliniai klausimai, tokie kaip žmogaus teisės, aplinkosauga ir tarptautinis terorizmas, akivaizdu, kad įvairaus plauko nevyriausybinių veikėjų tampa ypač svarbiais tarptautinės politikos žaidėjais.“³²

Nevyriausybinkai turi ir kitų įtakos pasaulio politikai svertų. Jie organizuoja paralelinius viršūnių susitikimus JT konferencijose aplinkosaugos ir moterų teisių klausimais, jie išsikovojo nemažą įtaką Pasaulio banke, kitose tarptautinėse finansų institucijose. Empirikų nuostatą GPV atžvilgiu gerai atskleidžia Neeros Chandhoke žodžiai: „Globaliajai pilietinei visuomenei atstovaujančios organizacijos iškilo pasaulinėje scenoje kaip galinga ir įtakinga jėga, veikianti nacionalinę ir tarptautinę politiką, sprendžianti kai kurių autoritarnių režimų likimą ir sudarinėjanti naują darbotvarkę. Jos ne tik turi galios paveikti tarptautinę viešąją opinią

ir mobilizuoti ją prieš tokią politiką, kuri joms nepatin-ka, bet ir daro tai sensacingai, įspūdingai, taigi efektyviai.“³³

Normatyvusis diskursas

Normatyvistams atrodo svarbiau apmąstyti pačią GPV koncepcijos reikšmę pasauliui ir galimas jos implikacijas naujo tipo tarptautiniams santykiams, kurie iki šiol rėmėsi politinio realizmo teorija. Jiems rūpi ne duomenys, o moralinė GPV idėjos pusė. Davidas Chandleris aptaria kelis normatyvius GPV, kaip globalinio progreso projekcijos, aspektus, tarp jų – bendruomenės plėtimąsi (*extension of community*) ir demokratijos plėtrą (*extension of democracy*).³⁴

Bendruomenės plėtimasis

GPV konceptas suponuoja globalios bendruomenės kūrimąsi. Ši bendruomenė neišvengiamai peržengia paskirų valstybių ribas. Kuo tai naudinga žmonėms ir pasauliui? Chandleris pateikia Linklaterio atsakymą: „Piliečių įsipareigojimai konkrečiai tautinei valstybei veikė kaip istorinis žmogaus moralinės ir politinės brandos stabdis.“³⁵ Kad šis suvaržymas būtų įveiktas, Linklateris siūlo kurti tarptautines bendruomenes, kurios moralinius asmens įsipareigojimus derina su politiniais piliečio įsipareigojimais. Tokio pobūdžio argumentai rodo, kad politikos mokslininkai ir sociologai GPV konceptą laiko geresne ir moralesne tarptautinių santykių teorine atrama nei politinis realizmas, paremtas nacionalinių interesų gynimu. Transnacionaliniai socialiniai sąjudžiai įgijo milžinišką moralinį autoritetą todėl, kad jie esą atstovauja visai visuomenei, viešajam jos interesui (o nacionalinės valstybės siekia neva pernelyg siaurų tikslų, kurie gali tapti ir didelių konfliktų šaltiniu).³⁶ Jessica Mathews priduria: „Kol vyksta kompiuterių ir telekomunikacijų revoliucija, nevyriausybinių organizacijų bus pajėgios atlikti didelio masto veiksmus, kertančius valstybių sienas. Tarptautinių pilietinių organizacijų tarnautojai ir netautiniai dariniai (pvz., Europos Sąjunga) dėl savo piliečių lojalumo bei

nusiteikimo kur kas lengviau nei tautinės valstybės sprendžia transnacionalines problemas.“³⁷

Demokratijos plėtra

Ne paslaptis, kad pasaulyje mažėja pasitikėjimas demokratiškai renkama atstovais ir institucijomis, kurios sudaro atstovaujamosios demokratijos šerdį. Didėja praraja tarp biurokratinių mechanizmų ir paprastų piliečių, mažėja valdžios institucijų atskaitingumas, todėl drastiškai blėsta tikėjimas reprezentuojančių institucijų legitimumu.³⁸ Demokratijos deficitas kaip tik ir lėmė, kad GPV išpopuliarėjo kaip visagalis „tiesioginės“ demokratijos instrumentas. Pasak politikos analitikų, demokratijos sklaidą gali užtikrinti didėjantis aktyvių piliečių mobilumas ir plataus masto bendradarbiavimas siekiant demokratinių, taigi a *priori* „gerų“, tikslų – pilietinių laisvių ir žmogaus teisių užtikrinimo, viešų diskusijų tarp „apačių“ ir „viršūnių“. Čia slypi tam tikras GPV paradoksas – nors šie pasaulio aktyvistai nerenkami jokiuose rinkimuose, bet vis dėlto manoma, kad yra įgyvendinamas *daugumos* (= demokratijos) principas. Susidaro įspūdis, kad atstovaujama *visiems* sveiko proto ir „demokratiškos“ pajautos žmonėms, sudarantiems pasaulio gyventojų pagrindą. Būtent šiuo atžvilgiu postmodernistai ir kritikuoja neoliberalus, teigdami, kad GPV atspindi tik „progresyvosios“, „teisiosios“ pasaulio visuomenės dalies lūkesčius. Jeano Grugelio teigimu, tarptautinė sfera – tai vieta, kur „demokratizacija vyksta iš apačios, diegiant radikaliai naujas transnacionalinio pilietiškumo ir socialinės mobilizacijos formas.“³⁹

Globalios pilietinės visuomenės koncepto kritika

GPV idėją, kad ir kokia patraukli ji atrodytų, socialinių mokslų atstovai gana griežtai kritikuoja ir vertina skeptiškai. Šios naujos idėjos šalininkai yra nusiteikę „nušluoti“ visas ankstesnes tarptautinių santykių aiškinimo teorijas. Dėl savo naujumo ir ambicingumo GPV idėja dar negali pasigirti visuotiniu populiarumu normatyvistų stovykloje, bet empirikai jau džiaugiasi, kad

gali rinkti, tirti, kaupti, rūšiuoti ir sisteminti duomenis apie tarptautinių NVO ir gausybės socialinių sąjūdžių veiklą. Vis dėlto kuo kritikams kliūva GPV idėja? Trumpai aptarsiu oponentų argumentaciją.

Pirmiausia GPV nėra nei vertybiškai, nei moraliai neutralus konceptas. Visiškai aišku, kad naujieji socialiniai sąjūdžiai, užsiimančios aplinkosauga, žmogaus teisių gynimu, feminizmo diegimu ir pan., skleidžia tam tikrą ideologiją – iš esmės tai liberalizmas su kairuoliškais akcentais. Kennethas Andersonas ir Davidas Rieffas šių dienų GPV aktyvistų sąjūdžius lygina su viduramžių Katalikų bažnyčia: remdamiesi šia analogija, galime teigti, kad Bažnyčia – pirmoji „globali NVO“, tačiau niekas juk neįrodinė, esą Bažnyčia moraliai yra neutrali ir propaguoja „globalias vertybes“ (islamo, budizmo, protestantų, stačiatikių religinės doktrinos fundamentaliai skiriasi nuo katalikiškosios).⁴⁰ Be to, pasak Craigo Warkentino, idėjos neateina iš niekur – jas kuria ir plėtoja konkretūs žmonės konkrečiomis aplinkybėmis konkrečiu laiku ir konkrečiose vietose, taigi idėjos – mentaliniai konstruktai – negali būti nešališkos, jas determinuoja specifinis kontekstas. Todėl galima tvirtai sakyti, kad „pilietinė visuomenė“ kaip idėja yra neabejotinai *europietiškas* produktas.⁴¹

Andersonas ir Rieffas brėžia intriguojančią paralelę, normatyvistines GPV idėjos aspiracijas lygindami su misionieriškais kai kurių religinių sąjūdžių bruožais.⁴² Jų požiūriu, dabartiniai GPV ir NVO šaukliai skleidžia universalizmu ir transcendentalizmu dvelkiančią ideologiją, kaip anksčiau tą darė, pvz., krikščionių misionieriai. Dabar pamatiniu ideologiniu pretekstu yra tapęs „žmogaus teisių“ konceptas, pasauliui neva nešantis taiką, saugumą ir gerį. „Aiškiai matyti, kad tarptautinių NVO aktyvistai panašūs į misionierių ordinus: pavyzdžiui, žmogaus teisių sąjūdžiai primena jėzuitų ordiną arba *Opus Dei* – teisingų doktrinų ir teisingų universalijų sergėtojus; o globos organizacijos suvoktinės kaip Maryknollio ordino – vieno iš katalikiškųjų ordinų, pasišventusių pasaulio vargingųjų gelbėjimui – analogas.“⁴³

Craigas Warkentiną pilietinės visuomenės koncepto vakarietiškumą/europietišumą atskleidžia cituoda-

mas Michaelo Walzerio ir Salvadora Ginerio „pilietinės visuomenės“ apibrėžimus, kuriuose dominuoja neginčytinai vakarietiškos vertybės: asmens teisės ir laisvės, savanoriškos asociacijos, konkurencija, „privatūs“ interesai.⁴⁴ Beje, Michaelas Walzeris, ne vien konceptualizuodamas GPV apibrėžimą, bet ir kalbėdamas apie idėjos kontekstą, nevengia jos „europietiško šaknų“. Rašydamas apie pilietinės visuomenės reikšmę, jis, kaip ir Kaldor, mini jau anksčiau aptartas Rytų Europos ir Lotynų Amerikos patirtis. Pažymėtina, kad Lotynų Amerika yra ne kas kita, o Europos civilizacijos tęsinys.⁴⁵

Egipto teoretikas Mustapha K. al Sayyidas rašo: „Johnas Locke'as pilietinę visuomenę suvokė kaip kažką panašaus į tai, ką XX a. politikos mokslininkai vadino liberalia demokratija. Hegelis pabrėžė ypatingą „universaliosios klasės“ svarbą – šią klasę sudaro apsišvietę administratoriai, kurie, nors ir varžomi tradicijų, neprivalo atsiskaityti jokiam elektoratui. O Vidurio Rytų mokslininkai linkę kvestionuoti bet kokią pilietinės visuomenės apibrėžimą, inspiruotą vakarietiško patirčių. Jie ieško tokio apibrėžimo, kuris atspindėtų specifines islamiškąsias ar arabiškąsias patirtis.“⁴⁶

Šie argumentai svarbūs tuo, kad sugriauna vieną iš svarstomo koncepto sudedamųjų dalių – „globalumą“.

Nors nacionalinių valstybių suverenumas ir reprezentatyvumas nyksta, globalusis valdymas (*global governance*) vis dėlto nepajėgia užpildyti susidarančio vakuumo. Jungtinės Tautos daugiau derasi ir tariausi su galingų nacionalinių valstybių vadovais negu su GPV atstovais⁴⁷, todėl sunku kalbėti apie globalios demokratijos sklaidą. Keblu apie ją kalbėti ir todėl, kad, pasak Andersono ir Rieffo, pati tarptautinės politikos erdvė iš prigimties yra nedemokratiška (NVO atstovai, kaip minėta, nedalyvauja visuotiniuose rinkimuose, jie paprasčiausiai atstovauja savo interesams). Todėl GPV entuziastams siūloma apskritai atsisakyti idėjos, esą GPV gali atlikti „visuotinio tarpininkavimo“ ir „visuotinio atstovavimo“ funkcijas, nes jos susijusios su demokratinėmis procedūromis, su kuriomis GPV iš principo neturi nieko bendra.

Pasak Michaelo Goodharto, globalizacija kenkia demokratijai bent keliais aspektais. Pirma, globalizacija

sukuria „demokratinis netolygumas“ (*democratic disjunctures*), kurie atspindi didėjančią atotrūkį tarp valstybinio demokratinio procedūrų bei institucijų lygmens ir daugelio politinių klausimų (tokių kaip terorizmas, aplinkosauga, prekyba ir t.t.) supranacionalinio pobūdžio. Antra, globalizacija atidengia ir pagilina „demokratijos deficitus“ (*democratic deficits*), kurie apibūdina skaidrumo, atskaitingumo ir atstovavimo stoką jau egzistuojančiose supranacionalinėse institucijose.⁴⁸ Šiuo atžvilgiu GPV, kaip globalizacijos proceso „partnerė“, neprisideda prie demokratijos sklaidos pasaulyje, netgi atvirkščiai – ją stabdo.

* * *

Šiuo tekstu bandyta aptarti globalios pilietinės visuomenės (GPV), kaip naujo socialinių mokslų koncepto, atsiradimą ir sąsajas su prieš tai vyravusiu pilietinės visuomenės (PV) suvokimu. Iš ankstesniais amžiais įsitvirtinusių PV versijų šiandien aktualiausia yra de Tocqueville'io „asociatyvios gyvensenos“ idėja, kuria savo veiklą grindžia aktyvistai, o iš dalies ir neoliberalai. Gramsci'o „ideologinių ir kultūrinių mūšių“ vizija taip pat aktuali. Andersono ir Rieffo manymu, daugelį GPV veikėjų vienija tam tikra ideologinė orientacija – tai antiamerikanizmas, kaip kontrkultūros rūšis. Šis argumentas primena Anheier versiją, kad kai kam GPV simbolizuoja atsvarą globaliniam kapitalizmui.⁴⁹

Galima daryti išvadą, kad aktyvistinis ir neoliberalusis diskursai eina, galima sakyti, išvien, o postmodernusis diskursas priešinasi neoliberalų propaguojamai vakarietiškosios kultūros (bendraja prasme) „ekspansijai“ ir nesuabsoliutina aktyvistų pabrėžiamos „demokratinės“ pajautos. Postmodernistai pabrėžia kultūrines distinkcijas tarp skirtingų regionų ir valstybių, iškelia „nacionalinių ir religinių tapatumų“ vaidmenį GPV koncepcijoje.

Vis dėlto esminė problema – normatyvinis GPV apibrėžimas. Panašu, kad GPV šalininkams teks atmušti dar ne vieną kritikos strėlę. Kol kas GPV oponentų argumentai skamba gana įtikinamai. Nekyla abejonių, kad pilietinė visuomenė yra išimtinai vakarietiškas sociopolitinis konstruktas, todėl ji globali nebent Vakarų sociokultūri-

nėje erdvėje, tačiau ši erdvė akivaizdžiai neatitinka „globalumo“ kriterijų. Svarstomo konstrukto „globalumas“ įmanomas tiek, kiek jis susijęs su globalizacijos procesais ir vadinamuoju „sienų peržengimu“ (*border-crossing*), tačiau tai tik geografinis, bet jokia būdu ne sociokultūrinis „peržengimas“. Nors pilietinės visuomenės apraiškų nevakarietiškosiose visuomenėse vis daugėja, šių pokyčių negalima suabsoliutinti, nes kultūriniai skirtumai tarp Vakarų ir Rytų tebėra milžiniški. Tai puikiai atskleidė rugsėjo 11-osios precedentas, vėl išryškinęs universalią „priešo ir draugo“ dichotomiją, šiek tiek primirštą po Šaltojo karo pabaigos ir komunizmo žlugimo. Tiesa, Mary Kaldor globalinius antikapitalistinius sąjūdžius, kylančius nevakarietiškosiose šalyse, suvokia ne kaip pasipriešinimą globalizacijai ir apskritai Vakarams, bet kaip globalios pilietinės visuomenės stiprumo įrodymą.⁵⁰ Jai ne tiek svarbus istorinis globalios pilietinės visuomenės idėjos kontekstas, kiek plika akimi matomi konkretūs veiksmai: pasipriešinimo sąjūdžiai, vienijantys daugiau ar mažiau savanoriškai susibūrusius individus; tarptautinių nevyriausybių organizacijų steigimasis ir plėtra; interneto teikiamos galimybės politines diskusijas, viešus debatus ir pan. skleisti globaliu mastu.

Kol kas neaiškus ir GPV santykis su demokratija: vieniems normatyvistams „demokratijos deficitas“ reiškia, kad kyla GPV poreikis ir didėja jos reikšmė, kitiems atrodo, kad būtent GPV – globalizacijos „mažoji sesė“ – kelia didžiausią grėsmę demokratinėms procedūroms. Trečia priešprieša ryškėja tarp GPV ir tautinės valstybės, o perkeliant problemą į tarptautinių santykių teoriją – tarp GPV ir politinio realizmo. Kas vis dėlto yra GPV – ar tautinės valstybės substitutas, ar šalia jos egzistuojanti alternatyvi politinės veiklos koncepcija – dar nėra aišku.

Baigiant vertėtų pasakyti, kad sąvoka *globali pilietinė visuomenė* yra ne tik labai svarbi ir vertinga socialiniams mokslams, bet ji jau dabar daro įtaką egzistuojančiai globalinei tvarkai ir globalizacijos procesui. Vis dėlto akademinėje plotmėje vykstančios diskusijos atskleidžia GPV koncepto neapibrėžtumą. Kai jis taps aiškesnis, atsiras ne vien didesnis teoretikų sutarimas dėl globalizacijos, pilietinės visuomenės ir demokratijos sąryšių, bet ir platesnio konsensuso globalinėje politikoje perspektyva. ■

- ¹ Ieva Vasilionytė, „Pilietiškumo kontekstai: politikos įpilietinimo problematika.“ *Politologija*, 53(1), 2009, 77.
- ² Thomas Carothers and William Barndt, „Civil Society.“ *Foreign Policy*, 117, Winter 1999–2000, 27.
- ³ Helmut Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor, „Introducing Global Civil Society“. Kn. Helmut Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor (sud.), *Global Civil Society 2001*. Oxford: Oxford University Press., 2001, 1.
- ⁴ Scott Turner, „Global Civil Society, Anarchy and Governance: Assessing an Emerging Paradigm“. *Journal of Peace Research*, 35(1), 1998, 28.
- ⁵ Mary Kaldor, *Global Civil Society: an answer to war*. Cambridge: Polity Press, 2003; John Keane, *Global Civil Society?* Cambridge: Cambridge University Press, 2003; Jan Aart Scholte, „Civil Society and Democracy in Global Governance“. CSGR Working Paper No. 65/01, 2001.
- ⁶ Anheier, „Introducing Global Civil Society“, 12.
- ⁷ Kaldor, 7.
- ⁸ Anheier, „Introducing Global Civil Society“, 12.
- ⁹ Ten pat..
- ¹⁰ Thomas Hobbes, *Leviathanas*. Vilnius: Pradai, 1999, 138.
- ¹¹ Anheier, „Introducing Global Civil Society“, 12.
- ¹² Ten pat
- ¹³ Kaldor, 18.
- ¹⁴ Jean Cohen and Andrew Arato, *Civil Society and Political Theory*. London: Verso, 1992, 107, cituota iš Mary Kaldor, *Global Civil Society: an answer to war*. Cambridge: Polity Press, 2003, 19.
- ¹⁵ Kaldor, 19.
- ¹⁶ Ten pat, 20.
- ¹⁷ Ten pat, 20–21.
- ¹⁸ Anheier, „Introducing Global Civil Society“, 13.
- ¹⁹ Mary Kaldor, „The Idea of Global Civil Society“. *International Affairs*, 79(3), 2003, 586.
- ²⁰ Anheier, „Introducing Global Civil Society“, 14.
- ²¹ Ten pat.
- ²² Kaldor, „The Idea of Global Civil Society“. 587.
- ²³ Ten pat, 591.
- ²⁴ Mary Kaldor, *Global Civil Society: an answer to war*, 6–9.
- ²⁵ Ten pat, 8.
- ²⁶ Ten pat, 9.
- ²⁷ David Rieff, „The False Dawn of Civil Society.“ *The Nation*, 22 Feb., 1999, cituota iš Mary Kaldor *Global Civil Society: an answer to war*. Cambridge: Polity Press, 2003, 9.
- ²⁸ Kaldor, *Global Civil Society: an answer to war*, 9.
- ²⁹ Ten pat, 9.
- ³⁰ Helmut Anheier, „Measuring Global Civil Society“. Kn. Helmut Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor (sud.), *Global Civil Society 2001*. Oxford: Oxford University Press, 2001, 221.
- ³¹ David Chandler, *Constructing Global Civil Society*. London: Palgrave-Macmillan, 2005, 4.
- ³² Ten pat, 5.
- ³³ Neera Chandhoke, „Limits of Global Civil Society“. Kn. Helmut Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor (sud.), *Global Civil Society 2002*. Oxford: Oxford University Press, 2002, 40.
- ³⁴ Chandler, 6.
- ³⁵ Ten pat, 7.
- ³⁶ Chandhoke, 41.
- ³⁷ Jessica T. Mathews, „Power Shift“. *Foreign Affairs*, 76(1), 1997, 63.
- ³⁸ Graeme Chesters, „Global Complexity and Global Civil Society“. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 15(4), 2004, 3.
- ³⁹ Jean Grugel, „Democratisation Studies Globalisation: the Coming of Age of a Paradigm“. *British Journal of Politics and International Relations*, 5(2), 2003, 263, cituota iš David Chandler, *Constructing Global Civil Society*. London: Palgrave-Macmillan, 2005, 12.
- ⁴⁰ Kenneth Anderson and David Rieff, „Global Civil Society: A Sceptical View“. Kn. Helmut Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor (sud.), *Global Civil Society 2004/5*. Oxford: Oxford University Press, 2004, 29.
- ⁴¹ Craig Warkentin, *Reshaping World Politics: NGOs, the Internet, and global civil society*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield Publishers, 2001, 10–11.
- ⁴² Anderson & Rieff, 32.
- ⁴³ Ten pat.
- ⁴⁴ Warkentin, 11.
- ⁴⁵ Ten pat.
- ⁴⁶ Mustapha K. al-Sayyid, „The Concept of Civil Society and Political Science“. Kn. M. Olwi (sud.) *New Perspectives in Political Science*. Cairo: Cairo University, 1993, 229, cituota iš Craig Warkentin, *Reshaping World Politics: NGOs, the Internet, and global civil society*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield Publishers, 2001, 12.
- ⁴⁷ Anderson & Rieff, 37–38.
- ⁴⁸ Michael Goodhart, „Civil Society and the Problem of Global Democracy“. *Democratization*, 12(1), 2005, 3.
- ⁴⁹ Anderson & Rieff, 38.
- ⁵⁰ Kaldor, „The Idea of Global Civil Society“, 591–593.

APIE „SVEIKĄ PROTĄ“ IR DVASINĘ PRIESPAUDĄ

Jau kelias savaites kankinuosi, bet kaltas dėl to esu aš pats. Iš Amerikos atvažiavo mano jaunystės draugė ir pasiūlė susitikti. Dabar vaikštau tarsi apsvaigintas nuodų. Mano buvusi draugė vis dar graži, net gražesnė negu jaunystėje, jos gyvenimas klostosi labai sėkmingai. Vyras yra įsteigęs stambią elektronikos firmą. Ji pati – didžiulio muzikų susivienijimo prezidentė. Tai pasakodama mano draugė tiesiog švytėjo.

Kadaise, prieš trisdešimt metų, ji, temperamentinga ir labai daili mergina, mokėsi skambinti fortepionu, o mane vadino „čempionu“. Ji gimė svarbių pareigūnų šeimoje, mane traukė kitokia gyvenimiškoji jos patirtis. Ir, žinoma, grožis. Lyg ir radome bendrą kalbą, bet tasai bendrumas greitai išnyko. Ji nuolat skundėsi, kad muzikos paslaptis yra perpratusi žymiai geriau, negu kiti (tai yra aš ir, žinoma, Akademijos dėstytojai) sugeba tai įvertinti. Sakydavo, kad man trūksta tikro muzikos supratimo, be to, nesu tikrai „subrendęs vyras“, o ji kenčia todėl, kad vis dar neturi tobulos technikos. Jautėsi prislėgta ir neįvertinta. Kurį laiką nuoširdžiai bandžiau ją palaikyti, kartą, kai atvyko Pasaulinio Masto Pedagogas duoti viešų pamokų ir mane atrinko būti pavyzdiniu mokiniu, net tos pamokos atsisakiau draugės labui (mums abiem tai buvo didžiulė laimė). Bet nuolatinė prievolė palaikyti gerą jos nuotaiką, kai aš pats visą laiką „gaudavau per galvą“, vis labiau vargino. Vėliau, kai prasiidėjo mano koncertai, ypač kai važiuodavome į juos kartu, matydama, kaip jaudinuosi, kandžiai dėl to kritikuodavo. Prasidėjo tikra kankynė. Tuo metu ji susirado naują draugą, kuris dabar yra šaunusis jos vyras, ir mudu galėjome tyliai, nors man buvo skaudu, išsiskirti. Jos draugas puikiai baigė mokslus Tel Avive, jiedu susituokė, jis užpatentavo elektroninį išradimą ir sutuoktiniai išvažiavo į Ameriką.

Kai ji pasiūlė susitikti, aš naiviai, tiesiog berniukiškai kaip kadaise, svarsčiau, ką turėčiau daryti, kad užtikrinčiau gerą jos nuotaiką. Nutariau apie savo gyvenimą kalbėti mažai, o apie savo darbą ir savijautą – dar mažiau. Ir „nevaizduosiu“. Tegul ji jaučiasi gerai, nes to jai ypač trūko, kai draugavome prieš 30 metų.

Ji laukė manęs kavinėje, atėjau pakeliui iš vienos kolegijos į kitą, nes turėjau dviejų valandų pertrauką tarp pasikaitų. Mudu bendravome vos valandą. Daugiau nebesinorėjo.

Žinojau apie profesinę jos sėkmę Amerikoje ir bandžiau įsivaizduoti, kaip ta sėkmė atspindės jos veide.

Prieš dešimtmetį visai dėl kitų priežasčių ėmiau skaityti man brangaus Eli Amiro romanus. Eli Amiras gimė Bagdade, trylikos metų buvo atvežtas į Izraelį. Kuriam laikui atskirtas nuo tėvų, augo socialistiniame kibuce ir pamilo išeivių iš Rytų Europos kultūrą – kartu su Mozartu ir Izraeliu Zangvilliu. Nuo kūdikystės šnekėjo arabų ir prancūzų kalbomis, o vėliau, jau Izraelyje, išmoko ir anglų. Jis yra „Rytų žydų sėkmės Izraelyje“ pavyzdinė paradigma, o autobiografiniai jo romanai dabar skaitomi ir Amerikoje, ir Europoje, ir Egipte. Viename iš savo romanų – „Sauliaus meilė“ (*Ahavat Shaul*) Eli aprašo panašią meilės istoriją kaip manoji. Ten „nevykėlį Rytų žydą“ atstumia Lenkijoje gimusi mergina, kuri išteka už inžinieriaus verslininko. Jis kremtasi likęs „nuošalyje“, bet vėliau suima save į rankas ir padaro aukšto valstybės pareigūno karjerą. Knygos herojai irgi susitinka kavinėje, jau maždaug priėję savo gyvenimo pusiaukelę. Skaitydamas šį romaną (o tada domėjausi visai kitais gyvenimo aspektais) buvau autoriaus atvestas prie šios situacijos ir visiškai nesąmoningai įsivaizdavau, kad einu susitikti su savo jaunystės drauge. Negaliu slėpti – kaž-

koks skausmas įsismelkė tada į širdį ir joje pasiliko. Eli aprašė šią sceną labai įtaigiai – graži, tiesiog švytinti mergina kavinėje laukia savo kadaise atstumto draugo, dabar Aukšto Pareigūno, tikrindama kažką savo darbo užrašuose.

Per vitrinos stiklą dabar pamačiau tokią pačią sceną. Eli mane išmokė niekada balsu nesakyti: „Sustok, akimirka, žavinga!“ (nes, jeigu pasakysi, tučtuojau velnias tave pagriebs, kaip tą aprašė Goethe). Reikia tiesiog pačiam tą akimirką sustoti, kad visam gyvenimui ją įsisąmonintum.

Taip ir padariau. Sustojau. Per stiklą mačiau, kokia ji vis dėlto graži.

Po to įėjau į kavinę, ir prasidėjo priekaištų griūtis. Aš sėdžiu negera poza. Mano darbai, nors ir garbingi, bet neįdomūs. Amerikoje daug muzikos studentų iš Tolumų Rytų, ir galima iš visų griežtai reikalauti „normų išpildymo“. Ir jie tas normas noriai pildo, išisas paras sėdėdami prie fortepijono. Visi mokytojai puikiai organizuoti ir renka į koncertus, kur groja jų mokiniai, šimtai, tūkstančiai stropių vaikų, ir jų klusnūs tėvai ateina klausytis geriausiųjų. Normas aptaria mokytojai, kurių dauguma yra kilę iš buvusios SSRS, ir ryžtingai, be išlygų diegia jas iš Tolumų Rytų atvykusiems jaunuoliams, o jų tėvai, kurie sėdi pamokose, stropiai ir tvarkingai užrašo viską, kas nurodoma.

Pasakodama apie tai, mano buvusi draugė akinamai švytėjo, ir jos veidas buvo fenomenaliai gražus. Aš lyg ir pasiekiau savo tikslą – štai jinai sėdi šalia ir jaučiasi laiminga. Juk būtent šito siekiau... Bet dabar man norėjosi apversti stalą.

Pasakiau, kad tarp mūsų studentų yra daug tokių, kurie nesiryžta ateiti į mano klasę, tiesiog bijo, nes nelabai suprantą, kaip mano geriausi studentai pasiekia tokių rezultatų. Be to, jie girdi kalbas...

„Na ir kvailys esi. Muzika yra normų reikalas, o normos yra bendros, – griežtai pertraukė mane buvusi draugė. – Turbūt teisingai kolegos tave kritikuoja“, – ryžtingai pridūrė.

Ėmiau žiūrėti į laikrodį – mes sėdėjome vos pusvalandį.

„Kodėl taip šiltai apsirengei? Čia karšta, visi vaikšto su trumpomis rankovėmis, o tu – kaip pensininkas, su švarku.“

„Atsiųsk man savo įrašus, gal rasiu ką nors įdomaus.“

Noras apversti staliuką kartu su sultimis darėsi tiesiog nepakeliamas. Bet jau esu kelis kartus apvertęs staliuką – ir visada ant viršininkų arba ant sėkmės išpaikintų atvykėlių iš Amerikos. Ir nieko gero iš to neišėjo...

Mano mylimieji namiškiai ne kartą man sakė: jeigu aš vis apvertinėsiu stalus, įžeidinėdamas viršininkus ir sėkmės išpaikintus atvykėlius iš Amerikos, dienas baigsiu elgetų namuose (o tai nėra nei viešbutis, nei sanatorija).

Šįkart susilaikiau. Porą kartų dirbtinai šyptelėjau. Ji tai pamatė ir griežtai sukritikavo. Pasakiau, kad jau turiu važiuoti.

Važiavau pusantros valandos.

Skausmas širdyje susipynė su pykčiu, ir niekaip negalėjau sutelkti minčių.

Kaip muzikantas ir kaip tyrinėtojas privalau gebėti *įsiklausyti*, o tai įmanoma tik tada, kai esi ramus. Kitų žmonių elgesio negalima vertinti pagal savo nuostatas ir ideologiją, nes tada nepavyks jų suprasti. Antra vertus, jei aš nebūsiu atviras, kiti nesupras manęs, todėl bus sunku priartėti prie tiesos, ypač jei tai susiję su muzika, menu, humanistika ir dvasios reikalais. Todėl nemėgstu griežtų teiginių – netyčia galima užsmaugti tiesą, o tada jau ir iki nelaimės kelias labai trumpas.

Pykau ant savęs, nes galėčiau būti mažiau jautrus sėkmės išpaikintų atvykėlių paistalams. Be to, tie „sėkmės įsikūnijimai“, nužengę iš Amerikos, gal galėtų padėti... Šitoks pragmatiškas svarstymas man pačiam nekelia didelio pasididžiavimo savimi... Be to, kuo jie padės? Gal ryšiais... Gal mobilizuos šalininkus? Gal pastebės mano mokinius?..

Nes kuo gi gera „Amerika“ (arba kadaise „Maskva“)? Ogi gera ji tuo, kad ten susibūrusi kritinė „socializacijos“ masė, kuri padeda daryti profesinę karjerą, jeigu tai nors iš dalies sutampa su Imperijos tikslais. Imperija iš tikrųjų padeda pavieniams asmenims. Šita institucinė Imperijos parama yra kosmiškai didelė. Ar Sviatoslavas Richteris arba Davidas Oistrachas būtų tapę pasaulinio masto atlikėjais, jeigu gyventų Žitomire arba Moldovankoje?

„Ne, nebūtų“, – girdžiu atsakymą.

Ir vis dėlto nelabai su juo sutinku. Žmogus gali gyventi Imperijoje (kad ir Kinijoje), bet „Oistracho efektas“ nebus

pasiektas. Kai pati Imperija nemoka užsitikrinti tarptautinio civilizacinio „svorio“ pasaulio tinkle, tada šis kosminis „stūmimo į pripažinimą“ efektas neįvyksta. Stalino SSRS pergalingas antihitlerinis žygis Vakarų akyse suteikė jai tą civilizacinį svorį. Tai padėjo Richteriui ir Oistrachui tapti pasaulinio masto figūromis. O mūsų laikais Rusija, atrodo, tokios reikšmės Vakarams nebeturi, todėl geriausi jos talentai nebepasiekia tokio lygio pripažinimo (bet kurioje srityje), daugelis tiesiog emigruoja. Imperija jau nėra pripažinimo garantas net ir talentingųjų atveju.

Kita vertus, gyvendamas Vakaruose, pavyzdžiui, Olandijoje, gali įsitraukti į pasaulio pasiekimų ir įdomiausių minčių tinklą, maitintis geriausiomis idėjomis ir skleisti savo idėjas pasaulio mastu, jeigu tavo talentas tai leidžia.

Gerų, įdomių idėjų radimasis priklauso ne tik nuo to, ar jas palaiko imperinė galia. Geras idėjas žmonės puoselėja, kai tarp jų yra geraširdiškumo ir kolegialumo minimumas. Šitas geraširdiškumas yra įmanomas, nes geros idėjos svarbios ne tik jų autoriams, bet ir šalia egzistuojantiems *visiems* garbingiems žmonėms, nors kiekvienas į pasaulį žvelgiamas iš savo pozicijos. Garbingieji, kaip juos aprašo Maxas Scheleris, visiškai natūraliai jaučiasi esantys pašaukti tam, kad perprastų pasaulį¹. Scheleris tvirtina, o aš su juo sutinku, kad garbingumas (*nobility*) iš esmės yra žmonėms gana būdingas, net įgimtas bruožas, ir jis prarandamas tik gyvenant skriaudų, nepagarbos ir tironiškos priespaudos sąlygomis. Civilizuotose šalyse gerų idėjų turi ne tik talentingi kūrybos žmonės, bet ir kai kurie visuomenės pareigūnai, išauklėti idealistais, ir verslininkai, jeigu jie nusiteikę šias idėjas puoselėti ar bent palaikyti. Teigiamą tobulesnio gyvenimo idėjų efektą yra patyrę daugelis tų, kurių siela nėra persmelkta pagiežos ir neapykantos. Friedrichas Nietzsche, o vėliau Maxas Scheleris šiuos sekinančius jausmus vadino *ressentiment*. Minėtas teigiamas idėjų efektas buvo žinomas ir Schilleriui su Beethovenu, tai rodo „Odė džiaugsmui“ ir Devintoji simfonija.

Kyla klausimas, kodėl gi kai kuriose (bet ne visose) mažose šalyse yra taip mažai to „teigiamo efekto“, kodėl ten vyrauja mums gerai pažįstamas prakeiktasis *ressentiment*?..

Man atrodo, taip pasireiškia latentinis kolonializmo efektas – mažosios šalys paverstos trečiarūšiais rinkų sandėliais, taip jas suvokia ir jų (mūsų) vyriausybės, atsisakydamos tei-

sės savarankiškai mąstyti. Ekonominis silpnumas diktuoja intelektualinei sąmonei, kad geriau atsisakyti teisės patiems spręsti savo žmogiškąsias problemas, nes gyvename neprieklausius (arba kaip pas mus, Izraelyje, – visuotinio militaristinio ir kartu paviršutiniško nacionalizmo) sąlygomis.

Ištisi elito sluoksniai bręsta ir yra auklėjami intelektualinio nesavarankiškumo dvasia ir įgyja nuolankų supratimą, kad „reikia mokėti suktis po didžiaisiais“. Grynai ekonomikos rodikliais matuojama „sėkmė“ (arba tarnavimas psichotinei mesianistinei idėjai) yra iš esmės *visuotinis* žmonių skriaudimo būdas. „Sveikas protas“ virsta sąvoka, kuri tiesiog **reikalauja** atsisakyti žmogiškosios teisės savarankiškai mąstyti, todėl nyksta pagarba santykiuose tarp žmonių, nes kas gi gerbia nusižeminusį tarną? Tikslas – įtikti „didžiųjų“ (arba kraštutinių negailestingųjų) reikalavimams. Neatsargūs prispaustų mažųjų šalių elitai tą paverčia naujos – šį kartą dvasinės – priespaudos įrankiu.

Niekas nepraeina be pėdsakų. Skriaudos ir užgniauztos nuoskaudos kaupiasi ir sukelia nevaldomą norą keršyti visiems aplinkui. Keršto apimties žmonėms nebelieka dvasinių jėgų tirti pasaulį ir tobulinti žmoniją, t.y. socialiai geriau ją subalansuoti. Fizika jau nebe fizika, muzika jau nebe muzika. Specialistams ir išsilavinusiems tyrinėtojams rūpi tik techniniai aspektai, neapibūdinantys visuotinės sistemos, todėl pasauliniu mastu nesvarbūs. Šiuos elementus galima tyrinėti (arba kurti, arba konstruoti) bet kur ir keisti vienus kitais. Šis „nesvar(b)umas“ ir toliau didina tarpusavio neapykantą, slopina paskutinius meilės, savigarbos ir didžiojo įkvėpimo likučius. Vaikai įpranta matyti meilės nebejaučiančių savo tėvų akis, sudrumstas cinizmo kataraktos. Ir mokosi pažinti gyvenimą, kuriame meilės nėra. Lieka tik vienas tikslas – bandyti išlikti, todėl reikia kuo nuolankiau tarnauti sėkmės išpaikintiems atvažiavėliams iš Amerikos – kartais, per šventes, jie grįžta „namo“. Ir „gali padėti“.

Bet šis kelias labai pavojingas. Per susitikimą kavinėje tą pajutau visomis savo kūno ląstelėmis.

Didžiosios idėjos, ypač dvasinėje ir humanitarinėje sferoje, retai kada „aptinka“ imigrantus, net jeigu ir aptinka, tai socialinis imigrantų atotrūkis nuo nusistovėjusių profesinių sluoksnių, kitaip sakant, socialinis paralyžius, neleidžia joms sužydėti.

Idėjos geriausiai skleidžiasi ten, kur jas įstengiama geriau įvertinti, t.y. elito grupėse, nes čia universalios sąvokos vartojamos kaip kasdieniniai darbo įrankiai ir beveik kiekviena nauja idėja bus bent jau išklausyta, nes civilizuoti Vakarų elitai turi norą (ir įprotį) plėstis, todėl jiems labai reikia naujų – plėtros – idėjų.

Elito grupės iš prigimties mėgsta tarp žmonių nusistovėjusius civilizuotus santykius, dalykišką pagarbą ir sistemiskumą. *Due-process*, garsi demokratijos paradigma, gerai veikia ir nusistovėjusiose elitų grupėse – kai kyla idėja, supažindini su ja savo kolegas (su kuriais bendrauji garbingumo režimu), įsiklausai į jų kritiką ir, pakoregavęs savo darbą, bandai sudominti juo platesnius bendrijos sluoksnius, o vėliau – ir „vykdomąsias“ struktūras (vyriausybės, politinius arba visuomeninius ir kultūrinius institutus). Šis procesas tiesiog primygtinai reikalauja pažinti egzistuojančią elito kultūrą ir jausti jos narių nusiteikimą. Naujos idėjos turi palyginti „grakščiai įplaukti“ į egzistuojančią idėjų terpę (kad ir ką vėliau, kai idėja jau bus įgyvendinta, rašytų populiarumo besivaikantys laikraščiai). Šis „grakštumas“ palengvina žmonių santykius, nes atsiranda draugiška tarpusavio pagarba – apie tai dar XVIII a. gražiai rašė lordas Shaftesbury².

Esu giliai įsitikinęs, kad mažųjų šalių talentingi žmonės neturėtų laukti gražių merginų, kurios atvažiuos savaitei iš Amerikos ir įvertins, t.y. „pasvers“, nedrąsias jų idėjas. Jie turėtų patys tiesiogiai kauptis į civilizuotų šalių elitus. Kelias iš esmės gana paprastas – reikia užmegzti dialogą Vakaruose su tais žmonėmis, kurių mintys yra artimos mažųjų šalių talentingiesiems.

Bet tai tik atrodo lengva. Vakarai dažniausiai yra sutartinai užsisiklę savo socialiniuose sluoksniuose, jiems rūpi tik jų temos, jų metodologijos, o jų talentingieji dažnai yra visiškai abejingi kolegoms iš mažųjų šalių. Civilizuotų ir gerai socializuotų šalių elitas retai kada atkreipia dėmesį į mažąsias šalis, nes jis irgi laiko jas tik „didžiųjų šalių idėjų sandėliais“, o ne savarankiškais mąstančių žmonių bendrijomis. Universalių idėjų puoselėtojai dažnai atstumia „skurstančius giminaičius“ iš mažųjų šalių, nes šie dėl savo gyvenimo sąlygų „negali“ žvelgti į pasaulį objektyviai, neapykantos nesužalotu, cinizmo neapnuodytu žvilgsniu.

Bet mažųjų šalių gyventojų teisė į dvasinę nepriklausomybę irgi yra transcendentali. Jeigu didžiųjų šalių „universalistai“ to nepripažįsta, dar nereiškia, kad to ir nėra. Kol didžiosios šalys neišsiugdys tokio supratimo, savo teisę į dvasinę nepriklausomybę turėtų ginti mažųjų šalių elitas. Įkvėpiančių pavyzdžių yra, tarkime, galima būtų patyrinti Ibseno (mažos šalies gyventojų) brandos kelią. Tai galėtų įpūsti šiek tiek optimizmo dvasiškai bejėgiams mažųjų šalių elitams, keliaklupsčiaujantiems prieš didžiąsias šalis.

Ar šių samprotavimų fone atsirastų koks nors kitoks Richterio ir Oistracho svaiginančios karjeros įvertinimas? Jaučiu, kad taip. Didieji Vakarų menininkai, kad ir kokia sėkminga būtų profesinė jų karjera, niekada neturėjo tokio galios aspekto, kokį turėjo sovietų valdžios palaikomi menininkai. Bet Vakarų indėlis į meną ir dvasinį tobulėjimą yra gerokai didesnis – gal tie žmonės pelnė mažesnę šlovę, bet jų idėjos buvo įsisąmonintos ir įvertintos kur kas platesniu mastu.

Deja, mažųjų šalių gyventojai, kankinami *ressentiment*, užuot puoselėję bendražmogiškas idėjas, yra priversti griebtis trečiarūšių techninių surogatų, panašiai kaip skęstantysis griebiasi šiaudo, ir patys įkalina savo sielą tironiškų formulių gnaužuose, nuolankiai laikydamiesi reikalavimų, kuriuos primeta nelabai išmintingi, bet tariamos sėkmės išpaikinti „atvažiavėliai iš Amerikos“, kur susikrovė turtas ir šlovė, matuojamą ekonominiais rodikliais. Toks nuolankus „mažųjų“ elgesys ir savo dvasios marininimas yra iškankintos sielos, puoselėjančios tuščias iliuzijas, vaisius. Padėti „mažiesiems“ gali tik savi įkvėptieji, savi talentingieji, jeigu jie kalbės vieni su kitais (kaip kadaise tą darydavo savo skurdžių komunalinių butų virtuvėse), o gal prisidės ir kitų mažų šalių įkvėptieji, nes jie, man atrodo, irgi yra savi...

O aš turėsiu persiauklėti – ne kiekvienas ugningai spindintis žvilgsnis gelbsti. Gerai, kad turiu namus, kuriuose esu laukiamas...

■

1 Max Sheler. *Ressentiment*. Translated by William W. Holdheim. The Free Press of Glencoe, 1961, p. 54–55.

2 Zk.: Lawrence E. Klein. *Shaftesbury and the culture of politeness. Moral discourse and cultural politics in eighteenth-century England*. Cambridge University Press, 2004 (1994).

KETURIOS MINIATIŪROS

MOLOKAĪ

E.B

Polinezijos saulė sunkiai prasimuša pro balzganą miglą, dengiančią dantytus, vešliai apaugusius kalnus. Drėgme kvepia žolė ir pūvantys atogrąžų vaisiai. Kai keliauji per salas, išmėtytas lyg trupiniai Ramiajame vandenyne, jauti karštą tropikų drėgmę kūne ir giri di naktimis balsus iš praeito, vakarykščio laiko.

„Molokaī, Molokaī, nesiartink prie manęs, mirties prieangl!“

Mes nuplauksim į Molokaī salą, – sakė mano bičiulė, kai mūsų kojas plovė šilta vandenyno banga uolėtojų pakrantėj. – Nuplauksim ten, kur buvo raupsuotųjų kolonija. Bet nekopsim į tą statų vulkaninį šlaitą, kur jų kapinynas. Atsigulsim akmenuotoj pakrantėj ir žiūrėsime, kaip juodų krabų būriai sprunka nuo bangos slidžiu uolos paviršiumi. Kaip sunkiai ropščiasi ant aštriabriaunio akmens šilumos pasiilgęs jūros vėžlys. Kaip tiršta sidabrinio mailiaus gyvybe kunkuliuoja žalias vanduo.

„Molokaī, Molokaī, nesiartink prie manęs, mirties prieangl!“

...Moteris su raudona suknele laivo denyje šaukia į krantą vyrui: „Neatiduok manęs mirtinai tremčiai, nesu aš raupsuotoji, tik kitos genties, kitokio gymio. Neatiduok...“ Jis kažką sako jai, šaukia prieš vėją, grūmoja kumščiais, bet minia stumia ją nuo kranto, spaudžia karštais kūnais, ir balsas uždūsta.

Laive – žaizdoti veidai giliomis akiduobėmis. Rankos su negyvai nutirpusiais pirštais, kurie nieko nebejaučia, vis dar moja į krantą. Mirtininkų laivas plaukia į negyvenamą salą, iš kurios negrįžtama. Tolsta raudona suknelė tarsi pavojaus burė. Ir okeano vėjas užtraukia nebūties uždangą.

Slogūs atogrąžų sapnai. Mieguista, tingi buities tėkmė ir apsunkę, prakaitu įmirkę kūnai, išsiilgę šilto lietaus. Salsvas jų kvapas ir jūržolių skonis burnoj. Naktį raudonas ugnies paukštis ištrūksta iš kraterio ir sudreba žemė. Pratrūksta liūtis. Tą rytą sala pabunda iš letargiško Polinezijos paralyžiaus.

...Mes vis dėlto nuplaukėm į mažąją salą, pasiklydusią didžiuliame vandenyne. Į Molokaī salą, apleistą ir nykią. Atsigulėm ant juodo vulkaninio smėlio ir, atmetusios atgal rankas, gulėjome kryžiumi. Mes buvom du kitos genties paukščiai, metantys kryžiaus šešėlius ant karštos žemės tremties saloje. Ne ten, ne ledynuo-toje šiaurėje, kur pūgos ir vėjai tebevarto į amžiną išlą įbestus kryžius. Ne ten.

Čia virš mūsų buvo mėlynas dangus ir bekraštis vanduo aplinkui. Ir kaitri Polinezijos saulė. Bet kryžium ištiestose rankose tvinkėsėjo mūsų genties kraujas. Tremtinių kraujas. Ir Molokaī sala grimzdo į praeitį viziją.

„Paskendau, broli, paskendau“, – atsiliepė varpas iš Alvito ežero dugno. Ir aidas išnėrė kitoje Žemės rutulio pusėje.

Mes gulėjome kryžiumi. O varpas šaukė grįžti.

Havajai, 2008

SPINDULYS

Vėjuotą žiemos dieną atsiguliau ant balto smėlio prie žalios jūros. Kopos užuovėjoje. Jodu kvepėjo į krantą išmestos žolės ir bangų atridentas kokosas. Pavakario saulė palietė veidą ir pajutau šiltą kvėpavimą prie skruosto.

Aną vasarą savo skersgatvyje mačiau, kaip motina kėlė ant rankų vaiką. Jau nebelengvą naštą ji glaudė prie savęs ir šypsojosi. Staiga ir savo rankose pajutau saldų mažo kūnelio svorį ir šiltą alsavimą prie smilkinio. Lyg visa tai būtų vakar. Diena pakvipo virintu pienu, sutręšusiomis kriaušėmis, migdolais. Ir širdyje suplazdėjo drugys.

Koks trumpas tas laikas, kai gali pakelti ant rankų savo vaiką ir įkvėpti salsvą kūdikio kvapą.

Laikas, birus kaip pajūrio smėlis, visada bėga viena kryptimi. Tik viena kryptimi. Gyveni nuolatinėje tremtyje, kasdien toldama nuo savo pradžios, nuo savo namų, nuo jaunystės, nuo to, kuo buvai vakar ar užvakar. Kelio atgal nėra. Atmintis išsaugo tik pojūtį, tikresnį už vaizdą.

Pro debesų properšą prasiveržusi sunki atogrąžų saulė lėtai grimzdo į jūrą. Atsisveikindama ji dar kartą palietė mano raukšlėtą veidą. Saujoje sugniaužiau vėsantį smėlį ir pirštai pajuto artėjančios nakties drėgmę.

2008

PILKIEJI PERLAI

„Mano vardas Alison. Viena „I“, – su Naujosios Anglijos akcentu pasakė žila, putli moteris, verdama karoliuką po karoliuko. Ji sėdėjo už ilgo stalo, nukrauto perlais. Ne tais brangiaisiais, kuriais mėgo puošti Egipto Kleopatra ir Lietuvos Barbora. Tai buvo upės perlai, užauginti austrių ir moliuskų geldelėse. Gėlo vandens perlai. Vieni iš jų buvo kaip smulkūs, apvalūs žirneliai, kiti – kaip plokščios mažutės monetos, treči – netaisyklingi, nelyginant stambūs dribsniai, gumbuoti ir skleidžiantys iš vidaus kiek drumzliną baltųjų naktų ar pilkų prietemų šviesą. Šimtai paskubomis suvertų perlų

vėrinių su galuose nutįsusiais siūlais gulėjo suversti ant stalo. Moterys juos čiupinėjo, glostė, kėlė prie akių. Jie žaižaravo vaivorykštės atspalviais, žvilgėjo kaip sniego kristalai speiguotą žiemą, nors lauke plieskė saulė ir žydėjo balti oleandrai.

Niekada nemėgau perlų. Bet dabar stovėjau kaip įbesta ir negalėjau atitraukti akių nuo šitų netvarkingai sumestų keistų formų, rausvais, melsvais, pilkais perlmutro pustoniais žvilgančių vėrinių. Ypač nuo tų gumbuotų, sidabriškų, rausvai pilkų. „Keši, keši, – pasakė už stalo stoviniuojantis žemaūgis pardavėjas Chenas. – Jų rūšis vadinasi „keši“. Japoniškai reiškia „aguonos grūdas“, – pridūrė, kaip man pasirodė, mįslingai.

Šioje didžiulėje mineralų, pusbrangių akmenų ir brangių papuošalų mugėje oras buvo pritvinkęs geismo, atbundancio jaunystės karščio ir persikūnijimo magijos. Visa salė, regis, žaižaravo spalvomis tarsi vaikiškas kaleidoskopas ar egzotiškas gėlynas su skraidančiais mėlynais, geltonais, baltais drugiais. Moterys ėjo nuo stalo prie stalo, nukrauto agatais, karneoliais, ametistais, olivinais, tigro akimis, lazuritais, citrinais. Jos, tos jaunos ir nebejaunos, žydinčios ir vystančios moterys, rinkosi saujas mineralų, svėrė delnuose perlus, kabinosi ant kaklo karolius. Šią valandą jos buvo Kleopatros ir Džuljetos, kino žvaigždės ir grožio karalienės. Jų akys degė. Jos matė save iliuzijų veidrodyje ir žinojo, ko nori. Žinojo kiekvieno akmens, kiekvieno papuošalo ir savo vertę.

Aš joms pavydėjau. Stoviniavau prie perlais nukrauto stalo sutrikusi. Rankose laikiau du pilkšvų gumbuotų „keši“ vėrinius, surištus mazgu. „Pirk, pirk abu. Jei nenusipirksi, nagus nusigrausi“, – ryžtingai patarė Alison.

Žiūrėjau į tuos pilkšvus, iš vidaus paslaptinai šviečiančius perlus. Aš jų norėjau, bet dvejojau. Ką su jais veiksiu? Žiūrėjau į savo rankas, dabar jau tokias, kaip mano močiutės Marijos – nudirbtas, pavargusias, su išsišovusiomis mėlynomis gyslomis, giliomis delno linijomis, lūžinėjančiais nagais. Norėjau pakelti vėrinius prie kaklo, bet nedrįsau pasižiūrėti į veidrodį. Tačiau perlai masino. Jie kažką man priminė, tie netaisyklingi pilkieji „keši“.

„Sėsk, dabar tavo eilė. Suversiu tavo perlus į ilgus karolius, – po gero pusvalandžio pasakė Alison, kai, sumokėjusi pardavėjui Chenui, aš jau trečią kartą sukau ratą aplink jos stalą, nežinodama ką daryti su nebaigtais, padrikais vėriniais. Alison pabėrė mano kreivus pilkuosius perlus priešais save ir storais trumpais pirštais ėmė rikiuoti juos pagal dydį ir formą. (Taip močiutė Marija rikiuodavo baltas ir juodas pupeles, skaičiuodama advento dienas iki Kalėdų.) Alison dėliojo perlus ir šiltu murkiančiu balsu pasakojo apie stambų ilgaplaukį, Rytų kilmės katiną Marko Polo, kurį nusipirko, kai mirė tėvai. Kad turėtų su kuo pasikalbėti, verdama karolius. Ji pati buvo panaši į minkštą pūkuotą katę. Apvalus veidas, maža burna. Išretėję pelenų spalvos plaukai krito ant kaktos, dengdami storų akinių kraštą. Nubraukusi žilą sruogą į šalį, ji koketiškai sumurkė, kad plaukų ne-dažanti, nors galėtų. Nėra kada – iki išnaktų veria karolius, o Marko Polo snaudžia jai ant kelių. Jau trisdešimt metų veria, ir ne bet kaip: ji žinanti, kuris perlas ar akmenėlis prie kurio gula. Meno mokykloje, pačiame Bostone, to išmokusi ir kitus dabar mokanti, – nesku-bėdama dėstė Alison, plačiais ratilais skleisdama aplink save jaukią šilumą ir kasdienę išmintį, kad gamtoje ir kreivas, ir tiesus yra suverti ant vieno būties siūlo.

Ji vėrė perlą po perlo, kiekvieną atskirdama maz-geliu, kartais paseilindama siūlą. Kai pakeldavo ranką, matydavau per du jos pirštus ir riešą einančias pjūvio siūles. Nuo perlų vėrimo. „Rytoj vėl operuos man didįjį pirštą. Pailsėsiu šešias savaites“, – ramiai pasakė Alison minkštu murkiančiu balsu, ir jos šneka vyniojosi kaip veriamas pilkas siūlas su kilpomis ir mazgeliais.

Laikas slinko lėtai. Buvo tvanku nuo aplink siuvan-čių moterų, nuo ore tvyrančio jaudulio. „Keši, keši“, – vėl išgirdau, kaip pardavėjas Chenas kažką aiškina pen-kiais vėriniais ratuotai pirkėjai, kuri, mačiau, žino, ką tas žodis reiškia.

„Nežinau, kas yra keši perlai? – nustebo Alison, kai paklausiau. – Jie kaip mėnulio pavainikiai, atsitiktinai užaugę, ne tokie, kokių norėjo perlų augintojas. Kar-tais moliuskas išspjauna įsodintą implantą – perlamu-tro trupinį, smiltį, krislą, mažą it aguonos grūdą, bet ir ištrėmęs svetimkūnį tuščioj vietoj augina perlą, o

tas auga keistos formos. Auga, ir tiek. Kreivai, netaisy-klingai. Kartais užauga didelis, gaubtas, sugėręs dugno smėlio ar dumblo, žvynų ir mėnulio šviesą. Taip, taip, mėnulio šviesą. Tokie yra ir šitie tavo perlai.“

Ji įdėmiai pažiūrėjo į mane pro storus akinius. Gir-dėjo svetimšalės tartį, bet nieko neklausė.

Giliai atsikvėpusi, Alison ištiesė man pagaliau baigtus verti karolius. Lempų šviesoje jie sužvilgo pilkai melsvomis ir rausvomis spalvomis su sida-bro atšvaitu. Kaip kefalės, dingtelėjo staiga. Kaip tos keistos žuvys, kurias mačiau pernai Naujųjų metų dieną Anos Marijos saloje. Didžiuliais tinklais jas traukė žvejai ir spurdančias, blizgančias saulėje mėtė į savo laivus. Kefalės, kurių tūkstančiai atplau-kia prie krantų tik sausio mėnesį. Kurios, pasak ja-ponų, neša laimę ir patiekiamos per vestuvių puotą. Kefalės – vienintelės žuvys, kurios mirdamos ima žaižaruoti melsvomis, rausvomis, žalsvomis spalvo-mis. Tik vieną paskutinę valandą. Kefalės – laimės ir mirties žuvys. Nieko nėra gražesnio už mirstančią raudonąją kefalę, – rašė kadaise poetas Seneka, – kai trumpą akimirką tarp gyvenimo ir mirties spalva laipsniškai pereina į subtiliausius atspalvius ir, per-bėgus per žvynus mėlynai šviesai, užgęsta.

Rugpjūtį taip ryškiai blyksi ir žvaigždės prieš nukris-damos...

„Neužmiršk. Aš grįšiu čia sausio mėnesį. Ateik su savo perlais. Suversiu jiems brolius. Sakau, neužmiršk, jie – mė-nulio pavainikiai ir neša laimę klajūnams. Taip sakė Che-nas. Jis žino“, – šypsojosi Alison atsisveikindama.

Šianakt pilnatis šviesoje ištiesiau nakčiai atgniauztą delną. Jame švytėjo mano prisiminimų kefalės, virtu-sios sidabriškai pilkšvų perlų vėriniai.

2009

TIE NEBYLŪS PAUKŠČIAI

Paukščių būriai ant drėgno smėlio – *tylūs*, pasukę galvas prieš vėją. Visi kaip vienas. Juodais frakais, baltom apykaklėm. Nebylus pajūrio orkestras. Lau-kiantis.

Tie paukščiai. Stovintys, apmirę. Paskui trumpas betikslis bėgimas pakrante – *allegro, allegretto*. Ir vėl ilgas laukimas – *finale*. Tas nežinojimas, kada.

...Atėjau atsisveikinti, nors galėjau neiti. Niekas nebūtų pasigedęs. Susvetimėjusio miesto pakraštyje suradau šarvojimo sales su vienodomis baltomis durimis be užrašų, baraką primenančiame pastate. Salėje nr. 5, – pasakė vyras, rūkantis prie sienos, net nepaklausęs, ko ieškau. Salė buvo maža, tvanki, apšėpusi. Pablukęs melsvas Madonos paveikslas. Žvakės ir baltos chrizantemos kaip pridėra. Bet nė vieno vainiko. Nebylūs, niekada nematyti žmonės, įtariai nužvelgiantys retus lankytojus. Pridvisęs prakaito kvapas. Įkyri musė, vaikoma nuo sustingusio veido – gelsvai pilko, rūstaus, su keturkampiais žandikauliais, neproporcingai didelio. Neatpažįstamo. Lyg matyčiau tą veidą po gelsvai žalsvu tvenkinio vandeniu. Jis priminė Holbeino jaunesniojo drobę „Miręs Kristus“, nutaptą pagal Reino upės skenduolį. Ar tikrai čia jis, vienas iš mano tėvo giminės? Skurdžiais paauglystės metais jis su motina ir mažesniu broliu gyveno pas mus. (Jo tėvas, dingęs per karą, atsidūrė Australijoje, neatsisaukė.) Juodbruvus, tamsoko gymio, matyt, į aną giminę. Ramių judesių, tylus, užsidaręs savyje tarsi kiaukute.

Miegodavom viename kambarielyje, atskirti širma. Paskui atskyrė geležinė uždanga. Jis buvo vyresnis. Studentas. Didelėmis juodomis akimis. Nekalbus, drovus vienišius. Neatsimenu jo balso, tik juodas, giliai po kakta įsodintas akis, dažnai įsmeigtas į vieną tašką. Į kažką, ką matė tik jis. Tiriančias, klausiančias. Laukiančias. Kartais ir į mane smalsiai žvelgiančias pro širmos plyšį.

Studijavo architektūrą. Palinkusiam virš braižymo lentos nereikėdavo kalbėti. Neturėjo draugų nei draugių. Kai vedė, giminė suūžė: suvedžiojo jį, ne kitaip, ir dar kas – mašininkė, nuslėpusi, kad turi dukterį, tėvų auginamą kaime. Giminė jo žmonos nepriėmė, žiūrėjo iš aukšto. Ir jis giminės nebelankė. Kartą kitą, tik iš didelio reikalo. Projektavo standartinius namus, viską darė gerai, sąžiningai. Buvo gabus architektas, bet iečių nelaužė. Ir liovėsi laukęs. Vaikščiojo kaip paukštis pakirptais sparnais.

Gimė du sūnūs. Vienas jų dabar vaikė musė nuo jo veido. Kitas sėdėjo nuo manęs nusigręžęs. Tas, kurio išaugtą pilką paltuką jo tėvas, dabar jau velionis, atnešė mano vaikui apsivilkti tą atmintiną šaltą žiemą, kai iškeliavom svetur. Bandžiau paklausti to, nugara į mane sėdinčio, sūnaus: kada? kaip? Į kalbas nesileido. Radom negyvą namie, – atsakė nenoriai. Gyveno vienas, seniai našlys. Užpernai išėjo į pensiją, sveikata nesiskundė, su niekuo nebendravo, niekam neskambindavo. Visada vienas. Toks jau buvo.

Norėjau pamatyti jo rankas, kurios metų metais braižė tiesias, tiksliai apskaičiuotas neišmoningų projektų ir savo gyvenimo linijas. Jos buvo sudėtos ant krūtinės ir pridengtos balta nosine.

Ilgai neužsibuvau, žvilgsnių varstoma. Kai išėjau iš salės, tas pats rūkorius, stovintis prie sienos, mestelėjo: smarkiai gėrė. Gal nusižudė. Nesuprasi – negi išgausi ką iš tų tylenių.

Kodėl neaplankiau jo, kai grūmėsi su ilga savo vienvietne ir nieko nebelaukė? Atėjau atsisveikinti, kai jam to nebereikėjo.

Rytoj jis virs pelenais. Išbarstys juos virš jūros, kurią buvo matęs tik kartą. Taip nusprendė sūnūs, kurie manęs nepažino, nes jau buvau tapusi nepažįstama. Nes ir aš jų nebūčiau pažinusi, jei ne tokios pačios, kaip jų tėvo, juodos, giliai įsodintos akys.

...Saulė artėja prie laidos. Nebylūs paukščiai stauga pakyla ir dideli jų būriai leidžiasi skristi žemai virš jūros. Visi viena kryptimi – į šiaurę. Būrys po būrio. Kur jie taip skuba, artėjančios tamsos genami? Dabar jų pilnas dangus. Skrendančių žemai, prie pat vandens. Skubančių.

Raudonas saulės diskas paliečia vandenį. Pakrante einančiųjų šešėliai ilgėja. Paukščių būriai toldami virsta juodais taškais ir dingsta.

Paskutinis blyksnis. (Paskutinis jo atodūsis, kurio niekas negirdėjo. Gal riksmas.) Dar valandėlė, ir nakties uždanga čia kris staiga tarsi karsto dangtis. Tyla. Ir vėl tas nežinojimas, kada. ■

2009

TAPYBA KAIP ŠACHMATŲ PARTIJA

Arūno Vaitkūno retrospektyvinė paroda Kauno paveikslų galerijoje

Apie Arūno Vaitkūno (1956–2005) tapybą po netikėtos dailininko mirties rašyta nemažai ir, atrodytų, buvo sudėti visi pagrindiniai akcentai¹. Jis anksti atrado savo stilių ir pagrindinius motyvus – laiptines. Pasak Rasos Andriušytės, Vaitkūnas išgarsėjo po 1992 m. parodos Šiuolaikinio meno centre, bet nuo to laiko jo kūryba lyg ir nustota domėtis, nors talentas pripažintas². Laiške žmonai Aušrai dailininkas rašė: „Parsivežiau darbus iš „Angies“ parodos (tuos didelius, buvau sukabinęs šešis, sujungęs į vieną, išėjo idealus didelis tapybinis kvadratas). Bet reakcijos, kaip ir visuomet pas mus, nebuvo. Ideali tylą.“³

Išlepinti staigių meninių pokyčių po Nepriklausomybės atkūrimo, gerų tapytojų parodose nuolat ieškojome intrigos, nervo, naujų idėjų. Pati atsimenu, kaip po gero dešimtmečio jau nebesižavėjau „Angimi“, kuriai priklausė ir Vaitkūnas. Esą jie kartojasi, tapybai stinga intrigos. Postmodernistinių žaidimų šešėlyje, belaukiant tapybos mirties ir jos prisikėlimo visiškai nauju pavidalu, bet kokie tradiciniai tapymo būdai atrodė įtartini ir nuobodūs. O Arūnas Vaitkūnas – tai menininkas, be išlygų ištikimas tiek tradicijai, tiek tapybai ir, svarbiausia, galintis apginti savo nuostatas. Kūrybinė įtampa, tapymo aistra buvo nuolatinė menininko būseną, o tapyba – jo gyvenimas.

Tradicinė kūrybos išraiška dailininkui netrukdė gilintis į dabarties aktualijas. Tai jis pabrėžė dar savo kūrybinio kelio pradžioje: „...Turiu omenyje meninės idėjos, kurią įkūnija dailės kūrinys, prasmingumą ir aktualumą mūsų

dienomis. Reikia vėl iš naujo atsakyti (mūsų laikų ir mūsų situacijos požiūriu) į klausimus „kas tai yra menas?“ ir „kam jis reikalingas?“ [...] reikia ieškoti meninės tiesos“; – rašė menininkas 1983 m.⁵ Vaitkūnas derino, atrodytų, nesuderinamus dalykus – aktualumą su tradicionalizmu. Jo idėjinis pamatas buvo tarpukario grupė Ars.

Per 25 kūrybos metus (Vilniaus dailės institutą baigė 1980 m.) dailininkas plėtojo mažiausiai šešias kryptis: intensyviomis tamsiomis spalvomis emocionali tapė apleistas senų pastatų laiptines, interjerus (nuo 1983 m.), didelių formatų abstrakcijas, kuriose esama iš ankstesnių paveikslų atpažįstamų motyvų (1991–1993 m.), gigantiškus eksperimentinius „šluotinius“ paveikslus (nuo 1994 m.), vėl sugrįžo prie tapybos teptuku, bet sutelkė dėmesį ne į siužetą, o į pačios tapybos idėją (nuo 1995 m.), Paryžiuje ėmėsi tapybos popieriuje (1997 m.), o jo kūrybą vainikavo „šluotinė instaliacija“ – šluota tapytas aitvaras (2005 m.). Dar viena kryptis išryškėjo, kai dailininko pomirtinėje parodoje pamatėme pirmąsias jo tapytas laiptines (nuo 1980 m.), gerokai šviesesnių spalvų, ramesnio ritmo, net kiek dekoratyvias. Palyginti su vėlesne Vaitkūno tapyba, jos atrodo lyg ir neišbaigtos, drobės paviršius vos paliestas teptuko. Paradoksalu, bet šie plonasluoksnės tapybos paveikslai dabar suskamba ypač aktualiai.

Kiekvieno kūrinio atsiradimas turi savo istoriją ir savas priežastis. Dabar, kai žvelgiame į dailininko kūrybos retrospektyvą, galima atsakyti ne tik į klausimą „kaip“, bet ir „kodėl“.

Arūnas
VAITKŪNAS
Laiptinė
1998
Drobė
aliejus;
80x60 cm

Arūnas VAITKŪNAS
Sunki plokštuma
(fragmentas). 2004,
Medis; 200x130 cm

Arūnas VAITKŪNAS
Sezeram II. 2000. Objektas

Iš retrospektyvinės parodos
Kauno paveikslų galerijoje

Kodėl dailininkas pasirinko tokį tapybos kelią? „Toks gyvenimo kvapas“, – mėgdavo sakyti Arūnas Vaitkūnas. Šiuos žodžius jis ištara ir Gruzijoje, įžengęs į vaikų namus „Ateities namai“, kurie buvo paskutiniai jo gyvenimo ir kūrybos kelionėje. Taip jo žmona tapytoja Aušra Barzdukaitė-Vaitkūnienė pavadino ir neseniai išleistą atsiminimų knygą, suteikdama galimybę pamatyti *kitokį* Arūną Vaitkūną. Kartu su knygos pristatymu surengta retrospektyvinė dailininko paroda Kauno paveikslų galerijoje yra tarsi Vaitkūno kūrybos iliustracija – todėl šiek tiek literatūriška, fragmentiška, kartais tiesmuka, tačiau pagrįstai išdidi ir nuoširdžiai nostalgiska. Toks požiūris priimtinas, ypač kai norima sužinoti, ko mene ieškojo pats autorius ir kodėl visus atsakymus jis rasdavo pasikliaudamas tradicine meno rūšimi – tapyba.

Literatūrišką parodos pristatymą paskatino knygos tekstai.

Fragmentiškumą lėmė taikliai parinkti akcentai. Pasinaudodama privilegija atrinkti tai, kas užmiršta, o gal ir niekada nerodyta, Aušra Barzdukaitė-Vaitkūnienė pravėrė duris plačiau negu tai būtų galima padaryti įprastoje retrospektyvinėje parodoje, kur rodoma visko po truputį.

„Šluotinis“ Vaitkūno periodas gana trumpas, tačiau posūkis tokios tapybos link buvo apgalvotas, aišku, ne tam, kad ką nors paviršutiniškai nustebintų (šis dailininkas nekūrė savo įvaizdžio bet kokia kaina). Ne iš karto ir Aušra sužinojo apie pasikeitusią Arūno tapybą. Tiesa, nujautė, kad kažkas keičiasi, o ir jis pats vis užsimindavo apie naujo tapybos būdo paieškas. Ir kartą neištvėrė: „Tu neįsivaizduoji, kaip aš dabar tapau“⁶, – džiugiai ir viltingai pasakė. Naujasis metodas šokiravo ne tik dailininko žmoną, bet ir žiūrovus, 1994 m. pamačiusius dailininko „šluotinę“ tapybą. Retrospektyvinėje parodoje ilgos, plačios „šluotinės“ tapybos drobės, sukomponuotos į beveik 4,8x5,5 m stačiakampį, atskleidžia tokio tapymo stiliaus efektyvumą. Iš šių tapymo įrankių (šluotų) sukurta ir pavaizdi instaliacija.

Vaitkūnas ypač daug dėmesio skirdavo eksponavimui, iš savo tapybos paveikslų tarsi iš spalvinių dėmių

komponuodavo naują kūrinį. Pagarbą eksponavimo kultūrai išlaikė ir jo žmona Aušra, rengdama retrospektyvinę parodą – kiekvienas Arūno Vaitkūno kūrybos fragmentas čia pateikiamas apgalvotai, jaučiant ne tik pasididžiavimą, bet ir atsakomybę.

Natūralu, kad paroda ilgesinga. Ne sentimentali, bet nostalgiska. Juk naujų paveikslų Arūnas Vaitkūnas jau nebenutapys. O pranašauta buvo kitaip: „Tau dar mažiausiai 30 metų reikės tapyti.“⁷ Planai suburti tapytojus ir atgaivinti tapybą Kaune irgi žlugo, nes nebėra idėjinio vado. Arūnas Vaitkūnas buvo Laikinosios sostinės ekspresionistinės tapybos simbolis. Su šiuo tapytoju buvo galima (ir smagu!) ginčytis. Jis gerai žinojo dailės istoriją, daug skaitė. Ginčiuose, ko gero, jis tikrindavo ir savo poziciją.

Tapybą mėgo lyginti su šachmatais. Sakydavo, kad žaidimas šachmatais vis dar įdomus, nors jo taisyklės nepasikeitė. O kodėl tapyba, nelaužant jos taisyklių, negalėtų išreikšti dabarties aktualijų? Akivaizdu, kad šią kūrybos ir kritikos dvikovą laimėjo dailininkas. Arūno Vaitkūno tapyba tarsi „šluotinis“ aitvaras pakilo į dangų, o mums, to skrydžio apakintiems ir netekusiems žado, teks paieškoti naujų žodžių, kad adekvačiai ją aprašytume. ■

¹ Išsamiausiai Arūno Vaitkūno kūrybą išanalizavo Rasa Andriušytė straipsnyje „Arūnas Vaitkūnas: būtasis laikas amžinybėje“, *Dailė*, 2006-01, p. 60–65.

Buvo kalbinta ir dailininko žmona, tapytoja Aušra Barzdukaitė-Vaitkūnienė: Jolita Linkevičiūtė, Unikaliaji Arūno Vaitkūno spalvinė klausa, *Nemunas*, 2005-06-23.

² Vida Savičiūnaitė, Tapybos aukštumų vienvė dailininko ir kritiko akimis, *Mūsų malūnas (Lietuvos rytas)*, 2001-03-06.

³ Aušra Barzdukaitė-Vaitkūnienė, Toks gyvenimo kvapas: tapytojui Arūnui Vaitkūnui atminti, Kaunas, *Bonarta*, 2009, p. 78.

⁴ Kristina Civišienė, Ar nutrynus pažymėtą vietą liks tuštuma, *Kauno diena*, 2003-01-04.

⁵ Arūno Vaitkūno straipsnis apie parodas Kaune, 1983. In: *Aušra Barzdukaitė-Vaitkūnienė, Toks gyvenimo kvapas*, p. 60.

⁶ Ten pat, p.104.

⁷ Vida Savičiūnaitė, Tapybos aukštumų vienvė dailininko ir kritiko akimis.

AR ŠIANDIEN VERTA MAIŠTAUTI?

Post Ars retrospektyva Vilniaus ŠMC

Klausimą, ar šiandieniniam jaunimui (matyt, turimi komenyje tiek menininkai, tiek menotyrininkai) yra prieš ką maištauti, atsitiktinai aptikau internete pateiktoje Kaune vykusios diskusijos apie menotyros problemas santraukoje. Kaip nenuginčijamo maištavimo pavyzdys buvo paminėta grupė *Post Ars*.

Iš tikrųjų labai keblus klausimas, ar šiandien dar yra prieš ką maištauti ir ar verta tai daryti. Ar prasminga maištauti prieš patogų gyvenimą? Ar buvo prieš ką maištauti 1990-aisiais ir kokia to maišto prasmė? O imant konkretų pavyzdį, ką *Post Ars* maištas reiškia šiandien? Ši grupė per dvidešimt veiklos metų jau tapo mūsų „naujojo meno“ klasika, taigi, nors ir išlaikoma maišto forma, turinys iš esmės nebegali būti „maištingas“. Šiandieninis *Post Ars* – tai „paukuotas“ maišto kanonas, nes modernioji Vakarų kultūra, su kuria ėmėme tapatintis, į kurią bandėme lygiuotis prieš beveik dvidešimt metų, stengiasi bet kokią išraiškos formą paversti tvarkinga hierarchine „dailės progreso“ sistema. Tai patvirtina ir pagarbūs atsiliepimai apie *Post Ars* kultūrinėje spaudoje. Paradoksaliai atrodo straipsnis apie vieno radikaliausių maištininkų – Česlovo Lukensko – kūrybą konservatyviame *Dailės* žurnale, lyriškajam ekspresionizmui ar sentimentaliam grafikui atstovaujančių dailinink(i)ų kompanijoje. Česlovo Lukensko tapyba čia lyginama su saloninio dailininko Vilmanto Marcinkevičiaus tapybos... „revoliucingumu“!

Kiti grupės nariai taip pat yra sukūrę įvairių „ne grupinių“ kūrinių, jau laikomų vieno ar kito žanro klasika. Pavyzdžiui, Robertas Antinis – vienas originaliausių mūsų skulptorių, suderinęs šiuolaikinę formą su giliu filosofiniu mąstymu ir matymu.

Kita vertus, *Post Ars* netapo sustingusiu sunkiasvorio elito simboliu, nes, laimei ar nelaimei, Lietuvoje šalia pasikeitusios ir sostinėje (vėl) susikongregavusios institucinės sistemos taip ir nesusiformavo „naujojo meno“ rinka, kuri bet kokius avangardizmo daigus tuoj pat ciniškai sukomercintų ir iškastruotų. Tie naujam menui atstovaujantys dailininkai, kurie orientavosi į minėtą rinką, buvo priversti kreiptis į Vakarų Europos ar JAV galerijas. Šiuo atžvilgiu per dvidešimt „naujojo meno“ formavimosi ir įsitvirtinimo metų Lietuvoje išliko gana palanki terpė avangardinėms iniciatyvoms skleisti. Kodėl jos nesiskleidė – tai jau kitas klausimas. Žinoma, Vilniaus „naujojo meno“ scena, kaip minėta, greitai buvo institucionalizuota, „sukultūrinta“ ir redukuota į „dailės progreso“ modelį, todėl spontaniškesni avangardistiniai židiniai stipriau ruseno sąlyginėje Lietuvos periferijoje. Pavyzdžiui, šiuolaikinio meno infrastruktūros neturinčiame Alytuje, daugiausia Redo Diržio pastangomis, avangardistinės akcionistinės iniciatyvos pastaruoju metu išaugo į savarankišką, įdomų, tam tikru atžvilgiu radikalų (kontr)kultūrinį „meno streiką“ reiškinių, paremtą *kairiojo diskurso* idėjomis. Šiauliuose savitas koloritas buvo išsaugotas Virginijaus Kinčinaičio iniciatyva, tiesa, čia orientuojamasi į modelį, kiek artimesnį vilnietiškam variantui (dažnai kviečiami ir sostinės menininkai), kryptama į festivalio formatą. Ko gero, postarsininkams iš dalies pavyko išlikti „nesuukuotiems“ kaip tik todėl, kad jie buvo ir yra Kauno meno scenos dalis, išlaiko specifinį kaunietišką *ars* nuoširdumo prieskonį. Nes, pavyzdžiui, nemažai kauniečių ar Kauno grupių, „nusėdusių“ sostinėje, labai greitai ėmė konstruoti nuobodžius, „naujosios dailės progreso“ surogatus. Kitaip tariant, sostinė juos „suvalgė“.

Kitas taip pat svarbus faktorius, kad *Post Ars* startavo kiek anksčiau, nei įsikūrė (persikūrė) oficialios naujai dailei ir naujam menui atstovaujančios institucijos – SŠMC ir ŠMC. Todėl per visus dvidešimt veiklos metų išsaugojo tą natūralų, nesumeluotą revoliucingumą, koks buvo būdingas Atgimimo laikotarpiui, vienam unikaliausių mūsų tautos istorijoje. Pavyzdžiui, vėliau susikūrusi ir minėtų oficialių institucijų globojama „Akademinio pasiruošimo grupė“, nors ir naudojo „revoliucinio sarkazmo“ elementus, buvo jau visai kitokio – pragmatiško – pobūdžio reiškiny. *Post Ars*, laimei, išsaugojo šiuos tokius nuoširdumo, tikėjimo, net naivumo (gerąja prasme) bruožus, būdingus Atgimimo laikotarpiui.

Čia reikėtų tarti keletą žodžių apie maišto, avangardizmo sąvokų dvilypumą. Redas Diržys, užėmęs ypač radikalią poziciją mūsų moderniosios dailės ir naujojo meno atžvilgiu, ko gero, pasakytų, kad „šalia politinių vizualumo gestų tokių meninių grupuočių kaip „Žalias lapas“ ar „Post Ars“ veikla tebuvo vaikų žaidimai smėlio – t.y. dienraščių kultūros puslapių – dėžėse“¹. Griausti reikia ne formalius estetinius kanonus, bet pačią meno ir kultūros sistemą, kuriojamą/simuliuojamą institucijų ir komercinių galerijų, taigi maištas turi būti suvokiamas tiesiogine ideologine ar net politine prasme. Kita vertus, kur yra riba tarp tiesiog politinio aktyvizmo ir (kontr) kultūrinės veiklos, kodėl tokia riba apskritai reikalinga? Tai gana painus, gal net retorinis klausimas. Žinoma, jei sutinkame su Diržio teiginiais, turbūt net neverta šito teksto tęsti... Vis dėlto surizikuosiu.

Taigi, maištas ar avangardizmas gali būti suprantami dvejopai: kai klibinami paties meno, ypač jį palaikančios/įteisinančios sistemos, pamatai ir kai kovojama su tam tikrais estetiniais, formaliais kanonais siauresniame dailės kontekste. Vienu atveju kalbame apie ideologiniu pagrindu susibūrusias grupuotes – apie *Dada*, *Fluxus*, *Cobra*, situacionistus, įvairiausias utopines, kontrkultūrines, už oficialiosios kultūros egzistuojančias ar oficialiąją kultūrą parazituojančias sroves. Kitu atveju turimos omenyje meninės stilistinės „revoliucijos“. Žinoma, riba tarp šių avangardizmo intencijų per visą XX a. buvo ir tebėra gana paslanki.

Kalbant apie šokiruojantį *Post Ars* debiutą 1990-aisiais, reikia pasakyti, kad jame buvo galima išvelgti abi avangardistines intencijas. Lietuvių akcionizmą tyrinėjusi Erika Grigoravičienė teigia, kad „grupė paveikė ne tik posovietinę Lietuvos meno raidą, bet ir visuomenės gyvenimą [...] grupės narius domino ir Lietuvoje naujų meno reiškinių iniciacija, ir socialinis maištas, ir neigiamo, destrukttyvaus santykio su tradicine daile bei kultūra (pirmiausia, su socrealizmo palikimu) išraiška“². Vis

POST ARS. Stulpai. 1989. Iš parodos Vilniuje, Šiuolaikinio meno centre

dėlto šiandien, praėjus dešimtmečiui po Grigoravičienės apibendrinimų ir dviem dešimtims *Post Ars* veiklos metų, galima konstatuoti, kad nugalėjo maištas prieš tuo metu vyravusias estetines, bet ne socialines politines normas. Tai nėra nei blogai, nei gerai, tiesiog galima patikslinti, kad grupė *Post Ars* artimesnė *Fluxus* kaip meniniam (Vakarų dailės istorijoje pateikiamam su kultūrintam variantui), o ne *Fluxus* kaip politiniam avangardui.

Kita vertus, Lietuvos kontekste dominavo ir, ko gero, tebedominuoja gana griežtos (net ir naujojo arba vadina mojo šiuolaikinio meno atveju) ribos tarp meno ir neme no (net tais atvejais, kai imituojamas nemenas). Todėl, kad ir kokios buvo *Post Ars* intencijos prieš dvidešimt metų, vietiniame kontekste jos gali būti suvoktos tik kaip dailės reiškinys.

Pasikeitė ne avangardistinė grupės kryptis, turėjusi ir socialinio protesto elementų, bet pati visuomenė. Vos kelerių metų Atgimimo laikotarpis trumpam ištrynė ribą tarp meno ir gyvenimo, politinės akcijos, mitingai turėjo ryškų kultūros „pamušalą“, nauji, drastiški ar, priešingai – iš šiandienos pozicijų žiūrint, teatrališki meniniai veiksmai buvo neatsiejami nuo sparčių ir gilių socialinių politinių permainų.

Vėliau avangardizmas dailėje vis labiau koncentravosi (prisiminkime temines SŠMC parodas) į tiesiog formalias „revoliucijas“ dailės viduje. Taigi, net jei *Post Ars* iki šiol išsaugojo nuoširdžias avangardistines nuotaikas, pats kontekstas yra pasikeitęs taip, kad jos, net turint omeny iki šiol „rupią“, nenusaldintą, antimenišką formą, jau suvokiamos kaip gražios, klasikinės (ypač Nacionalinės galerijos politikos naujosios dailės atžvilgiu kontekste).

Tai, kad *Post Ars* grupės nariai tikrai puoselėjo ir turbūt tebepuoselėja antimenines, platesne prasme, intencijas, gali pailiustruoti, pavyzdžiui, Česlovo Lukensko „performansas“ tarptautiniame performansų festivalyje „Dimensija 0.99“. Dailėtyrininkė Monika Krištopaitytė pavadino jį tiesiog „vidurio amžiaus krize“³, taigi, nieko bendra su menu neturinčiu veiksmu (blogąja prasme). Lukensko pareiškimą, kad jis tiesiog neturi ką pasakyti, galima iš tikrųjų suvokti kaip kūrybinę krizę, performansą laikant tam tikru dailės, teatro porūšiu, kuriam vis dėlto reikalinga tam tikra kompozicija, idėja, „dailės kūrinį“ apibūdinan-

tys elementai. Tačiau tokį veiksma galima traktuoti ir kaip ankstyvajam *Post Ars* būdingą norą ištrinti ribą tarp meno ir gyvenimo, brutali, banali kasdienybė. Pavyzdžiui, galima prisiminti ir vieną naujesnių grupės akcijų, kai Vilniaus senamiesčio gatvėse buvo tiesiog kabinėjamos prie praeivių. Čia svarbus ir nusistatymas – ar tokias akcijas suvoksime kaip „veiksmus“, ar kaip „kūrinius“. Ko gero, nuo to priklausys ir interpretacijos.

Post Ars retrospektyva – puiki proga išvysti žymiausias grupės akcijas, hepeningus, performansus, pamatyti kur link suko kiekvieno postarsininko „kūryba“ ar „veikla“, atsekti kiekvieno idėjas bendrame *Post Ars* „katile“ ar tų idėjų vartimą bendra grupės programa.

Nepaisant visų minėtų prieštaravimų, ko gero, patraukliausias retrospektyvos „kūrinių“ (ne visų, žinoma) bruožas – pastangos būti ir išlikti „nekūriniais“, savotiškas iki šiol dailės rėmuose netelpantis pokštavimas, chuliganizmas. *Post Ars* vis dar daro įtaką mūsų menui, (tebe)provokuoja (net ir savo neprovokatyvumu), verčia (per)mąstyti, kritikuoti, diskutuoti. O kiek šį chuliganizmą prisijaukino ar nukenksmino (gal praturtino?) mūsų (naujosios) „dailės progreso“ diskursas – kiekvienas tegul sprendžia pats. Tačiau neginčytina, kad dvidešimt metų trunkantis *Post Ars* pokšt(avim)as vis tiek įdomus, patrauklus (savo nepatrauklumu) ir kaip maištaujantis avangardizmas, ir kaip suestetinta dailės klasika.

O ar verta maištauti – painus klausimas, į kurį turime atsakyti taip pat kiekvienas sau. ■

¹ Redas Diržys. Politinis performansas kaip kultūrinio pasipriešinimo veiksmas. *Šiaurės Atėnai*, 2008-04-25, nr. 890.

² Erika Grigoravičienė. Tarp gyvo ir negyvo kūno. Devintojo–dešimtojo dešimtmečių sandūros lietuvių akcionizmo ypatumai. In: *Tūkstantmečio pabaigos meno mutacijos*. Vilniaus dailės akademijos darbai, Vilnius, 1999, p. 59–60.

³ „Labiausiai nuvylė Česlovas Lukenskas. Performanso pavadinimas programoje nenurodytas, tačiau jis galėtų būti – „Ūmi ir liguista vidurio amžiaus krizė“ [...] šį kartą ir pats [autorius – K.Š.] performanso metu viešai pareiškė, kad neturi ką pasakyti [...] bėda ta, kad Lukenskas praleido vieną smulkmeną – tokio gašlaus siautėjimo kasdienėje aplinkoje ir taip jau smarkiai per daug“ (Monika Krištopaitytė. Laiko rijikai. Tarptautinis performansų festivalis „Dimensija 0.99“. In: *7 meno dienos*, 2007-10-19, nr. 773.)

DISKUSIJOS PRADŽIA KAUNO BIENALĖJE

Daugiau nebeįmanoma šiuolaikinio meno kūrinio „laikyti vieta, kurią galima pereiti. Nuo šiol jis pristatomas kaip laiko periodas, kurį reikia išgyventi tarytum nesibaigiančios diskusijos pradžia“¹, – teigia Nicolas Bourriaud, remdamasis kuratorystės projektais ir šiuolaikinių meno procesų, kuriuose dalyvauja ir jis pats, analize. Toks dviprasmiškas (vienu metu iš vidaus ir iš išorės) teoretizavimas leidžia Bourriaud formuluoti apibrėžtis ir įtvirtinti procesų definicijas tada, kai jie dar tik įsibėgėja. Sąsajų / santykių estetika (*relational aesthetics*), postprodukcija, altermodernizmas – tai sąvokos, kuriomis Bourriaud apmąsto šandienos meno ir kultūros būvį, nes jam reflektuoti postmodernizmo terminas jau darosi per „ankštas“ dėl nuolatinės įtampos bandant nu(si)statyti savo santykį su modernistine praktika.

Bourriaud siūlomas *meno kūrinio kaip diskusijos iniciatoriaus* modelis tapo septintosios tarptautinės Kauno bienalės TEXTILE 09 (2009-10-01–2009-11-30) koncepcijos ašimi. Bienalę pradėta rengti 1997 m., siekiant dinamiškai plėtoti šiuolaikinę Lietuvos tekstilę tarptautiniame kontekste. Per šį laikotarpį septyniuose renginiuose jau dalyvavo apie 1000 menininkų iš daugiau kaip 30 pasaulio šalių. Kaskart siekiama atnaujinti parodos struktūrą, kviečiami nauji kuratoriai, formuluojami nauji tikslai. Konkursinės parodos modelis buvo papildytas kuruojamomis kolekcijomis (2005 m. atskirai pristatytas JAV, Europos, Japonijos menas; 2007 m. – Pietų Afrikos, Brazilijos, Jungtinės

Karalystės kolekcijos). Tekstilę jau ne tik organizatoriai, bet ir parodų lankytojai suvokia (1) kaip aukštųjų technologijų sritį (japonų ir amerikiečių kolekcijos 2005 metais), (2) kaip conceptualų šiuolaikinį meną (britų paroda 2007 m. ir konkursinės parodos) ar (3) kaip, pasak Arthuro C. Danto, meną po *meno pabaišos*: nuo estetikos pasukusį egzistencinių problemų link, sugrįžusį prie kūrybingumo ištakų – pirmųjų meno formų, kai meno inspiracija buvo intuityvus saviraiškos poreikis². Čia tinkamiausi pavyzdžiai būtų Pietų Afrikos ir Brazilijos kolekcijos, pristatytos Kaune 2007 m. ir atspindėjusios ritualines / apeigines ir terapines tekstilės amato puses.

2009-ųjų bienalė priskirtina festivalio kategorijai. Pasirinkta strategija, dar netaikyta nė vienoje iš pasaulio bienalių, – tai kūrybinių dirbtuvių programa. Šešiasdešimt menininkų iš įvairių pasaulio šalių atvyko į Kauną ne eksponuoti jau sukurtų darbų, o įgyvendinti komisijai „popieriuje išguldytą“ planą. Sąlygose buvo nemažai specifinių, iki tol neišbandytų praktikoje (ir, kaip tvirtino menininkai, nenumatytai sudėtingų) reikalavimų. Vienas iš jų – kurti viešai ir bendradarbiauti. 2009 m. spalio mėnesį menininkai dirbo muziejų galerijose ar miesto erdvėse, ne tik stebimi parodos lankytojų ar praeivių, bet ir kvietė juos prisijungti. Jie siekė ne kuo aukštesnių estetinių rezultatų (per kelias savaites sukurti monumentalaus kūrinio net ir nepavyktų), bet kūrybos procesą patirti kaip bendravimą, kelti diskursyvius klausimus, pažinti vietos specifiką

ir patiems leisti, kad pažintų juos ne vien pagal CV išdėstytus faktus.

Iš bemaž 30 projektų būta tokių, kurių autoriai bendradarbiavimą suvokė kaip keleto menininkų „koprodukciją“. Kiti užmezgė ryšius su vietos bendruomene. Dažniausiai prie jų prisijungdavo menų ar kitų humanitarinių disciplinų studentai, pradedantys menininkai, kad pasinaudotų išskirtine galimybe padirbėti su profesionalais. Portugalas Jose Carlosas Teixeira, subūręs maždaug dešimties jaunųjų grupę, pradėjo nuo paskaitų ir diskusijų aktualiais šiuolaikinio meno ir sociumo klausimais: globalizacijos skatinamą emigraciją, kuri didina psichologinę ir socialinę atskirtį, susvetimėjimą (Julios Kristevos „svetimo sau“ teorija, psichoanalitinė „kito“ samprata). Aptarė technines ir conceptualias videofilmo kūrimo šia tema galimybes, drauge filmavo, montavo, parinko muziką. Projekto dalyviai videojuostoje, nufilmuotoje viename iš apleistų Kauno centro monolitų, svarsto, kodėl jie jaučiasi „svetimi sau“.

Menininkai iš Pietų Afrikos Respublikos (Yda Walt, Cheryl Rumbak ir Philip Miller) apie šešis mėnesius bendradarbiavo su vietos bendruomene (daugiau nei keli šimtai žmonių buvo įtraukti į projektą vienu ar kitu jo etapu), su jidiš literatūros ir tarpukario kultūros tyrinėtojais, su archyvo darbuotojais ir įgyvendino istorinei atminčiai itin reikšmingą projektą, kurį sudarė paskaitos apie Kauno žydų bendruomenę, diskusijos, kūrybiniai seminarai, vaizdo ir garso instaliacija, plakatų konkursas, filmo peržiūra, kelionės po Kauną.

Glennio Loughrano (Airija) „Rizikuomenės akademija“ (angliškąjį naujadarą *Precariat academy* taikliai išvertė projekto bendraautorės Vėjūnė Sudarytė ir Daiva Šniraitė), įsikūrusi specialiai šiam projektui priešais Kauno paveikslų galeriją pastatytame jūriniame konteineryje, tapo visų norinčių pasisakyti, kas yra geras gyvenimas, padiskutuoti apie socialines problemas, apie orų darbą, tribūna. Surinkti interviu vėliau buvo transliuojami Laisvės alėjoje, vienoje iš jau ištuštėjusių vitrinų.

Mariëlle Videller (Nyderlandai) pritaikė įdomią meno praktiškumo, ribų tarp meno ir gyvenimo ištrynimo taktiką: iš savo autorinio audinio su stiklo pluošto inkluzais (gan nuobodžiai atrodantis pilkas audinys, pasikeitus apšvietimui, netikėtai sušvinta) ji trimis merginoms pasiūlė pasisiūti drabužius su sąlyga, kad jie būtų tikslios labai ypatingų, su asmeniniais prisiminimais susijusių drabužių kopijos. Pasisiūtus drabužius dalyvės išsinešė „naujam gyvenimui“, o M. Žilinsko galerijos parodų salėje buvo tik nuotraukos iš siuvimo proceso, kurio beveik įslaptinta dokumentacija pateikta Taikomojo meno skyriuje, – stiklinėse vitrinose, greta „tikrų“ muziejinių eksponatų, menininkė eksponavo išardytų senųjų drabužių detales su aprašymais ir drabužių istorijomis.

Šalia šio vizualiai bene „slapčiausio“ bendradarbiavimo projekto reikėtų paminėti ir patį vizualiausią, pavadintą „Prieglobstis“ (*Shelter*). Idėjos autorės Annika Ekdahl ir Birgitta Nordström (Švedija) subūrė dvylika menininkų iš penkių šalių. Statybinių pastolių konstrukcijoje kiekviena iš jų įkūrė savo celę – saugų prieglobstį teikiančią erdvę. Parodos lankytojai galėjo ne tik stebėti, kaip grubi metalinė konstrukcija palaipsniui apauga minkštu tekstiliniu „kūnu“, bet ir prisiliesti prie skirtingų saugios erdvės sampratų, jas papildyti. Pavyzdžiui, Annikos Ekdahl „kambarys“ buvo sumodeliuotas iš įmantrokų baldų, pirktų blusų turguje, kičinių kryželiu siuvinėtų paveikslėlių – menininkė sukūrė savitą rankdarbių mitologiją. O Silja Puranen (Suomija) erdvę pavertė asketiška cele, įvaizdinusi savo paauglystės laikų dienoraštį, nuolatinio kraustymosi širdgėlą išliedama siuvinėjimo dygsniais ant nudėvėto virtuvinio rankšluosčio su mamos inicialais. Prieglobsčio savyje siūlė ieškoti Aušra Kleizaitė, sukūrusi baltą meditacinę erdvę, iš kurios išvalytas vartotojiškas šlamštas ir triukšmas. Monikos Žaltauskaitės-Grašienės saugios buveinės variantas bene šmaikščiausias ir lietuviams itin artimas – tai sandėliukas su lentynomis, pilnomis uogienių, medaus, taukų atsargų, net su bulvių kaupu (vizualizacija atlikta žakardo audimu). Viena iš celių buvo skirta vaikų idėjoms: du mėnesius kar-

toninėse dėžutėse jie kūrė savus „prieglobsčius“, paženklintus žaviu spalvingumu.

Lina Jonikė ir Lina Gutauskienė liejo parodos lankytojų portretus ant šilko, kalbindamos labai subtilia – prisiminimų apie tapetus – tema. Jūratė Kazakevičiūtė ir Živilė Muraškienė aktualizavo ne tiek asmenines patirtis, kiek meno istorijos faktus. Nepelnytai pamirštos britų tapytojos siurrealistės L. Carrington tapybos motyvus jos perkėlė į trimatę erdvę. Su aplink besisukinėjančiais smalsiais lankytojais menininkės kalbėjosi ne tik apie hiperrealistinio ir siurrealistinio vaizdavimo ypatumus trimatėje tekstilinėje plastikoje, bet ir apie feministinėmis nuostatomis grįstas tekstilės pozicijas: pirmosios feministinio meno atstovės J. Chicago, M. Schapiro, F. Wilding tekstilinę medžiagą ir techniką, kaip amatininkishką rankdarbių sritį, pasirinkdavo sąmoningai, kad paaštrintų faktą – moterys meno erdvėje laikomos marginalėmis.

Ingos Likšaitės (Lietuva / Vokietija) inicijuotas projektas „Tekstai yra čia“, savaitę vykęs Vytauto Didžiojo universiteto Centrinų rūmų vestibulyje, per kurį kasdien praeina šimtai studentų, bene ryškiausiai atskleidžia Kauno bienalės TEXTILE 09 koncepciją. Kiekvienas iš Ingos Likšaitės suburtų projekto bendraautorių – medijų specialistai, įgarsintojai, poetai, filosofai, dizaineriai, kavinės įkūrėjai – turėjo savo vaidmenį (ir iš anksto tik apytikriai numanomą veiklą), kad sukurtų erdvę idėjų mainams. Inga Likšaitė siūlo suvokti tekstilę etimologiškai – kaip *tekstui* giminišką struktūrą, susietą elementų ryšiais, susipynimais ir tarpusavio priklausomybe. Tad svarbiausi projekte buvo tekstai. Vestibulyje prof. Gintautas Mažeikis ir doc. dr. Artūras Tereškinas skaitė paskaitas, Rolandas Rastauskas – poeziją, buvo pristatytas Edmundo Carroll leidinys, o tie tekstai siuvimo mašinų dygsniais buvo perkeliama ant audinio, menininkei asociatyviai parenkant žodžius. Garso ir vaizdo kūrimo eksperimentatoriai darbavosi irgi čia pat – prie kompiuterių ir įgarsinimo įrangos. Visi įvykiai buvo transliuojami į gatvėje įrengtus televizorių ekranus ir video projekcijas, taip pat internete ([http://tekstaiyracia.tumblr](http://tekstaiyracia.tumblr.com)

com). Veiksmo vieta buvo sukonstruota taip, kad nė vienas jos dalyvis neturėjo jokio pranašumo ir nebuvo galima suprasti, kas čia yra atsitiktinis praeivis, o kas – menininkas. Tekstilės ir teksto (kaip tekstilės rašto ir individo rašysenos) etimologinius ryšius, kuriais remiasi šis projektas, dar plačiau galima paaiškinti Roland'o Barthes'o poststruktūralistiškai apibrėžta Teksto teorija. Teoretikas siūlo *Tekstą* suvokti kaip diskursyvų žodžių, garsų, nuojautų ir interpretacijų asambliažą. Projekto „Tekstai yra čia“ lankytojai (potencialūs dalyviai) jausdavosi nejaukiai, vietoj „normalaus“ objekto susidūrę su neaiškiai artikuliuota veikla, į kurią niekas primygtinai nevertė įsitraukti. Pasak Barthes'o, neįmanoma *Teksto* hierarchizuoti, suskirstyti žanrais, taigi ir be sunkumų išsiaiškinti (o tai išties nepatogu, nes esame verčiami jaustis nekompetentingais). *Tekstas* susiduria su tam tikra ribine patirtimi. Jis tiesiog provokuoja šiuos susidūrimus. Autorius arba menininkas *Teksto* sąvoką atitinkančiame kūrinyje dalyvauja ne kaip šeimininkas, bet kaip svečias. Suvokėjas kviečiamas bendradarbiauti, o ne naudoti³. Taip XX a. aštuntojo dešimtmečio pabaigoje Barthes'as apibendrino tai, ką vėliau, išplėsdamas vizualinio meno pavyzdžiais ir praktika, Bourriaud pavadino reliacine estetika. Tokia kūryba ne tik suvokėjus, bet ir kūrėjus verčia jaustis nesaugiai, nepatogiai, nes neįmanoma numatyti baigties, suvaldyti situacijos, pasiekti aiškaus rezultato. Tačiau tai yra, be abejo, demokratiškesnis požiūris į kūrybos procesą, kaip į natūralų, nemistifikuotą žmogiškosios veiklos fenomeną, skatinantį diskusijas ir bendradarbiavimą, o ne tarnaujantį hierarchiniam vertės / vertinimo / įvertinimo / suvartojimo mechanizmui. ■

¹ N. Bourriaud, *Relational Aesthetics*, Les Presses du Reel. 2002, p. 15.

² A.C. Danto, *After the End of Art: Contemporary Art and the Pale of History*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1997.

³ R. Barthes, *From Work to Text*. In: *Roland Barthes, Image–Music–Text*. London: Fontana, 1977, p. 155–164.

„TAI, KAS NESUVOKTA, UŽGYTI NEGALI“

Erdvė žydiškajam Kaunui at(si)minti. Tekstilinė versija

Jei intume Kaune ieškoti žydų gyvenimo pėdsakų, „plika akimi“ pamatytume ne kažin ką. Tarkime, pradėję keliauti nuo Soboro, pirmiausia aptiktume netoli fontano, priešais „Metropolio“ restoraną pastatytą paminklą Danieliui Dolskiui, bene garsiausiam tarpukario Lietuvos šlagerių atlikėjui ir artistui, besilsinčiam senosiose Žaliakalnio žydų kapinėse. Toliau tektų nueiti maždaug pusę Laisvės alėjos iki Choralinės sinagogos, vienintelės Kaune dar veikiančios ir atpažįstamos iš Dovydo žvaigždžių, melsvo tinko ir kitų požymių. Senamiestyje gal užkliūtų žvilgsnis už Abraomo Mapu ir Liudviko Zamenhofo gatvių pavadinimų ar Švabės hebrajų gimnaziją menančios lentos ant pastato Karaliaus Mindaugo prospekte. Tokį pasivaikščiojimą „vainikuotų“ šabakštynu pavirtusi, langų kiaurymėmis žiojėjanti Žydų ligoninė prie Pilies – iškalbinga mūsų atminties metafora. Tai daugmaž ir visi miesto centre lengviau pamatomi ženklai, liudijantys apie Kauno žydų bendruomenę, kuri prieš nacių okupaciją sudarė apie ketvirtadalį miesto gyventojų. Čia žydai meldėsi, prekiaavo, kūrė, leido vaikus į mokyklą... Nenuostabu, kad Kauno tekstilės bienalėje pirmą kartą 2007-aisiais apsilankiusiai menininkei Ydai Walt kilęs klausimas „Kur dingę žydai?“ tapo impulsu šių metų projektui.

„Kur yra Kovno?“ – taip pavadinta vaizdo ir garso instaliacija apie žydų bendruomenę ir tragišką jos likimą buvo eksponuojama Kauno paveikslų galerijoje tarp kitų bienalės Rezidencijų programos parodų spalio 23–lapkričio 30 dienomis. Jos autoriai – žydų kilmės

Pietų Afrikos Respublikos menininkai Yda Walt, Cheryl Rumbak, Philipas Milleris ir Andy's Spitzas, kurių protėviai dar prieš Antrąjį pasaulinį karą emigravo iš Lietuvos.

Sąsają tarp Lietuvos ir Pietų Afrikos Respublikos esama daugiau nei gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Ši šalis nuo XIX a. antrosios pusės per visą tarpukarį buvo populiariausia tarp Lietuvos žydų emigrantų – jie keliavo ten, kad išsigelbėtų nuo skurdo ir įvairių gyvenimo suvaržymų. Ten susibūrė viena „lietuviškiausių“ pasaulyje žydų bendruomenių, išsaugojusi nemažai lietuvių kultūros bruožų ir atsiminimų apie Lietuvą, apie Kauną, kurį iki šiol jie vadina Kovno.

Sunku net įsivaizduoti, ką jautė tie žmonės, kai Europoje prasidėjo Antrasis pasaulinis karas ir po ilgos tylos, po bauginančios nežinomybės vietoj giminaičių ir draugų laiškų iš Lietuvos jie ėmė gauti tik masinių kapaviečių pavadinimus.

Kita vertus, žydų vaidmuo Pietų Afrikos Respublikoje prieštaringas. Į šią šalį jie atvyko kaip kolonizatoriai. 1948–1994 m., kai galiojo juodaodžius diskriminuojantis apartheido režimas, žydai priklausė privilegijuočiai baltųjų rasei, nors rinkimus laimėjusi Nacionalinė partija iš pradžių neslėpė savo antisemitinių nuotaikų. Tai vertė žydus rinktis įvairias pozicijas apartheido atžvilgiu: nuo pasyvaus tylėjimo, kolaboravimo iki aktyvaus pasipriešinimo režimui. Apartheidas jau praeitis, tačiau Pietų Afrikos Respublikoje vis dar daug prievartos ir nepakantumo. Turbūt šios tarpinės, ribinės

patirtys ir padėjo menininkams atskleisti tokį subtilų santykį su pasirinkta tema.

Atminties nebūtų be bendravimo, be nuolatinio žinių papildymo ir aktualizavimo. Tekstilės bienalės koncepcija į kūrybos procesą įtraukti visuomenę projektui „Kur yra Kovno?“ buvo ypač svarbi. Menininkai, atvykę į Kauną jau balandžio mėnesį, surengė kūrybines dirbtuves meno ir muzikos specialybių studentams. Pasakojo apie apartheido patirtį, kartu rinko liudijimus apie šoa (holokaustą) Lietuvoje, analizavo šiuolaikinių menininkų darbus masinių žudynių tema, mokė studentus rasti asmenišką santykį su istorija ir puoselėti atmintį. Vytauto Didžiojo universiteto ir Kauno dailės instituto menų specialybių studentus kvietė kurti teminius plakatus – keturi geriausi buvo eksponuojami Kauno paveikslų galerijoje. Kompozitorius Philipas Milleris dirbo su VDU folkloro ansambliu „Linago“, jidiš kalba įdainavusiu populiarią žydų lopšinę „Prie židinio“ (*Oyfn pripetshok*). Jos pagrindu sukūrė instaliacijai skirtą kompoziciją, kurioje susipina lietuvių, Pietų Afrikos Respublikos žydų ir Lietuvos miškų paukščių balsai.

Dar viena svarbi projekto dalis – Kauno senamiesčio žydų paveldo žemėlapis. Remiantis publikacijomis, archyvų duomenimis ir tarpukario spauda buvo atrinkta dvylika svarbiausių žydų bendruomenės pastatų (sinagogos, mokyklos, ligoninė, našlaičių namai, kitos labdaringos įstaigos), dabartiniame miesto kraštovaizdyje tapusių nepastebimais, nes jų dažnai nežino net vietiniai gyventojai, jie nefiksuoti giduose po Kauną. Šiuo žemėlapiu, kurį buvo galima pasiimti parodoje, menininkai norėjo išryškinti tai, kas dar išlikę, bet jau užmiršta, kad „pastatų atmintis“ grąžintų atmintį žmonėms.

Atminties temą menininkai susiejo su pirmine kultūrinės atminties forma – mirusiųjų atminimu (plg. atminties tyrinėtoją Aleidą Assmann). Instaliacijos erdvę padalijo į dvi dalis, simbolizuojančias dvi žydų bendruomenės gyvenimo sferas – buitinę ir dvasinę. Pirmoji yra tarsi prieškambaris, kuriame lankytojų prašoma nusiauti batus prieš einant į kitą – sakralinę – „kambario“ erdvę. „Prieškambario“ grindys, slenkstį atstojantis baltas permatomas nuo lubų krintantis audeklas nusė-

ti tekstiliškai stilizuotais žydų materialiosios kultūros fragmentais: mėtosi žirklės, raktai, laikrodžiai, bateliai, siuvimo mašinos „Singer“... Tai daiktai, kuriuos menininkams kelionėje po Lietuvą pavyko aptikti muziejuose, eksponuojančiuose radinius iš masinių kapaviečių ar ištuštėjusių žydų namų. Jų išliko nedaug: naciai ir jų kolaborantai ne tik fiziškai žudė žydus, bet ir buvo sukūrę jų turto grobimo ar naikinimo (pavyzdžiui, knygų) sistemą, taip išniekindami visą kultūrą. Šios kasdienybę menančios draiskanos, be jokios tvarkos išmėtytos tarp nuorodų į jų šeimininkų likimą (tragediją „Lietūkio“ garaže, žydų masines kapavietes), byloja, kad žydų gyvenimo būdas Lietuvoje jau tapęs veikiau muziejiniu reiškiniu. Yra čia ir rašomoji mašinėlė iš Sugiharos namų, kur japonų diplomatas išdavinėjo „vizas į gyvenimą“...

„Kambario“ erdvėje vyrauja dvasinio gyvenimo atributai. Centre plevena toks pat audeklas kaip ir prie įėjimo, bet jame atspausiti motyvai susiję su žydų religine praktika – tai Kauno choralinė sinagoga, šabo žvakės ir kadišo malda. Pasieniui išdėliota aštuoniolika specialių atminimo žvakių, kurios dega septynias paras – tiek, kiek pagal judaizmo tradiciją trunka intensyvioji gedulo fazė šiva (*hebr.* septyni). Šivos metu sūnus ar mirusiajam artimiausias vyriškos giminės atstovas kalba atminimo maldą, padedančią vėlei pomirtinėje jos kelionėje. Kiti šeimos nariai septynias paras neina iš namų, negamina valgio, nesiskuta, nekeičia rūbų, neavi odinių batų, sėdi ant žemų suoloelių ar grindų, sutelkę mintis ties mirusiuoju ir jo atminimu.

Prieš įžengdami į šį „kambarį“, žiūrovai nusiauna batus ir atlieka savotišką gedulo aktą už tuos, kurių po genocido nebuvo kam išlydėti į pomirtinę kelionę. Tai erdvė, kur numaldomos šoa aukų vėlės ir sąlygiškai įamžinami jų vardai. Gedulinga atmosfera kuriama pasitelkiant garsą (lopšinę), vaizdą (religinio kulto daiktai, juoda ir balta spalvos), kvapą (žvakės, simbolizuojančias dvasinę sferą, tikėjimą ir paguodą). Šios „vardų šventovės“ (plg. Vardų salę Jad Vašemo holokausto muziejuje Jeruzalėje) šoninės sienos ir grindys išklijuotos išdidintais 1939 m. Kauno telefonų knygos puslapiais su išryškintais žydų vardais. Knygos metafora čia ypač

paveiki: tai ir aliuzija į „knygos tautą“, ir į žydų atminimo knygas, kuriose pagal aškenazišką tradiciją būdavo registruojami bendruomenės mirusieji, dažnai pridedamas ir trumpas jų gyvenimo aprašymas. Tarpukario Kauno telefonų knyga taip pat informatyvi – joje fiksuoti ne tik miestiečių vardai, adresai, telefonų numeriai, bet ir profesija, todėl galima iš dalies rekonstruoti bendruomenės gyvenimą. Menininkai tarsi stato simbolinį antkapį tiems tūkstančiams nužudytųjų, kurie buvo paversti bevardžiais, individualizuoja kiekvieną ir, kaip reikalauja mirusiųjų atminimo tradicija, perduoda jų vardus ateinančioms kartoms.

Kulminacinis instaliacijos akcentas – masinių žydų žudynių vietų Lietuvoje žemėlapis su aukų skaičiais, pažymėtais skirtingų spalvų afrikietiškomis sagomis. Jis nubraižytas ant vilnonės *khosa* antklodės (Afrikos piemenų gentys, išginusios bandą, tokiomis antklodėmis gelbstisi nuo šalčio ir uodų). Antklodės raštas primena ir žydų maldų šaliką talesą, į kurį laidojant įvyniojami dievobaimingų žydų palaikai. Į vilnonę *khosa* menininkai tarsi įsupo, kad sušildytų, visas Lietuvos masinėse kapavietėse atgulusias aukas, nes, kaip žinome iš liudijimų, prieš sušaudymą žmonės būdavo verčiami išsirengti beveik nuogai. Susiedami Lietuvos žydų ir PAR juodaodžių istoriją (dominuojančios juoda ir balta

spalvos šiame kontekste įgyja papildomų konotacijų), menininkai kalba iš postkolonijinės pozicijos ir siunčia universalią žinią, nukreiptą prieš rasistinius diskursus, kurie skirsto žmones į „savus“ ir „svetimus“, o šitaip pasidalijus netrukus griebiamasi ir genocido. Instaliacijos kūrėjai tarsi ragina akyliau išžiūrėti, jautriau vertinti, kad būtų užkirstas kelias panašioms reiškiniams dabar ir ateityje.

Ypač netikėti yra žaismingieji instaliacijos akcentai – kontrastas kraupiai darbo tematikai: ant „prieškambario“ grindų priklijuoti lipdukai su stilizuotais žydų daiktais, masinių žudynių vietas Lietuvos žemėlapyje žyminčios įvairiaspalvės sagos, prie žydiškų vardų telefonų knygoje „prišaudytos“ skaisčiai raudonos sagutės... Holokaustui atminti skirto meno tyrinėtojas Jamesas E. Youngas teigia, kad šiuolaikinė kūrėjų karta, tiesiogiai neišgyvenusi holokausto, bando jį įsivaizduoti pagal aukų pasakojimus, dienoraščius, eilėraščius, filmus, romanus ir savo darbuose analizuoja jau ne patį įvykį, o „prisiminimų prisiminimus“. Taip šią distanciją tematizuoja, pavyzdžiui, Artas Spiegelmanas komiksų serijoje apie holokaustą „Pelė“ arba Davidas Levinthalis, fotografuojantis žaislines nacių figūreles. Tad, kai viena lankytoja, apžiūrėjusi instaliaciją „Kur yra Kovno?“ spontaniškai replikavo, kad ši erdvė jai primena

Vaizdo ir garso instaliacijos „Kur yra Kovno?“ fragmentas

„pasakų namelį“, šiuo atžvilgiu apibūdinimas buvo labai taiklus. Iš tikrųjų „prieškambaryje“ tarsi žaislai išmėtyti žydų daiktų lipdukai, užuolaidas primenantis lengvas baltas audeklas, skambanti lopšinė daro įspūdį, kad tai vaikų kambarys, kuriame prieš miegą pasakojama kraupi istorija. Autentika (telefonų knyga, muziejų eksponatai) stilizuojama, nes jau ne daug kas galėtų pasakyti, kaip viskas buvo „iš tikrųjų“, – menininkai taip pat nesiima tokios atsakomybės.

Kita vertus, žaismingos detalės taikliau už bet ką įvardija, koks baisus vyko žaidimas su mirtimi, primena fatališką atsitiktinumo galią (kas iš uždarytųjų gete galė-

jo nuspėti, ar priskyrimas į dešinę, ar į kairę koloną lems jiems gyvenimą ar mirtį?) ir kurčią tokios mirties beprasmybę. Kraupus žaidimo gyvenimu ir mirtimi leitmotyvas atsispindi daugiasluoksniėje instaliacijos simbolikoje. Trapi žvakių liepsna kaip laikinumo simbolis susipina su gyvenimą teigiančiu jų skaičiumi – aštuoniolika: kiekviena hebrajiška raidė turi ir skaičiaus reikšmę, o aštuoniolika yra skaitmeninė žodžio חַי („chai“ – gyvenimas) išraiška. Įvyko net mažas keistas stebuklas – siunčiant šias specialias žvakes iš Izraelio, nes visame Pabaltijyje nepavyko nupirkti tokio jų kiekio, didelė dalis jų, deja, sudužo, bet liko lygiai tiek, kiek reikėjo instaliacijai... Buvusį gyvenimą liudijantys „prieškambario“ daiktai sykiu yra sukrečianti užuomina apie mirties fabriką, o kai įžengiame į „kambarių šventovę“, užklumpa nuščiuvusio Lietuvos miško tylą (jo fotografija išklijuota ant sienos), kol pasigirsta Philipo Millerio lopšinė. Telefonų knyga, kaip minėta, asocijuojasi su mirusiųjų atminimo knyga, o kartu ir su Biblijoje minima dieviška gyvenimo knyga, į kurią įrašomas kiekvienas gimęs žmogus.

Pasak Ydos Walt ir Cheryl Rumbak, ši erdvė skirta ne tik mirusiesiems, bet ir (gal net labiau?) gyviesiems. Instaliacijos apraše pateikta Woldemaro Ginsburgo citata „Tai, kas nesuvokta, užgyti negali“ įvardija svarbią problemą. Panašiai kaip Vokietijos visuomenė, įnikusi į „ekonominio stebuklo“ darymą, iki pat septintojo dešimtmečio buvo „pamiršusi“ trauminius šoa įvykius ir vokiečių vaidmenį juose, taip ir lietuviai dėl įvairių priežasčių – sovietmečiu dėl režimo suvaržymų, vėliau dėl nepriklausomybės atgavimo euforijos, dėl to, kad pagaliau galėjo prabilti ir apie Stalino represijas mūsų tautos atžvilgiu, o paskui gal dėl naujų kapitalistinės santvarkos patirčių – iki šiol nėra įsisąmoninę, kad Lietuvos žydų tragedija yra Lietuvos tragedija ir adekvačiai neįvertina lietuvių dalyvavimo joje. Tiesa, diplomatiniam lygmenyje užimta tinkama pozicija, vis daugėja kritiškų mokslinių tyrimų, sudaryta puiki švietimo programa apie šoa, bet nepaprastai jautri (kartais ir agresyvi) ar – kitas kraštutinumas – visiškai abejinga kai kurių lietuvių reakcija, kai kalbama apie žydus, rodo, kad šoa trauma dar nerado deramos vietos mūsų kolektyvinėje atmintyje (plg. Irena Šutinienė, Trauma ir kolektyvinė

atmintis: sociokultūrinis aspektas).

Destruktyvus tokių „pamiršimų“ ir „išstūmimų“ poveikis tiek individams, tiek visuomenei yra seniai įrodytas. Pavyzdžiui, septintajame dešimtmetyje Alexanderis ir Margarete Mitscherlichai, veikalo „Nesugebėjimas gedėti“ autoriai, vokiečių tautos nepajėgumą įsisąmoninti šoa siejo su politine to

meto visuomenės apatija ir socialiniu nelankstumu. Jei išvestume gana grubią, bet nemažai dalykų atskleidžiančią paralelę, tai būdinga ir dabartinei Lietuvos visuomenei. Gedulo, suvokiamo plačiąja prasme kaip atmintis ir įsisąmoninimas, „išlaisvinančią“ funkciją akcentavo dar Sigmundas Freudas. Nors daugelis vėlesnių tyrinėtojų ir abejojo tokia visiško „išsilaisvinimo“ nuo trauminių patirčių galimybe, visuotinai pabrėžiama, kad sąmonėjimo procesą perėjusių visuomenių gyvenimo kokybė yra geresnė. Instaliacijoje susipinanti gyvenimo ir atminties metaforika taip pat tarsi siunčia žinią, kad atsiminti, vadinas, gyventi, o užmiršti – tai vegetuoti, mirti.

Žiūrovai, patekę į instaliacijos erdvę ir vaikščiodami po ją, tarsi peržengia du slenksčius, kurių funkciją atlieka baltas audeklas, ir pasiekia skirtingus suvokimo lygmenis. „Prieškambaryje“ kaip atsitiktiniai archeologiniai radiniai išbarstyti stilizuoti muziejiniai eksponatai tradiciškai asocijuojasi su tuo, kas užversta žemėmis, t.y. pamiršta, išstumta iš sąmonės, bet glūdi pasąmoniniame lygmenyje ir kelia nerimą (įrodyta, kad nuslėptos traumos ypač jaudina trečiąją kartą, nesvarbu, ar seneliai buvo aukos, ar budeliai, ar stebėtojai). Atrodo, instaliacijos autoriai kviečia „kasti“ toliau,

Instaliacijos „Kur yra Kovno?“ fragmentas

iškelti viską į sąmonės paviršių. Iš sąmoninės „prieškambario“ erdvės įėję į „kambarį“ pirmiausia susiduriame ne su abstrakčiais statistiniais aukų skaičiais, o su kiekvienam kauniečiui pažįstamose gatvėse ir namuose (gal net jo paties) gyvenusiais žmonėmis ir individualiomis jų istorijomis. 1939 m. Kauno telefonų knygoje žydai dar figūruoja kaip neatsiejama miesto dalis, nors instaliacijoje jų likimas jau paženklintas raudonomis sagutėmis. Parodos lankytojai ypač stebėjosi, kiek daug žydų tarpukariu gyveno Kaune (kai kas net suabejojo, ar ši knyga autentiška, gal specialiai taip sukonstruota!), ieškojo pažįstamų gatvių ir pavardžių, kitaip tariant, ėmė jausti asmeninį santykį su žydų tragedija. O tada teko peržengti antrąją „slenkstį“ (baltas audeklas instaliacijos centre iš pradžių slepia masinių žudynių vietų Lietuvoje žemėlapi) ir stoti į akistatą su abstrakčiąja istorija – žydų žudynių mastais, šoa tema.

Apskritai, nepaisant temos (o gal kaip tik dėl jos), instaliacija daro labai šviesų, jaukų įspūdį. „Mes norėjome, kad čia būtų gražu/miela (*nice*)“, – sakė Yda Walt. „Draugiškumo žiūrovams“ atžvilgiu tekstilinė versija gerokai pranašesnė už monumentaliąją. Kuriama lyg ir mediacinė atmosfera, nes atminties žadinimas – tai dvasinė praktika. Menininkai siekia tarsi „nuginkluoti“ žiūrovus, išlaisvinti nuo išankstinių įsitikinimų ir leidžia patirti įvairias sąmoningumo būsenas – miego, sąmonės, užmaršties (archeologiniai radiniai, lopšinė) ir atminties, sąmonės metaforiką (knyga, žvakių liepsna kaip staiga susuvokimo simbolis).

Bet ar galima suvokti tai, kas žmogaus protu nesuvalkiama? Ar galima šoa vaizduoti „gražiai“ – pasitelkiant priemones, kurios irgi yra dalis „kultūros“, atvedusios prie holokausto (pasak Theodoro Weigelio Adorno, po holokausto nevalia rašyti poezijos)? Ar apskritai galima „išsilaisvinti“ nuo tokios netekties? Nuo tokios kaltės? Atrodo, menininkai sąmoningai polemizuoja su holokausto tematikos meno kritika ir ieško nepaprastai subtilaus santykio su žiūrovais, siekdami ne kaltinti, ne sukelti tokias dažnas gynybines reakcijas („o mes irgi...“, „o jie buvo...“, „mes... jie...“), o rodydami faktus ir kviesdami atsiverti praeičiai, kad ir kaip norėtųsi ją pamiršti.

Tiek Shimono Attie ar Jocheno Genzo darbai holokausto atminties tema, beje, inspiravę „Kur yra Kovno?“ autorius, tiek ir ši instaliacija yra interaktyvūs tuo atžvilgiu, kad nederba „atminties darbo“ už žiūrovus (kaip tai daro kai kurie paminklai Lietuvoje), o skatina, kad jie patys tam ryžtųsi. Kol vyko paroda, jos lankytojai galėjo ir savo atsiminimus, kilusias mintis užrašyti atsiliepimų knygoje ar tiesiog papasakoti. Tai buvo lyg Pietų Afrikos Respublikoje veikiančios Taikos ir susitaikymo komisijos darbo atkartojimas – visi apartheido dalyviai gali atlikti „išpažintį“ susitaikymo dėlei. Čia, Kaune, taip pat susidūrė įvairios atmintys: žydų bendruomenės narių, Lietuvos partizanų palikuonių, istorijos vadovėlių ne itin stropiai perskaičiusių mokinių ir tų, kurie patys matė šoa įvykius... Nes, kaip rašė Paulis Celanas, *Jau laikas, kad akmenys imtų žydėti,/ kad nerimas degintų širdį./ Jau laikas, kad laikas ateitų.*

Straipsnyje remtasi pokalbiais su menininkais ir projekto koordinatorė Daiva Zubriene. Kalbėtis pradėjome balandžio mėnesį ir kalbamės iki šiol...

Daugelį įžvalgų inspiravo bendravimas su parodos lankytojais – ačiū jiems. ■

Aleida Assmann. Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses, München: C.H. Beck. 1999.

Alexander ir Margarete Mitscherlich. Die Unfähigkeit zu trauern. München, Zürich: Piper, 1994.

Günter Butzer, Joachim Jacob (sud.). Metzler Lexikon literarischer Symbole, Stuttgart, Weimar: Verlag J.B. Metzler, 2008.

Irena Šutininė. Trauma ir kolektyvinė atmintis: sociokultūrinis aspektas, *Filosofija, sociologija*, 2002, Nr. 1, p. 57–62.

James E. Young. Nach-Bilder des Holocaust in zeitgenössischer Kunst und Architektur, Hamburg: *Hamburger Edition*, 2002.

Nicolas Pethes, Jens Ruchatz (sud.). Gedächtnis und Erinnerung: Ein interdisziplinäres Lexikon, Reinbek bei Hamburg: *Rowohlt Taschenbuch Verlag*, 2001.

NAUJOJI AKADEMINĖS MUZIKOS RE-GENERACIJA

Biologiniu požiūriu kartos keičiasi apytikriai kas 25 metus. Simboliška, kad praėjus 25 metams po to, kai 9-ojo dešimtmečio viduryje lietuvių muzikoje debiutavo „mašinistai“ (Rytis Mažulis, Šarūnas Nakas, Gintaras Sodeika, Nomedas Valančiūtė), susiformavo nauja akademinių kompozitorių generacija. Žinoma, per minėtąjį ketvirčio amžiaus tarpą pasirodė keliolika ryškių jaunųjų autorių (nuo Ramintos Šerkšnytės, Vytauto V. Jurgučio ir Mariaus Baranausko iki Egidijos Medekšaitės, Justės Janulytės ar Artūro Bumšteino), tačiau jie debiutavo pavieniui, todėl kultūrinė karta kaip reiškinys nesusiklostė. Naujoji kompozitorių karta – Rūta Vitkauskaitė (g. 1984), Albertas Navickas (g. 1986), Rita Mačiliūnaitė (g. 1985) ir Mykolas Natalevičius (g. 1985) – yra galbūt pirmoji lietuvių akademinės muzikos karta po karo, sinchroniškai įtaikanti į globalių muzikos pasaulio tendencijų srautą, kuris aprėpia kūrybą, viešosios veiklos praktikas ir ideologiją.

Lietuvos kultūrinei visuomenei ši karta prisistatė 2008-aisiais pirmajame Trumpametražių operų festivalyje NOA (Naujosios operos akcija). Nors ji entuziastingai reikšėsi ir anksčiau, pavyzdžiui, šiuolaikinio nekomercinio meno festivalyje „Vilniaus veidai“ ar jaunimo kamerinės muzikos dienoje „Druskomanija“, tačiau debiutas NOA tapo turbūt ryškiausiu įvykiu, sutvirtinusi motyvą veikti toliau (Lietuvos kompozitorių sąjunga šiame festivalyje parodytus spektaklius pripažino geriausiais sceninių kūrinių kategorijoje). Jaunoji kompozitorių karta nepaprastai aktyviai ėmė rengti

tarpdisciplininius festivalius, edukacines programas, įvairius netradicinius projektus. Tai savaip asocijuojasi su XX a. 9-ajame dešimtmetyje Niujorke susibūrusios grupės *Bang on a Can*, kuri naikino ribas tarp „aukštosios“ ir „žemosios“ kultūrų, propagavo „džinsų-marškinėlių-sportukų laisvumą“, ieškojo naujų erdvių ir formų, ideologiją.

Kolektyvinė kūrybos praktika

Ši karta apibrėžia save ne kaip grupę, kuri kultivuoja tam tikrą muzikos stilistiką, o veikiau kaip socialinę meno sąjungą, kuriam aktuali kolektyvinė kūrybos praktika. Kompozitoriai interaktyviai bendrauja su kitais garso, vaizdo, teksto ir muzikos atlikimo menininkais, aktyviai dalyvauja kaip atlikėjai vieni kitų koncertuose, drauge kuria ansamblius, organizuoja viešus renginius (XX a. 6-uoju ir 8-uoju dešimtmečiais panašiai būrėsi JAV ir Vakarų Europos meno grupės, kurias siejo bendri kūrybiniai interesai ir dalykiniai reikalai). Tokios veiksmų strategijos laikėsi ir minėtieji „mašinistai“, tačiau dabar, pasak jaunųjų kompozitorių, tai tapo jų pareiga ir būtinybe. Atsisakę stilistinio uždaro, jie veržliai migruoja tiek po akademinės, eksperimentinės, tiek po tarpdisciplininės ir neformalios muzikos sritis.

Šie kompozitoriai priklauso kolektyviniam įtinklinių menininkų tipui ir yra įsitraukę į įvairių organizacijų, muzikos grupių veiklą, kurią dažnai inicijuoja jie

patys. Rūta Vitkauskaitė, Albertas Navickas ir Rita Mačiliūnaitė, kartu su pianistėmis Marija Grikevičiūtė ir Marija Kalvelyte (vėliau prie jų prisijungė scenografe Simona Biekšaitė, choreografe ir režisierė Marija Simona Šimulynaitė, poetas Julius Žėkas, kompozitoriai Mykolas Natalevičius ir Sigitas Mickis) 2005-aisiais įkūrė tarpdisciplininių manipuliacijų grupę „Muzika yra labai svarbi“ (kiekvieną kartą, kai rengia naują projektą, grupės pavadinimą jie papildo dar vienu „labai“, priartėdami prie turbūt ekstravagantiškiausios grupės Lietuvoje „Ir visa tai, kas yra gražu, yra gražu“ dvasios, žinoma, kiek tai įmanoma neperžengiant akademinės muzikos ribų). 2006 m. Vitkauskaitė ir Mačiliūnaitė įkūrė tarpžanrinį, parodijinį, skaitmeninį *lo-tech* – „žemąsias“ technologijas imituojantį duetą „R&R Electronics“, kurio stilių pačios apibūdina kaip *post-comedy*, t.y. „kai juokina tik autorėms“. Vėliau šie kompozitoriai įsitraukė į skirtingų meno sričių kūrėjų sąjungą „Sintezija“ ir nepriklausomos kūrybinės grupės „Operomanija“ veiklą. Prioritetinis jos renginys – kovo antroje pusėje jau trečią kartą vykianti „Naujosios operos akcija“. Įdomu, kad jie buria įvairių sričių menininkus (poetus ir režisierius, choreografus ir videomenininkus, solistus ir muzikantus, scenografus ir šokėjus).

Tokia komunikacinė-kolaboracinė veikla plečia akiratį, praturtina tarpdisciplininę patirtimi. Sukuriama vis daugiau darbų, kurių autorystė yra kolektyvinė, pavyzdžiui, „R&R Electronics“ arba Mykolo Natalevičiaus ir poeto Žilvino Andrieušio bendra kūryba. Toks bendradarbiavimas anaipol netrukdo kiekvieno iš jų saviraiškai, tačiau būtent grupinė veikla išryškino šios kartos „vaizdą“.

Stilius anapus stiliaus

Tarsi perlauždama modernistinę stilių raidos strėlę, kuria lietuvių akademinę muziką „pervėrė“ muzikologai („neoromantikų“, „mašinistų“ karta), ši naujoji generacija muzikos stiliaus atžvilgiu yra „daugiaveidė“ ir netelpa į vieną kurią nors stilistinę kategoriją, veikiau vienu metu užkloja keletą iš jų

arba gyvuoja tarp disciplinų. Jie ne tik labai skiriasi tarpusavyje, šiuo požiūriu beveik nepriekaištingai atitikdami keturis temperamentų tipus, bet yra ganėtinai eklektiški net kiekvienas individualiai. Šių autorių kūryboje galima aptikti absurdiškas daugiažanres (populiariosios muzikos) „siuitas“, „naujojo paprastumo“ stiliaus sakralines kompozicijas, stichiškų gamtinių universalijų formas, šiuolaikinės muzikos festivaliuose skambančio akademinio *mainstream'o* kūrinius, postminimalizmo epizodus, abstrakčiosios skaitmeninės elektronikos elementus ar *new age* stiliaus meditacijas, ryškius (amerikietiškos) eksperimentinės tradicijos pėdsakus ir feldmaniškai „fetištinio“ delsimo tarpsnius, konkrečiosios muzikos mozaikų fragmentus ir hipertrofuotą kino muzikos skambesį ar tiesiog sentimentaliai gražias melodijas seksualiam balsui, prancūzišką skonį atitinkančias rafinuotas kompozicijas ar autentiškus individualios muzikos kalbos šuorus ir t.t. Juntama ir pasaulio tautų etninės muzikos įtaka. Kitaip tariant, Vitkauskaitės, Navicko, Mačiliūnaitės ir Natalevičiaus muzika sinchroniškai sutampa su ryškia XXI a. globalios muzikos scenos tendencija, kuri įvardijama įvairiai – polistilizmas, eklektizmas, pliuralizmas, postmodernizmas arba postistorija, kai autoriaus kūryboje (arba kūrinyje) kryžminami skirtingi žanrai, stiliai, medijos, medžiagos, komponavimo technikos ir koncepciniai turiniai (čia svarbu išsirinkti ir susieti elementus, kurių sąveika sukurtų naują artefaktą). Kai kurie meno istorikai XXI a. vadina „epocha be stiliaus“. Pavyzdžiui, *BBC Music Magazine* 2009 m. spalio mėnesio numeryje paskelbti dešimties kompozitorių (Briano Ferneyhough, Michaelo Nymano, Einojuhani Rautavaara, Henri Dutilleux, Johno Adamso, Jameso MacMillano, Jonathano Harvey'aus, Juliano Andersono, Johno Tavenero ir Roxannos Panufnik) pasisakymai apie pastarųjų metų akademinės muzikos kryptis, ir visi išreiškė tą pačią nuomonę, kad šio amžiaus muzika yra pernelyg įvairialypė ir neturi vieno stiliaus. Tačiau jeigu antmenas yra meno aspektas (George Brecht), tai ir (daugia-) besitiliškumas yra tam tikras stilius.

Profiliai I: magiška alchemija ir moderni chemija

Muzikinį santykį tarp Rūtos Vitkauskaitės ir Alberto Navicko (kompozicijos magistro studijas jie baigė 2009 m.) galima būtų įvardyti pasitelkiant alchemijos ir chemijos metaforas (beje, Albertas Navickas tais pačiais metais Vilniaus universitete įgijo biochemijos bakalauro diplomą). Vitkauskaitė muzikoje bando apčiuopti pamatinius dalykus, pirmaprades universalijas, tarsi ieškodama mitinės muzikos substancijos „filosofinio akmens“. Jos kūryboje nepaprastai ryškus iracionalios intuicijos pradai, pasąmonėje išnyrantys ir sunkiai nusakomi garsovaizdžiai, kurie artimi archetipams – kolektyvinės pasąmonės pavidalams. Kompozitorės muzikoje dažnai susiraizgo šiuolaikinės akademinės muzikos kalba (kaip kūrybinio mąstymo priemonė), įvairių kultūrų etninės (apeiginės) muzikos elementai (Afrikos genčių, šiaurės šamanų, gruzinų, arabų, žydų giedojimų ar lietuvių raudų bruožai) ar eksperimentinės elektronikos garsynas. Jos ekscentriški kūriniai neretai panašūs į gamtos gaivalus, tarsi neorganizuotus ir chaotiškus tvarinius, kurie reiškiasi kaip vitališka, labai dinamiška ir sunkiai nuspėjama sistema, visada kelianti ryškias emocijas. Simbolistinėse Vitkauskaitės operose galima aptikti daugelį išskirtinių autorės bruožų. Operoje „Džuljeta ir Džuljeta“ (2008 m.) sapne (pasąmonėje) vykstančią moterų kovą autorė perteikia, kurdama įsivaizduojamus archajiškus mitologinių amazonių ritualus. Operos „Skylė“ (2009 m.) įsimintiniausias personažas Jonas galėtų tapti ryškiu brikoliažinės kūrybos simboliu. Tai postmodernistinis „aukštosios“ ir „žemosios“ kultūrų lydinys – klasikinio baleto šokėjas (burnoje jaučiantis operinio vokalo skonį) su džeržgiančia elektrine gitara. Roko žvaigždės poza jis kalbasi su (įrašytu) savo kitu „aš“ ir per keliolika scenos minučių išgyvena radikalius būsenos pokyčius (nuo sutrikusio infantilo, isteriško niekšo, „šalto“ diktatoriaus iki lytinį aktą baigiančio ištvirkėlio).

Visiškai kitokiu mąstymu grįstas argumentuotas Navicko komponavimas, glaudžiai susijęs su racionalia

modernistine europietiškos kultūros paradigma. Šio autoriaus kūrinų pagrindas ir jo muzikos būties sąlyga – idėjinė struktūra, kuri yra ne formalistinė, o subjektyvi, „gyva“, tikslingai funkcionuojanti ir auganti tarsi „protingas organizmas“. Pavyzdžiui, jo magistro darbo „Iconic“ simfoniniam orkestrui (2009 m.) idėjinė struktūra tampa Salvadoro Dalí paveiksle „Rafaeliškos galvos sprogimas“ aptiktas kompozicinis „atomų fragmentacijos“ principas, kai susprogusios Raphaelio „Madonos“ galvos „atomai“ spirale gravituoja sudarydami vis dar suvokiamą jos pavidalą. „Iconic“ kaip tik ir tyrinėja šį fragmento ir visumos santykį, tai „vienalaikė detalizuoto ir viską apimančio vaizdo neįmanomybė“. Kompozitorius vadovaujasi rafinuoto skonio ir stiliaus kategorijomis, todėl jam svetimas postmodernistinis kičas, pastišas ir provokacinės reikšmių sankirtos. Navicko muzikos kalba, jos skambesys ir estetika primena prancūziškos kultūros formas (nuo impresionizmo iki prancūzų muzikos smarkiai paveiktų autorių, tokių kaip Kaija Saariaho). Giedros melancholijos sklidina jo muzika yra plastiška, pastelinė, niuansuota, perregimų faktūrų ir subtilios dinamikos, specifinio akustinio kolorito. Tai vieno būvio muzika (ar tai būtų kamerinė miniatiūra, ar opera), sklindanti tarsi aromatas ir lengvai svaiginanti. Navicko operos „Sesuo“ (2008 m.) ir „Kitos trys seserys“ (2009 m.) yra lyg introspekcinis psichologijos seansas. Tai operos apie moteris, kurių gyvenime įvyko „kažkas labai svarbaus“, tačiau sudėtingi psichologiniai išgyvenimai išoriškai yra vos pastebimi. Čia nėra radikalaus balso teatro, o tik natūraliam balsui artimas paratonalus pasakojamasis dainavimas, kuris skleidžiasi kameriško, ažūrinio, prislopinto ir fragmentinio garsyno kontekste.

Profiliai II: fantastinė idilė ir autentiškas dualumas

Greta kitų šios kartos kompozitorių Ritos Mačiliūnaitės akademinės kūrybos stilius atrodo vienalytis ir neprieštaringas (būtent akademinės muzikos, nes paraleliai ji plėtoja radikaliai kitokią, nutrūktgalvišką ir ekscentrišką „R&R Electronics“ tarpdisciplininę kūrybą). Jos muzika slypi atmosferinių, neįkurių, aptakių ir hipnotiškų garsų

lauke, kur sąveikauja *ambient* muzikos žanrai, repetityvinės technikos ir „naujasis paprastumas“ (arba „naujasis konsonansas“, „naujasis melodingumas“). Nuojaautos padiktuotus kūrinius autorė dažnai komponuoja iš styginių virpesių ir šluogždesių, ornitologinių (egzotinių) medinių pučiamųjų skersvėjų, onomatopėjiškų elektroninių garsų. Tikrovėje neegzistuojančios gamtinės idilės įvaizdį sukeliančioje Mačiliūnaitės muzikoje, anot autorės, siekiama „trapumo ir skaidrumo“, čia norima sekti garsų pėdsakais ir nužymėti šešėlių kontūrus. Kaip ir daugelio jos kartos kompozitorių, autorės operų siužetai yra abstraktūs ir konceptualūs, išreiškiantys tam tikrą idėją (ar jų kompleksą), o ne konkrečią gyvenimišką situaciją (šią tendenciją, be abejo, aktyvina su kompozitoriais glaudžiai bendradarbiaujantys poetai). Jos operą „Dviskaita“ (2008 m.) vyriškam balsui ir moteriškam kūnui galima būtų pavadinti savita postminimalizmo muzikos atmaina (pulsuojančio ritmo padalos, trumpų struktūrų kartojimas, paratonalus klimatas, bendra medžiagos redukcija), kurioje šmėkščioja neoromantinė tradicija (melodingumas, leitmotyvai, smulkesnių faktūros detalių artikuliacija). Panaši strategija taikoma ir operoje „Nebūti ar nebūti“ (2009 m.), kur vienintelis operos personažas – žynys Achas, slapstydamasis ironiškame demitologizuotame nūdienos pasaulyje, „svoidosi“ aforizmais ir filosofinėmis sentencijomis. Tačiau čia vientisą postminimalistinę logiką skaldo kalbamieji žynio epizodai ir autorės dėmesys sonoristikai.

Mykolo Natalevičiaus (jis, kaip ir Rita Mačiliūnaitė, šiuo metu studijuoja Lietuvos muzikos ir teatro akademijos kompozicijos magistrantūroje) kūrybą galima padalyti į dvi dalis: „naujojo dvasingumo“ muziką ir eksperimentinę elektroniką, kuri dažnai derinama su įvairiomis žmogaus balso išraiškomis. Pirmoji autoriaus kūrybinė tendencija kyla iš kompozitoriaus tiesioginio, fundamentalaus ryšio su religija ir yra išreikiama *a cappella* choro kūriniuose lotyniškais teksta, kurie pateikiami arba tradicinėje tonalioje homofoninėje aplinkoje, arba renesansinėje Palestrinos tipo atmosferoje. O diplominis jo bakalauro darbas „Kryžius“ balansuoja tarp „naujojo dvasingumo“ ideologijos ir ekspresyvesnės neoromantinės muzikos kalbos.

Kitoks Natalevičius atsiskleidžia kurdamas, pavyzdžiui, trumpametražes operas, kurioms būdingos ribinės garso patirtys (sinusinis signalas/triukšmas: elektroninis arba atlikėjų „minios“, žmogaus ausies juntamo dažnių diapazono paraštesė egzistuojantys garsai), radikalčiai redukuota muzikos medžiaga ir į raiškų kalbėjimą transformuotas solistų vokalas. Siurrealistinė opera „Bildungas“ (2008 m.) ir XXI a. operamisterija „Babelis“ (2009 m.) yra taip glaudžiai susijusi su Žilvino Andriešio *onirine* („susapnuoto sakinio“) poezija, kad pajėgia dekonstruoti operos pasaulyje įtvirtintą statusų hierarchiją, kurios viršūnėje atsiduria arba kompozitorius, arba režisierius, bet beveik niekada – libreto autorius. Autonomiją išsaugantiems, paradoksaliai poezijos „skaitymams“ Natalevičius, panaudodamas vos kelis štrichus, taikliai sukuria specifinę garsinę aplinką, priartėdamas prie operos muzikos, kaip eksperimentinio garso takelio žanro (pagal Davido Lyncho filmo „Trintukagalvis“ tradiciją).

Vien „rašyti natas“ jau nebepakanka

Aptariamoji lietuvių kompozitorių karta yra labai mobili, pasitelkdami naujusias komunikacijas ir savo pačių organizacinius sugebėjimus, jie palaiko tarptautinius ryšius ir realizuoja įvairių rūšių meno projektus. „Lankstumas, greita reakcija ir organizaciniai įgūdžiai – tai būtinos jauno nepriklausomos Lietuvos menininko savybės, nes vien tik mokėti „rašyti natas“ jau nebepakanka, o porą savačių laukti įkvėpimo – nepateisinama“, – sako Rūta Vitkauskaitė.

Nacionalinės programos „Vilnius – Europos kultūros sostinė 2009“ kontekste ši jaunoji karta, kartu su keletu kitų sričių bendraminčių (atlikėjų, muzikologų, muzikos vadybininkų) organizaciniu aspektu pasirodė nepaprastai efektingai. Pirmiausia reikėtų paminėti Europos menų mokyklų programos dalį – muzikos laboratorijų tinklą „Procesas“, kuris tapo pirmuoju tokio tipo ir apimtį tarptautiniu edukaciniu renginiu Lietuvos muzikos istorijoje. Gegužės–rugsėjo mėnesiais „Proceso“ organizacinė grupė pagal pasaulyje populiarių kūrybinių dirbtuvių modelį surengė šešias kūrybines laboratorijas („Garso įrašų laboratoriją“, „Akustinės muzikos laboratoriją“, „Operos studijų laboratoriją“, „Muzikos vizualiza-

cijos laboratoriją“, „Elektroninės muzikos laboratoriją“ ir „21 amžiaus audi(o)toriją“, skirtą garso meno teorijai ir praktikai). Jose dalyvavo apie 200 jaunųjų įvairių sričių menininkų iš Lietuvos ir užsienio, jiems vadovavo 20 garsių kompozitorių, garso inžinierių, režisierių ir eksperimentinio kino kūrėjų, garso menininkų ir teoretikų iš įvairių pasaulio šalių. Kiekviena dirbtuvė savo ruožtu pristatė jos dalyvių sukurtus kūrinius, vyko autoriniai koncertai, kviestinių ansamblių (jų buvo dešimt) pasirodymai, viešos paskaitos. Be to, „Procesas“ išleido beveik 20 kompaktinių plokštelių.

Nepaprastai išsiplėtė ir Rūtos Vitkauskaitės su kolegomis organizuojamos Druskininkų kamerinės muzikos dienos – „Druskomanija“ 2009-aisiais virto šiuolaikinės muzikos festivaliu, aprėpusiu ne tik įvairių muzikos stilių ir žanrų kūrinius, bet ir kitų meno sričių (šokio, teatro, vizualiųjų menų) projektus, ir vyko ji net keturiuose miestuose (Druskininkuose, Vilniuje, Trakuose ir Palangoje).

Jaunieji kompozitoriai daug prisidėjo ir prie IV šiuolaikinio nekomercinio meno festivalio „Vilniaus veidai“ rengimo, o šiuo metu jie planuoja atkurti Lietuvos kompozitorių sąjungos Jaunimo sekciją, kuri reguliariai organizuotų nekomercinius tarpdisciplininio meno renginius.

Paradoksali mediacija: patiems kurti save

XX a. antrojoje pusėje prancūzų meno sociologijoje įsitvirtino mediacijos (tarpininkavimo) sąvoka, kuri nurodo į visa, kas įsiterpia tarp meno ir visuomenės arba tarp kūrybos terpės ir meno recepcijos (įvairios institucijos, festivaliai, žiniasklaida, kritikai, muzikos atveju – kūrinių atlikėjai ir pan.). Pagrindinis klausimas čia yra ne *kaip* ir *kaip* kuria menininkas, bet *kas* sukuria menininką (vardą). Ši kompozitorių karta (bent jau jaunystėje) renkasi paradoksalią mediacijos kryptį – atmetus nuostatą, kad autonomija yra reliatyvus dalykas ir kad vis tiek visi nuo ko nors priklausome, galima teigti, kad ši karta pati kuria

Jaunoji kompozitorių karta (iš kairės į dešinę) – Albertas Navickas, Mykolas Natalevičius, Rūta Vitkauskaitė ir Rita Mačiliūnaitė

save. Atsisakę tradicinio karjeros darymo, kai kompozitorius *kuria* muziką ir *laukia* užsakymo (beje, tokį modelį perėmė daugelis po „mašinistų“ kartos debiutavusių autorių), jie ne tik komponuoja, bet ir mielai atlieka savo kartos autorių kūrinius (Mačiliūnaitė – vokalas, Vitkauskaitė – smuikas, Navickas – klavišiniai, Natalevičius – dirigavimas, vokalas). Taigi veikia tarsi neformali institucija, kurdami savitą profesinę kultūros terpę ir saviraiškos nišas. „Daugialypė savo kūrybos sklaidos strategija tapo natūraliu reiškiniu, surasti savo nišą ir „įsiteninti“ nėra sudėtinga (čia galima įžvelgti paraleles su interneto dienoraščiais, kurie tapo svaria opozicija oficialiems naujienų portalams, ir kurį sukurti kartais tetrunka pora valandų)“, – mano Albertas Navickas.

Kita vertus, tokia specifinė autonomija, kolektyvinė praktika, kartais primenanti tam tikrą autoterapiją, žaidimą ar „gyvenimo stilių“, kartu su muzikos kūryba tarsi tampa tikslu savaime ir „išduoda“, kad šiai kartai nesvetima *l'art pour l'art* (menas menui) nuostata. Tačiau saviti meniniai-socialiniai jų spektakliai irgi tampa muzikos ir gyvenimo dalimi – vėliau ją apipins įvairūs mitai ir visuomeniniai įvaizdžiai, darysiantys įtaką žmonių suvokimui, kūrinių interpretacijoms ir patiems autoriams. ■

KAIP TAMPAMA REŽISIERIAIS

Gruodžio pabaigoje Kauno valstybiniame dramos teatre įvykusi režisieriaus Artūro Areimos premjera „Laimingi“ pagal Friedricho Schillerio pjesę „Klasta ir meilė“ reikšminga mažiausiai dviem aspektais. Pirma, seniausias Lietuvos teatras, regis, įtvirtina savo meninę viziją, tiesiogiai susijusią su kapitaliniu atsinaujinimu, atsivėrimu jaunosios režisūros kūrybiniais ieškojimams. Antra, tačiau ne mažiau svarbu, kad vos ketvirtą spektaklį profesionaliojoje scenoje pastatęs Areima, kuris visai neseniai baigė bakalauro studijas (šiam režisierių kursui „nuotoliniu būdu“ vadovavo Rimas Tuminas), nubrėžė tokius ryškius savo režisūrinės pasaulėžiūros kontūrus ir tarsi apibendrino ankstesnius kūrybinius ieškojimus.

Kauno valstybinio dramos teatro situacija gana kebli. Pasitraukė režisierius Gintaras Varnas, pradėta remontuoti didžiąją sceną, taigi nėra erdvės, tinkamos stambaus masto pastatymams, reikia ieškoti alternatyvių kūrybinės egzistencijos vietų ir būdų. Teatro vadovas Egidijus Stancikas ryžosi maksimaliai „apkrauti“ keturias kamerines erdves – taip žiūrovai atrado vadinamąjį Mažųjų scenų kiemėlį. Pernai teatro trupę papildė būrys ką tik studijas baigusiu aktorių, buvo pristatytos net trys jauniausios kartos režisierių premjeros. Vertinti, ypač kritiškai, jaunųjų kūrėjų scenines galimybes ir talentą

kol kas ankstoka, bet vis dėlto akivaizdu, kad į Kauną atvykęs aktorių kursas dar nepasirengęs visavertiškai įsiliesti į profesionalaus teatro trupę. Kitas reikalas – Kaune praėjusį sezoną premjeras pristačiusių teatro režisūros absolventų trijulė. Jau pirmaisiais spektakliais pačių organizuotame pirmajame debiutų festivalyje „Tylos!“ jie pademonstravo individualių stilių ir įtikino, kad nesirengia akiai sekti savo mokytojo Rimo Tumino teatrinio modeliu. Tiesa, vienas iš jų – Kirilas Glušajevas, regis, linkęs iškeisti režisūrą į aktorystę, bet Vilius Malinauskas, kurio spektaklis „Bjaurusis“ pernai buvo nominuotas net trim Auksiniams scenos kryžiams ir iki šiol vaidinamas sausakimšose salėse, pretenduoja tapti vienu „paklausiausiu“ jaunosios kartos režisierių mūsų teatro rinkoje. Daug kas jam prikiša tam tikrą paviršutiniškumą, kaltina pataikavimu publikos skoniui, ir iš dalies galima su tuo sutikti, bet manau, kad viską lemia režisieriaus gyvenimiškojo patyrimo stoka, o tai lengvai „pagydoma“. Kol kas Viliui nelabai sekasi apčiuopti nagrinėjamos temos „antrąjį dugną“, išvengti kiek lengvabūdiškų režisūrinių sprendimų, lėkštų etinių vertinimų. Tai patvirtino ir Vilniaus Mažajame teatre pastatytas spektaklis „Vestonai“, kurio kulminacija (dėl sunkiai suvokiamų priežasčių) tapo puikus Eglės Gabrėnaitės monologas pirmojo veiksmo pabaigoje, tad antroji dalis virto

paprastčiausia situacijų komedija, buitinių intrigų narpliojimu. Nepaisant to, Vilius Malinauskas jau dabar išsiskiria puikiu profesinės technikos išmanymu ir yra neblogas režisierius statytojas. Jeigu norės ir gebės atsikratyti kai kurių profesinių savo „ydų“, tikiu, kad jis taps ir *režisieriumi kūrėju*.

Kiek kitokios teatrinės „nuodėmės“ būdingos Artūrai Areimai. Kai 2008 m. sausį Menų spaustuvėje buvo parodytas debiutinis jo spektaklis pagal šiuolaikinio lenkų dramaturgo Michała Walczako pjesę „Kelionė į kambario vidų“, vienas iš recenzentų retoriškai klausė, ar tikrai ši debiutantą jau galima vadinti režisieriumi?¹ Vaidinimas iš tikrųjų priminė chaotišką ir jaunatviškai karštligišką viso sukaupto sceninių, stilistinių ir žanrinių priemonių (reikalingų ir nelabai) arsenalo demonstravimą. Eklektiška spektaklio forma nustelbė turinį, o paties režisieriaus pozicija tarsi ištirpo. Antrasis jo spektaklis – Jimo Cartwrighto „Kelias“ nustebino dar tirštesne detalėmis, sceninės žaismės ir efektų įvairove. Vis dėlto čia režisieriui pavyko suvaldyti siužeto tėkmę ir aiškiai suformuluoti spektaklio mintį, kurios idėjiniu pagrindu tapo Nietzsche's ir egzistencialistų filosofija. Demonstratyviai, net, sakyčiau, postbrechtiškai apnuogindamas teatrinę fikciją, nesistengdamas nieko dirbtinai aktualizuoti, režisierius tyrinėja universalaus šiandienos žmogaus atmintį, jo viltis ir nerimą. Areimai pavyko atskleisti pagrindo po kojomis netekusio, į gyvenimo šalikelę besiritančio, tačiau nepasiduodančio, atsakymų į klausimus atkakliai ieškančio individo konfliktą su savimi ir su pasauliu, vertybių praradimo ir meilės ilgesio temą.

Beveik prieš metus KVDT pastatytas prancūzų teatro ir literatūros „filosofo“ Bernard'o-Marie Koltėso „Sugrįžimas į dykumą“ Laikinosios sostinės scenoje debiutuojančiam režisieriui buvo trigubas iššūkis. Visų pirma, jis atitrūko nuo savosios *Alma Mater*, nuo ankstesniuose spektakliuose vaidinusių kurso draugų ir dirbo su Kauno dramos teatro aktoriais. Antra, jam teko suvaldyti nestandartinių proporcijų Ilgąją salę (bandymas, reikia pripažinti, buvo gana sėkmingas). Tačiau visų svarbiausias re-

žisieriui buvo susidūrimas su Koltėso dramaturgija. Kertiniu spektaklio tašku tapo brolio ir sesers, dviejų skirtingų pradų, dviejų pasaulių priešprieša. Gaila, bet atsisakęs įprasmingi dramos tekste koduotus socialinius ir kultūrinius įvaizdžius bei nuorodas, dviejų kultūrų, skirtingų pasaulių dualizmo režisierius taip ir neatskleidė. „Sugrįžimas į dykumą“, skirtingai nei „Kelias“, taip ir liko neišbaigtas, neįgavo aiškesnių etinių kontūrų. Tačiau būtent šiame spektaklyje Areima atsikratė erzinančios stilių eklektikos, išryškėjo tam tikri jo režisūros principai, pavyzdžiui, kaip konstruojamas aktorių ir jų personažų santykis, kokia detalės, gesto, garso – esminių spektaklio atmosferos kūrimo elementų – svarba, atsiskleidė gebėjimas subtiliai plėtoti sceninį konfliktą, iš buitinio lygmens kilstelėti mizanscenas iki apibendrinimų.

Po Artūro Areimos spektaklio „Laimingi“ premjeros be jokių profesinės sąžinės priekaištų galiu teigti, kad režisierius šįkart laimingai išvengė ankstesnių paklydimų.

Vos įžengus į naują, Penktąją vadinamą salę, akis patraukia estetiška, kukli, subtili, tačiau ypač išraiškinga, semantiškai aiški Kotrynos Daujotaitės scenografija. Konceptuali ir, kaip vėliau paaiškės, neatsiejama nuo konkrečių režisieriaus sumanymų, ji sukuria atitinkamą nuotaiką, pranašaudama neišvengiamai tragišką istorijos baigtį. Scenos gilumoje matyti penkerios juodo medžio durys, juoduoja apnuogintas parketas, viduryje pastatytas masyvus ąžuolinis stalas, beje, irgi juodas, labiau primenantis karstą nei įprastą baldą. Aukštai virš jo kabo skaidraus krištolo šviestuvas.

Spektaklyje stalas ir šviestuvas tampa esminiais scenografijos akcentais, o jų semantinis krūvis atitinka horizontalės ir vertikalės santykį. Stalas – visko pradžia ir pabaiga (ant jo gimstama, ant jo ir mirštama), savotiška Pandoros skrynia, iš kurios sklinda blogis ir nelaimės. Ant jo susirangiusi ledi Milford šlykščiai suvedžioja jaunąjį Ferdinandą, iš jo ištraukiamas melagingas laiškas, pražudantis Ferdinando ir Luizės meilę, iš ten paimamas viskio butelis, pra-

našaujantis jaunojo majoro žūtį, ir pistoletai, kurie nusineš mylimosios gyvybę. Radikali prasminė opozicija stalui ir aplink jį šmirinėjantiems juodai aprengtiems personažams yra skaidrus krištolinis šviestuvas – Luizė mergaitiško sumišimo akimirkomis viltingai kels rankas į jį, į dangaus sferą.

Daujotaitės sukurti stilizuoti istoriniai kostiumai irgi papildo režisieriaus sumanymą. Visi „laimingieji“, aprengti juodais drabužiais, atrodo tarsi klastingi sąmokslininkai. Tik Luizė balta kaip angelas. Tačiau jos liemenį juosia juodas gedulo diržas – užuomina į nelaimės ir mirties neišvengiamybę. Antrajame veiksmo juodos ir baltos spalvų scenovaizdį papildo keršto, įniršio leitmotyvas – raudonas Prezidento švarko pamušalas, ugniniai ledi Milford plaukai, kraujo spalvos nosinaitė.

Schillerio apibrėžtas pjesės „Klasta ir meilė“ žanras – miesčionių [*istor. miestiečių* – A.J.] drama – šiandienos pasaulyje įgauna visai kitokią prasmę. Išnykus (bent formaliai) luominei visuomenės sąrangai, miesčioniškumas tampa veikiau dvasine /

psichologine būseną negu socialinės padėties apibūdinimu. Režisierius tą puikiai suprato ir ėmėsi „Klastą ir meilę“ koreguoti, akcentuodamas ne žmogaus ir visuomenės konfliktą, o vidinę priešpriešą tarp dviejų pradų – proto ir jausmo. Gebėjimas jausti, o šiame spektaklyje – mylėti, veda individą tobulumo link. Režisierius tarsi antrina pjesės autoriui, teigusiam, kad „kelias į galvą turi būti atveriamas per širdį. Taigi gebėjimo jausti ugdymas yra neatidėliotinas epochos poreikis“².

Kaip ir ankstesniuose Areimos pastatymuose, socialinio ir politinio lygmens epizodai pasitelkiami tik tam, kad dar labiau paaštrintų dvasinį konfliktą ir vidines personažų kolizijas.

Miesčioniškumas žudo žmogiškumą, nes miesčionys kratosi bet kokios atsakomybės už savo žodžius ir veiksmus. Jie konformistiškai susitapatina su savo socialiniais vaidmenimis, besąlygiškai paklūsta proto diktuojamoms taisyklėms, o tada išblęsta net jaunatviškai naivus užsispyrimas jas griauti. „Pažiūrėsim, kas laimės – įpročiai ar žmogiškumas!“ – sušunka

Ferdinandas, bet jis pats supranta, kad pasipriešinti tėvo valiai neištengs.

Spektaklyje svarbus ir dar vienas spektaklio koncepciją pagrindžiantis akcentas, atkeliavęs iš pirmųjų režisūrinių Areimos bandymų – tai vaidybos stilių mišinys. Ankstesniuose pastatymuose veikiau kėlęs sumaištį, šįkart priešingai – padeda suformuluoti konflikto esmę ir aiškiai atskiria juodą „lai-

„Laimingi“. Režisierius – Artūras AREIMA. Spektaklio scena

mingųjų“ svitą nuo angeliškai baltos Luizės. Skirtingai negu kitų aktorių, Tomos Vaškevičiūtės vaidyba frontali – Luizė bemaž visada atsigręžusi veidu į salę, o žodžius taria taip švelniai, tarsi atlikdama išpažintį. Kitų aktorių vaidyba, nors kiek poetizuota, bet vis tiek pagrįsta psichologinio teatro maniera, todėl toks netikėtas režisieriaus sprendimas Luizę tarsi pakylėja, paverčia savotiška abstrakcija ar šmėkla, jau mirusios, todėl laisvos ir galinčios sakyti tiesą į akis, merginos dvasia. Panašiai režisierius eksperimentavo „Kelionėje į kambario vidų“ – Judo personažą čia įkūnijo aktorė ir pjesės siūlomas dvilypumas įgavo dar vieną prasminį sluoksnį.

Atsisakius kai kurių pereinamųjų Schillerio dramų vietų, atsirado tam tikras fragmentiškumas – spektaklis primena kaleidoskopiškai besikeičiančių scenų koliažą. Veiksmas išsprautas į griežtus kompozicinius rėmus, ir tai, regis, savaime lėmė spektaklio ritminį nuoseklumą.

Režisieriui pavyko pasiekti, kad skirtingų teatro mokyklų ir vaidybos tradicijų išugdyti aktoriai dirbtų darniai ir įkvėptai – ne tik pagrindiniai, bet ir epizodiniai vaidmenys tapo sodrūs, nes personažų santykiai, spėju, buvo išnarplioti iki smulkmenų.

Luizės ir Ferdinando vaidmenis Areima patikėjo savo kurso draugams – Tomai Vaškevičiūtei ir Tomui Rinkūnui. Turint galvoje, kad KVDT prieš metus po savo sparnu priglobė visą jaunų aktorių kursą, teatro vadovas galėjo pagrindinių vaidmenų atlikėjus be sąžinės graužaties „nuleisti iš viršaus“, bet jis pasitikėjo jaunojo režisieriaus menine vizija ir suteikė kūrybinio pasirinkimo laisvę. Tai džiugina ir teikia vilčių, kad teatras darosi atviresnis, turi tikslą, o kūrybinius sumanymus stengiasi įgyvendinti kuo geriau.

Areima, inscenizacijoje gerokai pakoregavęs Schillerio dramą, transformavo ir dviejų pagrindinių veikėjų paveikslus. Vokiečių klasiko herojizuotą Ferdinandą lietuvių režisierius pavertė tokiu pat, kaip ir kiti juodieji „užstalės“ gyventojai. Maištaudamas prieš tėvą ir jo primestus suvaržymus, Ferdi-

nandas paprasčiausiai pamiršta tai, kas yra (ar bent turėtų būti) svarbiausia, – meilę Luizei.

Kituose spektakliuose dažniau atlikdavęs antraeilius vaidmenis, Tomas Rinkūnas „Laiminguose“ įrodė, kad sugeba koncentruoti mintis, valdyti kūno plastiką, sudėlioti prasminius teksto akcentus pagal režisieriaus sumanymą ir atskleisti savo aktorinę individualybę. Švelnus, skambus balsas, tvirtas stotas, puikiai valdomas kūnas, atrodytų, savaime „pasmerkia“ aktorių herojiniais vaidmenimis, tačiau komiški, net groteskiški (ankstesniųjų) jo personažų bruožai rodo, kad Rinkūnas – universalių galimybių aktorius.

Teatro vadovui ir aktoriui Egidijui Stancikui spektaklis „Laimingi“ tapo savotišku sugrįžimu

Ričardas VITKAITIS – Vurmas, Toma VAŠKEVIČIŪTĖ – Luizė

prie „Klastos ir meilės“. Daugiau nei prieš penkiolika metų latvio Ugio Brikmanio režisuotame spektaklyje jis vaidino Ferdinandą, o šįsyk jam teko tėvo Prezidento vaidmuo. Lėmė atsitiktinumas – ši vaidmenį kūręs Dainius Svobonas buvo pakviestas pavaduoti kolegą Rolando Kazlo režisuotoje „Palatoje“. Kodėl Prezidento vaidmeniui Areima buvo pasirinkęs Svoboną, atrodytų, savaime suprantama: stiprus šio aktoriaus balso tembras, griežta vaidybos maniera vos ne idealiai atitiko kuriamą personažą. Pirmojoje Prezidento scenoje šiek tiek trikdė tai, kad atšiaurų ir klastingą tėvą vaidina Stancikas – tikra sceninė Svobono priešingybė. Švelnių bruožų, net kiek berniokiškas, lyrinis herojus „iki pat kaulų smegenų“ lyg ir disonavo su intrigų meistro psichologiniu įvaizdžiu, tačiau pamažu išryškėjo įdomi potekstė – Prezidento glitumas, pataikūniškumas, prisitaikymas prie bet kokių politinių ar socialinių aplinkybių. Tikras Prezidento įpėdinis – kandas ir suktas Ričardo Vitkaičio suvaidintas Vurmas. Kai kuriuose ankstesniuose KVDT spektakliuose pabrėžtinai logiška šio aktoriaus kalbėsena šiek tiek erzindavo, tarytum prislopindavo jo personažų charakterius, uždėdavo šaltą visiško atsiribojimo kaukę. „Laiminguose“ šis geležinis nuoseklumas kompoziciškai labai pritiko, leido atsiskleisti komiškomis aktorinėms Vitkaičio savybėms. Daivos Stubraitės suvaidinta Milford – ugnimi ir žaibais besisvaidanti furija – sudarė puikų, plastiškai ir psichologiškai motyvuotą kontrastą Vaškevičiūtės Luizai. Neapykanta visam pasauliui ir meilė Ferdinandui, supainiota su geismu, tiesiog sprogdina aistringą ledi iš vidaus.

Milerių šeiminyns kasdienybė – tarsi spektaklis spektaklyje, konfliktai čia neišvengiami. Juoda suknia pasipuošusi Motina (Vilija Grigaitytė) pasirengusi dukrą „iškišti“ už bet ko, kad tik apsimokėtų. Ši sutriekusi, prislėgta, vyro užguita, tačiau klastinga veidmainė yra tikras konformizmo ir įkyraus nuolankumo įsikūnijimas. Iš pažiūros tvirtas, vyriškas, net agresyvokas Kęstučio Povilaičio įkūnytas Mileris – spalvingiausias spektaklio personažas. Jis švelniai myli dukrą,

į žmoną žvelgia su panieka, kandžiai ir pašaipiai, sekretoriui Vurmui ir Ferdinandui yra griežtas, nepalenkiamas mylimosios tėvas... Scenos keičiasi žaibišku greičiu, todėl aktorius priverstas sumaniai žongliruoti skirtingais savo personažo charakterio bruožais ir tai, reikia pasakyti, Povilaičiui puikiai sekasi. Bene geriausiai tai atsiskleidžia pirmojo veiksmo pabaigoje, per susitikimą su Prezidentu. Prieš publikos akis staiga išnyra kažkoks keistas padaras, chameleoniškai mainantis įvairiausias emocijas: Mileris lyg ir norėtų Prezidentą, kuris įžeidinėja jo dukterį, pasiūsti velniop, tačiau socialinė padėtis neleidžia, todėl po kiekvieno drąsesnio žodžio jis ima nuolankiai, gaudžiu balsu, net ašarodamas atsiprašinėti. O čia dar žmona iš už stalo bando į protą atvesti, Ferdinandas mėgina mylimąją ginti, Luizė alpsta... Žaibiškai kinta ir aktoriaus kūno kalba, viskas vyksta taip tragikomiškai, kad publika irgi nesulaiko juoko ašarų.

Didžiausias Artūro Areimos spektaklio privalumas – kompozicinė vienybė, pasiekta pasitelkiant spalvas, scenografijos elementus, konkrečius režisūrinius sprendimus ir preciziškai tikslią vaidybą. „Laimingi“ tiesiog gundo iškilmingai paskelbti, kad Artūras Areima – talentingiausias ir perspektyviausias iš savo kartos režisierių. Tačiau kol kas tai tik vienas spektaklis, o vienas vieversys – dar ne pavasaris. Talento jėgą įrodo nuoseklumas ir tęstinumas, gebėjimas ne tik išlaikyti pasiektą lygį, bet ir kilti aukšty. Tegul tai bus režisieriui naujas iššūkis. ■

¹ K. Borkowskis: *Post Scriptum: kas svarbiausia tanke?*, *www.menufaktura.lt*, 2008-02-01.

² F. Schiller, *Laiškai apie estetinį žmogaus ugdymą, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, V., 1999, p. 55.*

Andreas HARBSMEIER

ŠIUOLAIKINIS LITERATŪRINIS REZERVATAS

Pernai Danijoje tapome gana neįprasto ir efektingo literatūrinio įvykio liudytojais. Danų rašytojas Clausas Beckas-Nielsenas apsiskelbė miręs 2001-aisiais. Po metų esą atgimė kaip bevardis meno fabriko *Das Beckwerk* direktorius, o jo misija – tęsti Clauso Becko-Nielsenso gyvenimą ir darbus. 2003 m., lydimas performansų menininko Thomo Skade's-Rasmussenso Strøbecho, jis nukeliavo į Iraką, prisidengęs „Nielsenso“ pavarde ir keldamas sau tikslą įsteigti demokratiją karo niokojamoje šalyje. Kelionės rezultatas – straipsnių laikraščiuose ir TV laidų ciklai.

Vėliau asmuo, praeityje žinomas kaip Clausas Beckas-Nielsenas, parašė apie šią kelionę knygą „Savižudiška misija“ (*Selvordsaktionen*, 2005). 2006 m. abu su Strøbechu vėl išvyko vykdyti panašaus projekto, šį kartą į JAV. 2008-aisiais buvo išleistas „Suverenai“ (*Suveroenen*), pasirašytas *Das Beckwerk* vardu. Knygoje, kuri pristatoma kaip romanas, daugiausia pasakojama apie Thomą Skade-Rasmussen, joje tarp kitų dalykų aprašomas jo draugo privatus gyvenimas. Skade-Rasmussenas, kuris savo darbus pasirašo taip pat daugybe slapyvardžių, matyt, siekdamas viską dar labiau supainioti, 2009 m. apskundė *Das Beckwerk*. Pasak jo, žmogus, anksčiau žinomas kaip Clausas Beckas-Nielsenas, įsiveržė į jo privatų gyvenimą ir paviešino itin jautrią, grynai asmeninę informaciją. Konfuzas? Ir dar koks! Iš esmės išgalvotas personažas apskundė romano autorių! To Danijoje, o veikiau ir niekur kitur, dar nėra buvę.

Das Beckwerk romanas – tai posūkis danų literatūros scenoje. Jis ne tik reiškia, kad literatūrinė erdvė atsiveria platesniam literatūros lauko suvokimui, bet ir rodo bendrą danų literatūros slinktį „dokumentinės literatūros“ link. Ši tendencija ryški ir dabar. Danų rašytojas ir literatūros kritikas Poulas Behrendtas savo knygoje „Dvigubas kontraktas“ (*Dobbeltkontrakten*, 2006) pavadino tai „estetiniu atsinaujinimu“. Literatūros veikalas neapsiriboja grožinės

literatūros visata, literatūra įtraukia realybę ir tai sąmoninga strategija, siekiant, kad viešojo erdvė, kurioje veikia autorius, taptų literatūros lauko dalimi. Kitas ryškus pavyzdys yra Knudo Romero romanas „Tas, kuris mirksi, bijo mirti“ (*Den der blinken er bange for døden*, 2006), įžiebęs karštą diskusiją. Viena vertus, autorius mano, kad sąvoka „romanas“ gina jo meninę laisvę, bet tuo pat metu interviu ir kitur jis viešai teigia, kad knygos turinys yra gryniausią tiesą. Tai sukėlė didelį buvusių autoriaus klasės draugų tame regione, kur vyksta knygos veiksmas, pasipiktinimą.

Kai knyga leidžiama kaip romanas, jos autorius turi laisvas rankas ir gali pavaizduoti realybę kaip tinkamas – meno labui laisvė nevaržoma. Realūs asmenys nėra apsaugomi. Tokia tendencija galbūt labiausiai pastebima kine, jau susukta keletas filmų, priskiriamų mockumentikos (*mock* – išjuokti, pašiepti) žanrui, ir juose žaidžiama šiuo susipynimu. Rašytoja Janne Teller net parašė romaną „Ateik“ (*Kom*, 2008), kuriame išsamiai nagrinėjama ši problema.

Būtų neteisinga sakyti, kad tai yra pagrindinė danų literatūros kryptis. Veikiausiai tai raida, paskatinta kitų įvykių. Niekam ne paslaptis, kad Danijoje pagrindinį impulsą tam davė vadinamoji Mahometo krizė, kitaip tariant, garsioji pranašo karikatūrų istorija. Diskusijos apie žodžio ir kūrybos laisvę vėl tapo svarbiausia tema. Radikali ir pozityvi žodžio laisvės interpretacija reiškia, kad nėra jokių apribojimų tam, kas išsakoma meno vardu. Morteno Hartzo Kapterio filme AFR (2007) apie tuometinį Danijos premjerą Andersą Foghą Rasmusseną buvo panaudotas koliažas, sudurstyta iš TV klipų ir vaidybinių scenų su aktorais. Filme premjeras pavaizduotas kaip homoseksualas, nors jis toks nėra, ir kaip verkšlentojas, kuris gailisi, kad Danija įsitraukė į Irako karą, nors tai irgi nėra tiesa. Kadangi premjeras žodžio laisvę interpretavo kaip absoliučią, tai reiškia,

kad jis negali net komentuoti šito filmo, nes rizikuotų būti apkaltintas, neva elgiasi atvirkščiai, t.y. griebiasi cenzūros.

Kol kas nepasitaikė atveju, kad koks nors autorius būtų sėkmingai įskųstas dėl žalos, padarytos realiam asmeniui. Rašytojai irgi visada pajėgdavo apsiginti, apeliuodami į kūrybos laisvę. Jei Das Beckwerk byla bus išnagrinėta ieškovo naudai, teisines to pasekmes sunku net įsivaizduoti. Tai sukurtų precedentą, uždraudžiantį literatūrai būti ją supančios realybės dalimi. Nebent autoriai norėtų rizikuoti, kad teismas užvers kilpą jiems ant kaklo. Tokiu atveju žodžio laisvė būtų esmingai apribota arba (tai priklauso nuo bylos baigties) jai būtų mestas didžiulis iššūkis.

Danijos literatūros scenoje vis dėlto sunku išskirti vieną dominuojančią tendenciją. Lygia greta egzistuoja daugybė konfliktuojančių srovių. Šiame straipsnyje bandysiu ne tik apibūdinti literatūros padėtį Danijoje, bet ir panagrinėti tematiką, klestinčią vidiniuose literatūros verpetuose. Tai ypač svarbu dabar, kai naujos literatūrinės srovės bando nugriauti užtvartas, atblokusias literatūros lauką nuo platesnės visuomenės.

Didžiojo danų romano paieškos

Danų literatūra jau seniai glaudžiasi literatūriniame rezervate. Viešojoje erdvėje, kur stengiamasi nuomones apie viską pateikinti kuo ilgiau, bet aiškiai ir trumpai, literatūra patiria sunkumų. Sustiprinti jos pozicijas galėtų specialūs literatūriniai dienraščių priedai, bet jų tikslai visiškai priešingi, todėl literatūra neturi jokių galimybių įsiterpti į visuomenines diskusijas. Ji egzistuoja savo uždaroje erdvėje, atsijusi nuo aplink ją vykstančių politinių ir visuomeninių diskusijų. Apie ją irgi diskutuojama siauram rate su panašių interesų žmonėmis, juk ir skaitoma ji vienuose, ne trukdant prašalaičiams ir be jų kišimosi.

Norvegų autorius Janas Kjærstadas, paklaustas, kokį vaidmenį literatūra vaidina visuomenėje, atsakė trumpai ir aiškiai: jokio. Bent iki šiol nevaicino. Nors Danijoje rimčiausiu vis dar laikomas introvertiškas literatūros tipas, susijęs tik su formos naujovėmis, – tai trumpi fikciniai intymių santykių aprašymai, – dabartinė tendencija rodo, kad rezervato mentalitetas pamažu keičiasi.

Šiuolaikinėje danų literatūroje dažnai ieškoma politinių įsipareigojimų. Jei poetas eilėraštyje užsimena apie rugsėjo 11-ąją, jį ar ją imama garbstyti kaip ypač svarbų autorių. Retkarčiais net pranašaujamas politinės dimensijos sugrįžimas į literatūrą. Tačiau tokie pareiškimai vargu ar yra teisingi – bet kuriuo atveju to reikalauti iš literatūros būtų klaida. Literatūros politiškumo laipsnis priklauso nuo jos recepcijos ir literatūrinių sluoksnių savivokos. Danijos literatūriniame pasaulyje vis dar žaidžiama įprastine priešprieša tarp gerai perkamos literatūros, kuria rašytojų elitą automatiškai nepasitiki, ir „aukštosios“ literatūros, kuri tarpsta ribotuose elito sluoksniuose, yra garbstoma kritikų, tačiau menkai perkama skaitytojų. Laimė, esama išimčių.

Kurį laiką buvo kalbama apie didįjį šiuolaikinį romaną, kuris įtaigiai perteiktų Danijos situaciją po vyriausybės pasikeitimo 2001 m., kai dešinioji populistinė Danijos liaudies partija (*Dansk Folkeparti*) staiga iškilo kaip parlamentinė dauguma ir sudarė savo vyriausybę. Tačiau tokių užmojų netrukus atsisakyta. Ne todėl, kad nebūtų prasmės diagnozuoti, kokia yra susiskaldžiusios visuomenės savijauta, bet dėl to, kad, išskyrus keletą užsispyrusių autorių ir kritikų, niekas nesieja literatūros su kokia nors prasminga funkcija už jos pačios ribų. Vyriausybės konfrontacija su tais, kurie buvo vadinami „skonio arbitrais“, diskreditavo rašytojus ir intelektualus kaip nepajėgius adekvačiai apibūdinti nei danų, nei jų kaimynų. Konfrontacija su „skonio arbitrais“ ypač paveikė tuos autorius, kuriuos galėtume vadinti kultūros radikalais, nesvarbu, ar jie patys laiko save tokiais, ar ne.

Foghas Rasmussenas asmeniškai parėmė Jensą Smærupą Sørenseną, kurio romane „Raudonų laiškų dienos“ (*Mærkedage*, 2008) akivaizdžiai primenama paties premjero vaikystė. Aprašydamas kelias dviejų šeimų kartas, Sørensenas tarsi numalšino ilgesį tokios literatūros, kuri kalba apie šaknis ir tapatumą. Jis sukūrė naują paradigmą, svarstydamas, kaip iš tradicinės valstiečių visuomenės pereinama į modernią, pasirengusią prisitaikyti prie globalizacijos. Sørensenas nėra nežinomas literatūros sluoksniuose, tačiau menkai žinomas viešojoje sferoje. Nors literatūros bandymai aktyviai ir tiesiogiai veltis į politines diskusijas retai būna sėkmingi, vis dėlto leistina reikalauti arba nors sužadinti ambicijas, kad rašytojai stengtųsi pa-

vaizduoti tą amžių ir pasaulį, kuriame gyvename. Sørensenas tai daro, ir jo romaną kai kas laiko geriausiu atsaku į dešimt metų visus kamuojantį didžiojo šiuolaikinio danų romano ilgėsį.

Jakobas Ejersbo yra kitas geras pavyzdys autoriaus, kuris ne tik sugebėjo išreikšti kai ką daugiau už introvertišką savianalizę, bet ir padarė tai stilingai. Dešimtojo dešimtmečio danų literatūroje buvo įsitvirtinusi tam tikra „kūrybinio rašymo mokykla“, kurios būdinguosius bruožus išreiškė tokios rašytojos kaip Helle Helle, Christina Hesselhold ir Kirsten Hammann. Jų išvalgos tyrinėjant kasdienybės visatą, ko gero, sveikintinos. Ši srovė, stokojanti prasminio „įsipareigojusios“ literatūros svorio, buvo kritikuojama už tai, kad nesiima svarbių, reikšmingų temų ir pernelyg domisi forma. Jos objektas – lyg ir klestinčios šeimos, kurių nariai nepajėgia patirti nei vedybinio gyvenimo džiaugsmo, nei profesinio pasitenkinimo. Ši pakraipa tokia populiari, kad visos trys autorės sėkmingai verčiasi ir naujajame tūkstantmetyje. Preciziški, distanciją išlaikantys sakiniai, smulkios asmeniškios problemos užtikrina joms naujosios stilistiškai tvirtos srovės lyderių vietą.

Dar vieną žingsnį žengė jaunas rašytojas Janas Sonnergaardas. Jo debiutinis „Radiatorius“ (*Radiator*, 1997) buvo neįprastas keliais atžvilgiais: kaip nusivylusios jaunosios kartos ledinis portretas, kandžiai ir ironiškai atskleidžiantis ir kartu pateisinantis paties rašytojo kartos „skylėtą“ ideologiją, ir kaip ženklas, kad atgimsta apsakymo žanras. Po nepavykusių antrosios „Paskutinis spalio sekmadienis“ (*Sidste søndag i oktober*, 2000) ir trečiosios „Aš vis dar bijau Kasparo Mikelio Peterseno“ (*Jeg er stadig bange for Caspar Micheal Petersen*, 2003) trilogijos dalių Sonnergaardas išleido debiutinį romaną „Apie atominio karo svarbą Vilhelmo Funko jaunystės metais“ (*Om atomkrigens betydning for Vilhelm Funks ungdom*). Romane pasakojama apie atominės grėsmės egzistencinį poveikį japiams ir pankams devintajame dešimtmetyje, kai kiekviena diena buvo išgyvenama taip, tarsi ji būtų paskutinė.

Rašytojai dažnai skundžiasi, kad danų istorija nebuvo nei tokia įdomi, nei tokia svarbi, kad taptų įkvepiančiu literatūros objektu. Pietinė Danijos kaimynė Vokietija šiuo atžvilgiu yra visiškai Danijos priešingybė. Jei tiesa, kad visa politinė literatūra yra prasta, o visa gera literatūra yra po-

litiška, tai naujojoje literatūroje nesunku rasti kandidatų į literatūrinį kanoną. Viešajai sferai paprasčiausiai jau nusi-bodo to laukti.

Suprantama, apie šiuolaikinę danų literatūrą diskutuo-ja daug kas ir įvairiais aspektais, tačiau laikydami paties literatūros rezervato taisyklių. Įsipareigojęs, kritiškas me-nas seniai pasitraukė iš literatūros plotų ir perėjo į tokius žanrus kaip dokumentinis kinas ir žurnalistika. Žurna-listai, kad taptų profesionaliesni, į realybę bando žvelgti iš literatūrinės perspektyvos, perteikdami niuansus, kurių neįstengia apčiuopti žurnalistiniai žanrai. Tam ypač tinka ta literatūros kryptis, kuri stengiasi įsiskverbti į šiuolaikinę realybę kiek įmanoma giliau. Žurnalistai, kuriems dienraš-čiuose skiriama mažai vietos, o, atvirai kalbant, jie neturi ir pakankamai laiko, kad įsigilintų, griebiasi knygos formato, stengdamiesi išsamiau papasakoti tikras istorijas.

Tai ir atsakymas, kodėl detektyviniai romanai, daugiau-sia skandinavų, patiria tokią sėkmę. Detektyvas – tai žan-ras, kuris labiau nei bet kuris kitas gali netiesiogiai išreikšti socialinę kritiką. Gera perkami danų autoriai Mortenas Hesseldahlis, Sissel Jo Gazan, Leifas Davidsenas, Janas Stage'as ir Jussi Adler-Olsen galbūt nėra puikūs stilistai, tačiau jų romanai, pavyzdžiui, Hesseldahlo „Aitvarai virš Kabulo“ (*Drager over Kabul*, 2007) ir „Naktis dar tik pra-sidėjo“ (*Natten er lige begyndt*, 2009), perteikia tokias svar-bias ir aktualias temas kaip islamiškasis terorizmas ir so-cialinė atskirtis. Kone žurnalistine forma pasakojama apie dabarties socialinius konfliktus ir pateikiamas iš tikrųjų kvapą gniaužiantis skaitalas. Tačiau apie šiuos autorius pa-tys literatai diskutuoja retai ir tarsi teisindamiesi – apie juos prabylama tik tada, kai kalbama apie nusikalstamumą kaip reiškinį.

Katastrofos nuojauta

Tad vis dėlto kokį vaidmenį atlieka literatūra? 2008 m. rudenį danų kritikas ir komentatorius Rune Lykkebergas paskelbė negailestingą laikmečio diagnozę knygoje „Kova už tiesas“ (*Kampen om sandhederne*). Viename iš labiausiai per ilgą laiką giriamų ir aptarinėjamų nefikcinės žurnalis-tikos veikalų jis pateikė originalią ir motyvuotą danų poli-tinės aplinkos, pradedant 2001-aisiais, analizę. Vangių Da-

nijos diskusijų fone, vadinamiesiems kultūros radikalams demonstruojant pasitenkinimą savimi ir džiaugsmą dėl tariamo „sistemos pokyčio“, tai stulbinamai aštrios įžvalgos. Tačiau ypač neįprasta tai, kad vienu pirmųjų analizės objektų Lykkebergas pasirinko literatūrą. Tokie kultūros radikalams priskirtini literatūros šulai kaip Klausas Ribjergas pateko į kritikos ugnį, o literatūrai buvo sėkmingai sugrąžinta jos teisė tapti reikšminga laikmečio išraiška, nepavirstant blankia esminių faktų iliustracija. Kitaip sakant, Lykkebergas ištraukė literatūrą iš patogaus rezervato, kai ji aptariama tik literatūros sekcijose ar akademiniuose forumuose, ir priminė rašytojams, kad jie turėtų būti bendresnės socialinės raidos ir būsenos diagnostikai. Daniškame kontekste senokai to nebuvo.

Į šiuolaikinę literatūrą braunasi ne tik dokumentinis pradas. Bendrą tendenciją atspindi ir su juo susijusi kryptis, kai sąmoningai manipuluojama privačiais dalykais. Jauno poeto Lone's Hørslevo neseniai paskelbtas rinkinys simp-tomišku pavadinimu „Nežinojau, ar šie dalykai yra normalūs. Skyrybų eilėraščiai“ (*Jeg ved ikke om den slags tanker er normale, Skilsmissegitte*, 2009) yra geras to pavyzdys. O Nikolajus Zeuthenas savo debiutinio eilėraščių rinkinio „Aliejaus laužas“ (*Oliebål*, 2009) viršelyje įdėjo nuotrauką, kurioje pozuoja savo virtuvėje su žmona ir vaikais. Rašytojai visada remdavosi savo patirtimi, o literatūros kritikai visada stengdavosi išryškinti bendrumus tarp veikalo herojų ir autoriaus. Bet čia demonstratyvus privatumo viešinimas pateikiamas kaip labai aiški estetinė strategija, todėl toks požiūris vertas atidaus nagrinėjimo.

Ryškėja ir kitokios kryptys. Kartų konfliktas, literatūros kritiko Eriko Skyumo Nielseno nuomone, yra vienas iš akivaizdžiausių šiuolaikinės danų literatūros pokyčių. Jakobo Ejersbo romanų trilogija, išleista po rašytojo mirties, yra tarsi tų žodžių patvirtinimas. Bet tai tinka ir palyginti jaunos autorės Julios Butschkows kūriniui „Apropos senelis“ (*Apropos Opa*, 2009), kuriame irgi įskeliamas konfliktas su privačia giminės istorija, nes šis romanas susijęs su Julios senelio, SS karininko, patirtimi Vokietijoje. Ejersbo trilogija, kurią sudaro „Tremtis“ (*Eksil*), „Laisvė“ (*Liberty*) ir „Revoliucija“ (*Revolution, visos* 2009), tikėtina, taps pradžia naujo romanų rašymo metodo, kuris siauram danų požiūriui atvers tarptautinę globalios realybės perspektyvą.

Sunki egzistencinė drama čia narpliojama ne tik apmąstant individo vietą pasaulyje, bet ir išvedant danų literatūrą į gerokai platesnį – globalų lauką.

Net jei naujasis socialinis atidumas ir dokumentalumo tendencija teikia danų literatūrai vilčių, kad ji atsinaujins, vėl atgaus įkvėpimą ir prarastas pozicijas viešojoje sferoje, kuri gal irgi pagaliau atsikratys unifikuotos stereotipinės mąstysenos, vis dėlto struktūrinės sąlygos tokiai literatūrai rasti yra prastos. Knygų kainos smunka, kartu mažėja net ir taip trokštamų bestselerių paklausa, o tai reiškia, kad vidurinis danų literatūros sluoksnius susiduria su ypač dideliais sunkumais. Ar kaltas knygų kainų smukimas, ar daro poveikį bendra ekonomikos krizė, kol kas sunku pasakyti. Tačiau leidyklos drastiškai mažina darbuotojų skaičių, o kartu mažėja ir leidinių skaičius. Garsioji leidykla Borgen, kuri nuo seniausių laikų leidžia poeziją, sumažino visų žanrų literatūros leidybos apimtis. Visi bando apsidrausti ir juos dėl to kaltinti būtų neteisinga. Tačiau bus liūdna, o ilgalaikėje perspektyvoje net katastrofiška, jei pradedantys rašytojai, kurių pirmosios knygos buvo prastai perkamos, neteks galimybės išleisti naujų savo kūrinių. Tada, kad ir ką sakytume, atžalynas sunyks.

Tačiau neskubėkime pirma laiko laidoti literatūros. Kaip minėta, danų literatūroje yra pozityvių kryptų, kurias verta išryškinti. Nelaimei, Jakobas Ejersbo mirė, tačiau monumentalūs jo veikalai iki šiol yra puiki išimtis, patvirtinanti taisyklę, kad įmanoma rašyti nuoseklius ir turiningus veikalus apie pasaulį, didesnę nei Danija. Clausas Beckas-Nielsenas, laimei, mirė tik fikcinėje savo visoje ir iki šiol yra puikios sveikatos, nors gerklę veržia jam iškelta byla.

„Nesantuokiniai“ ryšiai tarp naujų literatūros formų ir rašytojų noras pasakyti kai ką svarbaus viešojoje sferoje, ištrūkus iš patogaus, bet apriboto rezervato, teikia vilties, kad literatūra sieks šio to daugiau, negu vien išguldyti popieriuje autoriaus išgyvenimus ir būti pripažinta siauroje literatūrinėje aplinkoje. ■

Iš anglų kalbos vertė Almantas SAMALAVIČIUS

© Andreas Harbsmeier

© Eurozine

AR LAIKRAŠČIAI GYVYBIŠKAI SVARBŪS SISTEMAI?

Žurnalistika tarp ryto ir apyaušrio

Taip, laikraščiai yra gyvybiškai svarbūs sistemai, ir aš tai galiu įrodyti.¹ Jie svarbesni už Vokietijos bankų holdingą *Hypo Real Estate*, už Vokiečių ir *Drezdeno bankus*. Nepalyginamai svarbesni už automobilių gamybos koncerną *Opel*, už prekybos ir turizmo koncerną *Arcandor AG*. Sistemai svarbus laikraštis *Süddeutsche Zeitung*, svarbus ir *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, ir žurnalas *Der Spiegel*, ir savaitraštis *Die Zeit*, ir dienraščiai *Die Welt*, *Frankfurter Rundschau* ir *taz*.² Daugelis kitų periodinių leidinių irgi svarbūs. Sistema, kuriai jie svarbūs, vadinama ne rinkos ekonomika, ne finansų sistema ir ne kapitalizmu, o demokratija. Demokratija – tai savo ateitį kuriančios visuomenės gyvavimo forma. O visų pavidalų žiniasklaida – spausdintinė, transliuojamoji, skaitmeninė – yra viena iš svarbiausių kuriamųjų jėgų. Kokia reikšminga sistemai spauda, įrodyta jau prieš 177 metus: tas įrodymas atsirado 1832 m. ir tebėra nepaneigtas iki šiol. Jis – vokiečių demokratijos bendrosios istorijos vaisius.

Vokiečių demokratijos istorija prasidėjo 1832 m. Hambacho pilyje, prie kurios įvyko pirmoji didelė demonstracija. Pagrindinis jos organizatorius buvo mūsų, žurnalistų, protėvis Philippas Jakobas Siebenpfeifferis, gimęs revoliuciniais 1789-aisiais. Kai vyriausybė užantspaudavo jo spausdinimo presą, jis padavė ją į teismą argumentuodamas, kad užantspauduoti spausdinimo presą yra lygiai taip pat antikonstituciška kaip ir užantspauduoti duonos ke-

pimo krosnį. Nuostabi mintis, nes joje glūdi suvokimas, kad spaudos laisvė yra demokratijos kasdieninė duona. Tokia toji 1832 m. Hambacho pilies pamoka: spaudos laisvė yra demokratijos duona kasdieninė.³

Tada, pirmosiomis vokiečių demokratijos dienomis, Hambachas tapo dirva, kurioje buvo pasodinti pirmieji laisvės medžiai. Dabar tie medžiai jau gerai įsišakniję, išaugę, juos puoselėja Federacinis konstitucinis teismas Karlsruhėje. Karlsruhe – tai kažkas panašaus į mūsų laikų Hambachą. Gyvybišką spaudos svarbą sistemai Karlsruhe yra patvirtinusi reikšmingais sprendimais. 1965 m. sprendime dėl žurnalo *Der Spiegel* ir 2007 m. sprendime dėl žurnalo *Cicero* sakoma: „Laisva, valdžios nereguliuojama, jokiai cenzūrai nepaklūstanti žiniasklaida yra laisvos valstybės elementas.“ Ir dar: žiniasklaida yra „nuolatinis ryšio ir kontrolės organas tarp tautos ir jos atstovų, išrinktų į parlamentą ir vyriausybę“. Ši formuluotė ne tokia grakšti, kaip ta, kuri nuskambėjo Hambache, bet ji reiškia tą patį: spaudos laisvė – tai kasdieninė demokratijos duona.

Kasdieninę duoną mums, žinoma, kepa visuomeninis radijas ir visuomeninė televizija – ir vieną, ir kitą įstatymas vadina žiniasklaida, o už kasdieninę duoną jiems gerai atlyginama. Visuomeninio transliuotojo svarbą sistemai rodo ir jam mokamas mokestis. Tai, ką *ARD*, *ZDF*, *Deutschlandfunk*⁴ ir kiti transliuotojai yra gavę mokesčių visuomeniniam transliuotojui forma, palyginti su 2008/2009 m. mili-

jardiniu konjunktūros paketu ekonomikai remti arba su ligšiolinėmis valstybės dotacijomis bankų holdin-gui *Hypo Real Estate*, tėra tik menkas kreditas. Bet už šiuos pinigus visuomeninis transliuotojas kepa ne tik kasdieninę duoną, o ir visokius saldumynus, ragelius su varške ir sluoksniuotos tešlos pyragus su šviežiu sūriu.

Valstybės finansuojami laikraščiai?

Tikriausiai pamanėte, kad šiais samprotavimais apie spausdinto žodžio gyvybišką svarbą sistemai agituojau už valstybinį spaudos finansavimą ir rėmi-mą. Tikrai ne. Nenoriu jokios solidarumo duoklės spaudai, jokios pilietybės, jokio pagalbos paketo ir jokios išmaldos. Laikraščiams to tik ir trūko, kad jie patirtų tą patį, ką *ZDF*, t.y. kad politinės parti-jos manytų galinčios parinkti vyriausiąjį redaktorių ne tik *ZDF*, bet dar ir kokiam nors *taz'ui*. Pilietybės, valstybinės pagalbos ir išmaldos laikraščiams nepr-ašau pirmiausia todėl, kad laikraščių bėdas, dėl ku-rių nuolat verkšlenama, lemia visai ne jos stoka. Čia įžvelgiu veikiau keistą žurnalistinį dekadentizmą, kurį sudaro melancholijos, lengvabūdiškumo, vel-tšmerco ir tariamos negalios mišinys, atsiradęs dėl to, kad mažėja reklaminių skelbimų ir populiariėja internetas, o pasaulis apskritai netobulus, todėl su-sidarė tokia padėtis ir jau nieko čia nepadarysi. Tos tariamos bėdos, ta tariama egzistencijos krizė, net neva artėjantis laikraščių saulėlydis ar netgi pačios profesionalios žurnalistikos pabaiga – visa tai yra ne kas kita, o viena iš isterijų, kurias žurnalistai mėgsta kelti labiau nei kas nors kitas. Toji *kakariekū* žurna-listika, tas jausmingas gaidžio giedojimas, jau kurį laiką apėmęs mūsų politinę publicistiką, šaukte šau-kiasi, kad ateitų jos pabaiga. Jos *fin de siècle*⁵. Kaip yra blogai, rašoma tol, kol visi tuo patiki, – net tokie išmintingi žmonės kaip Jūrgenas Habermasas ir Die-teris Grimmas.

Filosofas Jūrgenas Habermasas ir Dieteris Grim-mas, kuris, būdamas Federacinio konstitucinio teis-mo narys, kuravo spaudos laisvės užtikrinimą, – abu

pasisako už valstybinį laikraščių finansavimą. Jie tikėjo ir tebetiki, kad laikraščiams iškilęs egzisten-cinis pavojus, ir jų atsakymas į tą pavojų yra meilės prisipažinimas, teikiantis bene paskutinę viltį. Mes, žurnalistai, tokius siūlymus dažnai gana išdidžiai atmetame, nes atmesti yra lengviau, nei guostis dėl savųjų leidėjų vadybos bukumo ar smerkti savuosius leidėjus dėl pernelyg optimistiškų pelno lūkesčių. Perdėti laikraščių savininkų pelno lūkesčiai yra ne egzistencinė bėda, o trumparegiškumo ir kvailumo požymis.

Juk nėra taip, kad visų Vokietijos laikraščių meti-nis balansas būtų deficitinis, kad metų metais jie būtų spausdinami nuostolingai. Žinoma, jie nebegauna to-kių pelnų kaip anksčiau. Taip pasitaiko ir geriausiam verslui, taip pat ir tokiam, dėl kurio nėra išleistas specialus įstatymas. Tačiau leidėjams tariamai bloga padėtis yra geras skydas perdėtai savigynai. Dauge-lis vadinamųjų restruktūrizavimų ir bankroto bangų Vokietijos žiniasklaidos rinkoje tėra tik savigynos ekscesai, kurie – ir tai iš tikrųjų tragiška – kelia pavo-jų spaudos verslo klestėjimui ateityje.

Vokietijos laikraščiams nereikia valstybės pinigų. Bet jiems reikia žurnalistų ir leidėjų, kurie išmanytų savo darbą. Jiems reikia žurnalistų – smalsių, nebi-jančių kelti nepatogius klausimus, mokančių sava-rankiškai mąstyti, savikritiškų ir sąžiningų. Vokie-tijos laikraščiams reikia leidėjų, kurie vertina tokią žurnalistiką, kitaip sakant, kurie iš savo laikraščių nori gauti ne tik kuo daugiau pinigų, bet kurie di-džiuojasi tuo, kad yra leidėjai, ir šitas didžiavimasis jiems reiškia daugiau nei vienas ar du procentai pa-pildomo pelno.

Laikraščių depresija Jungtinėse Valstijose

Vokiečių publicistika mielai leidosi užkrečiama ir susirgo Jungtinių Valstijų laikraščių depresijos liga. Vaizduojama, tarsi tai – Dievo valia: *state of play* JAV esą atspindi ir Vokietijos „reikalų padėtį“. Šiurpsta matydami, kaip gauna galą Amerikos laikraščiai, bet nepastebi, kad vis dar – sunku tuo patikėti! – 50

proc. Amerikos suaugusių žmonių kasdien atsiverčia laikraštį! Aiškus daiktas, Jungtinės Valstijos išgyvena nuosmukį. Tačiau jau gerokai anksčiau, negu atėjo 2008 m. ruduo, kai įsisiautėjo bankų ir finansų krizė, devyniolika iš penkiasdešimties JAV laikraščių pradėjo nebesudurti galo su galu. Jei dabar JAV yra kokia nors ūkio šaka, kuriai sektųsi prasčiau negu bankams, tai – dienraščiai. Stephanas Russas-Mohlis, žurnalistikos profesorius iš Lugano, nurodo, kas bendra tarp laikraščių verslo ir Volstrito finansų žonglierių: „Ne per seniausiai buvo tik viena vienintelė verslo sritis, į kurią investavus buvo galima uždirbti dar daugiau [negu uždirba bankai ir laikraščiai – H.P.] – tai kazino.“

Bankai, laikraščiai, kazino... Pinigų godulys – štai kas sukėlė laikraščių depresiją JAV. Laikraščių leidyba Jungtinėse Valstijose tapo auka Volstrito teorijos, pagal kurią maksimalūs pelnai gaunami mažinant gamybos išlaidas.

JAV laikraščiai nuėjo į biržą, kuri juos nustekeno. Juos pradėjo vertinti ne skaitytojai, o akcininkai, kurie ėmė be perstojo reikalauti, kad laikraščiai didintų akcijų vertę. Todėl ryžtingai imtasi „sanavimo“ – ardomas korespondentų tinklas, uždarinėjami biurai, redakcijos kastruojamos, leidybos išlaidos mažinamos turinio sąskaita. Vis daugėja laikraščių, kurių pagrindinę akcijų dalį valdo investiciniai fondai. Kad fondų vadybininkams nerūpi laikraščių leidyba, aišku kaip dieną. Šis faktas buvo ir yra svarbiausia Jungtinių Valstijų laikraščių skurdo priežastis.

Antroji depresijos priežastis, o ji, ko gero, irgi susijusi su pirmąja, yra tai, kad Busho laikais JAV laikraščiai beveik visiškai nebeatlikdavo savo priedermės. Vašingtone, kaip konstatuoja Pulitzerio premijos laureatas Russellas Bakeris, „išgirtasis sostinės korespondentų korpusas leidosi maitinamas melu ir buvo paverstas pagalbiniu neokonservatyvių sąmokslininkų klikos padaliniu“. Todėl internete atsiradę tinklaraščiai buvo ne kas kita kaip demokratijos gelbėjimo ratas. Juose pasipylė prieš Bushą ir Irako karą nukreiptų komentarų ir kritinės analizės srautas, t.y. tai, ko laikraščiuose nė su žiburiu nerasdavai.

Gera spauda neturėtų nei verkšlenti dėl tinklaraščių, nei griežti ant jų danties. Priešingai, turėtų jaustis dėkinga, kad jie užkamšo jos darbo spragas ir parodo klaidas.

Iš Jungtinių Valstijų laikraščių depresijos galėtume nemažai pasimokyti: pirmiausia, ką turėtume daryti, kad jos išvengtume. Ir čia ne pro šalį šį tą patarti: svarbiausias dalykas, ko gero, būtų liautis liejus graudžias ašaras ir aistringai kibti į darbą. Aistringa žurnalistika tikrai nelaikytų grynu pinigų Vokietijos geležinkelių akcinės bendrovės *Deutsche Bahn* manipuliacijų spauda, kaip dabar yra. Iškart pakeltų didžiausią triukšmą. Bet gal gėdijasi: pirma, todėl, kad toms machinacijoms pasidavė, antra, kad į dienos šviesą jas išvilko ne spauda, o privati organizacija *Lobby – Control*.

Tinklaraščiai reiškia „daugiau demokratijos“

Taigi: tinklaraščiai, internetas. Nežinau, kodėl būdamas laikraštininkas, turėčiau baimintis skaitmeninio laikraščio *Huffington Post*, kuris daro tą patį, ką daro bet kuris geras vokiškas laikraštis, – dirba rimtą žurnalistinį darbą. Reikėtų liautis kurpus priešpriešas, kurių nėra: čia – laikraštis ir klasikinė žurnalistika, o ten – tinklaraštis su tariamai „neklasikine“ žurnalistika. Reikėtų liautis į tinklaraščius žiūrėti su verslininkišku pavydu. Beje, tinklaraščiai kur kas mažiau pelningi negu laikraščiai. Pagaliau metas liautis ir aušinus burną, neva „klasikinė“ žurnalistika žūsta Bermudų trikampyje. Gera klasikinė žurnalistika gali būti ir skaitmeninė. Pagrindinės linijos kerta šias sritis skersai ir išilgai: geros ir blogos žurnalistikos esama visose žiniasklaidos rūšyse. Viskas paprasta!

Gera žurnalistikai atsiveria geri, didingi laikai: dar niekada žurnalistai neturėjo platesnės publikos negu ta, kuri atsirado po skaitmeninės revoliucijos. Niekada jų straipsniai nebuvo prieinami pasauliniu mastu. Galiausiai niekada nebuvo jaučiamas toks didžiulis orientuojamosios, aiškinamosios, sisteminamosios ir paprasčiausiai patikimos žurnalistikos poreikis, koks jaučiamas dabar. Juk žinotino žinojimo ribos tinkle plečiasi (filosofas Martinus Baueris tai

vadina *horizontaliuoju* žinojimo ribų plėtimu) žinojimo *gilėjimo* (anot Bauerio, *vertikalizacijos*) sąsąjka. Žodžiu, duomenų daugėja, bet jie nėra apdorojami. Ir čia žurnalistikai iškyla naujas uždavinys: nuo duomenų šiukšlių galima gintis tik refleksija ir pamatiniu išprusimu. Todėl spaudos žurnalistika į medijų revoliuciją turi reaguoti išrasdama naujus „formatus“, kuriuose jai teks Pelenės vaidmuo – reikės atskirti grūdus nuo pelų. Interneto duomenis irgi būtina rūšiuoti ir vertinti.

Mėgėjiškoji žurnalistika, suvešėjusi tinklaraščiuose, nėra dingstis niurzgėti. Ji suteikia galimybę profesionaliai bendradarbiauti. Tai – demokratijos laimėjimas. Tinklaraštininkai man primena 1848/1849 m. buržuazinius revoliucionierius, o šiuolaikinė komunikacijos revoliucija – prieš šimtą penkiasdešimt metų įvykusią revoliuciją, nes 1848/1849 m. revoliucija buvo ir komunikacijos revoliucija. Vokiškų dienraščių skaičius tada beveik padvigubėjo – nuo 940 dienraščių 1847 m. iki 1700 po dvejų metų. Paryžiuje visų laikraščių tiražas nuo 50 tūkstančių iki revoliucijos 1849 m. gegužės mėnesį išaugo iki 400 tūkstančių; iš viso Paryžiuje ėjo šimtas septyniolika vienas laikraštis. Tada susikūrė daugybė politinių draugijų, kurių vienas iš veiklos barų buvo skaityti laikraščius ir drauge aptarinėti naujienas. Dėl tokio spaudos šuolio ir dėl naujos susisiekiimo priemonės – geležinkelių – atsirado ir nauja, didesnė patirties erdvė. Kaip tik todėl intelektualų galvoje brandinta bendros vokiečių tėvynės idėja virto apčiuopiama tikrove. Žodžiu, revoliuciniai 1848 m. davė pradžią politinės saviraiškos procesui, įtraukusiam šimtus tūkstančių žmonių ir suteikusiame jiems dalyvavimo politikoje galimybę. Po šimto penkiasdešimties metų skaitmeninė revoliucija šią galimybę atvėrė vėl, be to, neregėtu iki šiol mastu.

Kitaip tariant, tinklaraščiai reiškia „daugiau demokratijos“, nepaisant visos jų nenuspėjamybės. Tinklaraščiuose slypi naujos pilietinės revoliucijos užuomazgos. Ar profesionaliajai žurnalistikai dėl to derėtų raukytis, kaip prieš pusantro šimto metų tą darė puičiai tarpstantys kunigaikštukai ir monarchai?

Mažiau malti liežuvį, daugiau dirbti

Gal reikėtų mums, vokiečiams, mažiau taukšti apie spaudos laisvę, o paprasčiausiai ją labiau puoselėti? Patarlė sako: per daug smilkalų šventąjį išsuodina. Kas pasakyta apie šventąjį, gali tikti ir vienai iš pagrindinių žmogaus teisių. Ritualizuotų pagyrų smilkalai daro ją sunkiai beatpažįstamą, ji netenka veido. Įstatymų leidėjams spaudos laisvė yra tas pats, kas šuniui penkta koja. Tai tarsi vienas iš blizgučių, kurie pakabinami ypatingomis progomis, sakysim, per Konstitucijos jubiliejų, panašiai kaip vokiečių šeima gruodžio 24-ąją papuošia kalėdinę eglutę.

Įstatymų leidybos kasdienybėje spaudos laisvė nevaizduoja jokio vaidmens: užtenka dirstelėti į BKA⁶ įstatymą, į elektroninių duomenų kaupimo įstatymą, į telekomunikacijų priežiūros įstatymus. Klausomasi žurnalistų telefoninių pokalbių, fiksuojami telefonų numeriai, kai jie kam nors skambina, galima naršyti po žurnalistų kompiuterius – tarsi nebūtų privatumo apsaugos, o redakcijos negalėtų turėti paslapčių. Ko verta baudžiamojo proceso kodekse įtvirtinta teisė atsisakyti duoti parodymus, kas žurnalistui iš to, kad jis turi teisę neatskleisti savo informacijos šaltinio, jei valstybė gali bet kada viską sužinoti naršydama po jo kompiuterį ir klausydamasi telefoninių pokalbių?

Spaudos laisvei tenka – deja, tai vyksta jau senokai – šokti į kelkraštį, kai išvysta valstybę, atskubančią su įjungtais mėlynais švyturėliais, t.y. savaisiais saugumo interesais. Įstatymų leidėjai įprato neverdinti spaudos laisvės. Klausčiau, ar tik žurnalistika irgi nebus pripratusi save pačią menkai tevertinti. Gal didesnį pavojų spaudos laisvei kelia ne įstatymų leidėjai, o pati spauda? Manau, kad taip ir yra: didžiausia grėsmė žurnalistikai šioje šalyje kyla iš žurnalistikos, kuri niekina pati save, iš medijų verslininkų, kurie žurnalistiką aukoja ant reklaminių skelbimų ir reklamos rinkos altoriaus.

Matyt, kalta mano kaip rėgensburgiečio praeitis, bet dabar į galvą ateina vieno iš jau baigusių dienas Rėgensburgo aristokratų *Thurn und Taxis* giminės

didiko posakis. Esą turtų jis turįs tiek daug, kad neįmanoma jų nei pragerti, nei pravalgyti, nei išleisti paleistuvystėms – juos galima tik prakvailioti. Kai galvoju apie dvasinius ir ekonominius turtus, glūdinčius didžiuosiuose vokiečių laikraščiuose, apima jausmas, kad mes irgi elgiamės taip, kaip tas aristokratas...

Ateities žurnalistika

Kaip žurnalistika atrodys po kurio laiko? Jei norime kalbėti apie ateitį, turime pažinti praeitį. Jau minėjau senąjį mūsų pirmtaką Philippą Jakobą Siebenpfeifferį, stovintį didžiųjų žurnalistų eilės priekyje. Veimaro Respublikoje zybenpfeiferiai buvo Kurtas Tucholsky'is ir Carlas von Ossietzky'is, Vokietijos Federacinėje Respublikoje – Henri'is Nannenas, Rudolfas Augsteinas ir Axelis Springeris... Nors jie labai skirtingi ir saviti, bet visi jie žinojo, kad žurnalistika turi savo paskirtį, o jos vertė neišmatuojama pinigais.

Su malonumu miniu šių didžiųjų žurnalistų vardus, nes jie ženklina ne vien žurnalistikos praeitį, bet ir ateitį. Svarbu, kad jaunieji kolegos, studijuodami žurnalistiką, ne vien bandytų perprasti, kaip veikia „kryžminis tyrimas“, ne vien mokytųsi patraukliai, sparčiai ir produktyviai rašyti, bet ir sužinotų, kad esama didžiųjų žurnalistikos pavyzdžių, suvoktų, kodėl jie tokie buvo ir kaip tokie tapo. Kodėl to klausiu? Todėl, kad jie buvo ne tik puikūs savo amato mokovai, išmintingi leidėjai, bet ir turėjo aiškią poziciją.

Žodis *pozicija* jau išėjęs iš mados. Turėti poziciją reiškia jaustis už ką nors atsakingam, nepasiduoti trumpalaikėms madoms, nesitikėti nepagrįstų dividendų, nesuvedinėti sąskaitų. Esu įsitikinęs: jei yra teisinga laikraščio, medijų verslo įmonės žurnalistinė pozicija, tai perspektyvoje bus teigiamas ir ekonominis balansas. Derama žurnalistinė pozicija mūsų laikais apima ir svarstymus, kaip galima „kūrybiškai“ taupyti. Kitaip sakant, turime išsiaiškinti, ko reikia spaudai, kuri nori politiškai ginti

savo laisvę nuo kėslų *ekonomizuoti* žinių ir medijų rinkas.

Kartoju: gal apie spaudos laisvę reikėtų mažiau kalbėti, o daugiau ją praktikuoti – tai galioja ir leidykloms, ir redakcijoms. Aiškiai įvardiju abi – leidyklas ir redakcijas. Savo darbu jos turi įstatymų leidėjams parodyti, kas yra spaudos laisvė ir kuo ji vertinga, o ne rašinėti pigias rezoliucijas. Nepalyginamai blogiau negu atakos prieš žurnalą *Cicero*, negu elektroninių duomenų kaupimas ir kompiuterių kratos yra dvasiniai tramdomieji marškiniai, kuriuos žurnalistika užsivelka pati. Baisiausia yra redakcijų kastracija, kurios griebiasi leidėjai. Spaudos laisvė – tai nėra laisvė prievartauti redakcijas. Spaudos laisvė nereiškia laisvės pakeisti jas laikiniais biurais, tarsi kurį laiką veikiančiomis telefono linijomis. Spaudos laisvė – tai ne skėrių laisvė, o sąmoningų žurnalistų ir leidėjų laisvė. Skėriai nusiaubia viską, taip pat ir spaudos laisvę. Kai kada skėriai apsimeta nekaltais vabalėliais. Žurnalistinio darbo negalima paprasčiausiai sandėliuoti spaudos biuruose, lobistų finansuojamose reklamų agentūrose ir rašymo kontorose. Tačiau kaip tik tai dabar ir vyksta: po 1945 m. dar niekada nebuvo kilusi tokia ūmi grėsmė, kad vokiečių žurnalistika sulėkštės ir sukvailės, nes investicinio kapitalo spaudimas vis didėja, profesionalius, ne interesų grupių apmokamus žurnalistus vis dažniau keičia pagalbiniai produkcijos daugialypei terpei tiekėjai – tai miklūs kaip žebenkštys visadabariai, kurie apie viską yra šį tą girdėję, bet apie nieką kaip reikiant nenutuokia. Profesija, kuri dabar vadinama žurnalistika, tampa daugiafunkcine laikraščių ir internetinių puslapių pildytoja. Aišku, tokios puslapių pildymo technikos negalima laikyti demokratinės kultūros, kuriai saugoti skirtas spaudos laisvės įstatymas, laimėjimu.

Spaudai laisvė garantuota. O spauda – tai žurnalistai, leidėjai, medijų įmonės. Spaudos laisvė gali netekti prasmės, jei ji bus suprantama kaip laisvė be atsakomybės ir jei medijų įmonės laikys save tik pelno siekiančiu verslu, tokiu, kaip bet kuris kitas verslas. Vadybininkai, manantys, kad skleisti spaus-

dintą žodį yra tas pats kaip gaminti plastikinę foliją, labai klysta. Plastikinės folijos gamintojams nėra išleistas atskiras įstatymas. Esama ir motyvo, kodėl išleistas spaudos laisvės įstatymas, – spaudos laisvė yra demokratijos garantas. Jei šio įstatymo niekas nebepaisys, jis neteks pagrindo. Tada laikraščiai iš tikrųjų nebeturės ateities. Atsiranda vis daugiau pranašų, kurie jau kurpia laikraščiams nekrologus, pavyzdžiui: „Gimė 1603 m. Strasbūre/Elzasas – mirė 2020 m. Amžinai saugosime šviesų laikraščio atminimą.“ Šie laidotuvių oratoriai kalba ne apie redakcijų jungimus, ne apie redaktorių atleidinėjimus ir užsakomąsias paslaugas – jie kalba apie internetą. Nuo tada, kai amerikiečių publicistas Philipas Meyeris išleido knygą *The Vanishing Newspaper*, t.y. išpranašavo laikraščių saulėlydį, diskusijos apie internetą per medijų konferencijas skamba taip, tarsi būtų rengiamasi laikraščių pakasynoms.

Tokios nuotaikos, manyčiau, pernelyg ankstyvos: pirma, net pats profesorius Philipas Meyeris dienraščių mirties datą nukėlė į 2043-iuosius, antra, su Meyerio pranašavimais gali nutikti panašiai kaip su jo kolegos Francis'o Fukuyamos futurologija, kai 1992 m., žlugus Rytų imperijai ir valstybiniam komunizmui, jis paskelbė „istorijos pabaigą“. Istorija, kaip matome, laikosi kitokios nuomonės...

Tačiau niekur nedingo ir mano jau minėtas užmojis atkakliai trumpinti laikraščių egzistencijos dienas ir artinti profesoriaus Meyerio išpranašautas laidotuves. Vokietijoje Davidas Montgomery's ne per seniausiai labai stengėsi iš *Berliner Zeitung* išguiti žurnalistiką ir paversti laikraštį plotu, kuriame vis mažiau vietos lieka tam, kas kainuoja pinigų, t.y. geriems straipsniams, ir vis daugiau vietos atsiranda tam, kas atneša pinigų, t.y. reklamai. Šis pavyzdys, kaip sakiau, žinomas iš JAV: žurnalistai atleidžiami, korespondentų tinklo atsisakoma, redakcijos naikamos, savus tekstus keičia agentūrų tekstai arba jų pigiai nusiperkama. Tada vyriausioji redakcija pavirsta verslo reikalų tvarkytoja. Kūrybiškumą keičia nuobodulys. Taupoma tol, kol pasitraukia skaitytojai. Atsitinka kaip toje Grimmų pasakoje apie

žmogeliuką Runcuncuką, kuris taip troško pinigų ir taip nieko neišmanė, kad ėmė iš aukso verpti šiaudų gijas. Kiek girdėjau, laikraščio *Berliner Zeitung* reikalai pakrypo į gerąją pusę. Tačiau baiminuosi: nors Montgomery'o nebėra, bet jo pavyzdys užkrečiamas.

Nuo duomenų šiukšlių gelbsti tik refleksija ir socialinės terpės kūrimas

Šviesi laikraščių ateitis atrodo taip: dienraščiai privalo keistis ir jie keisis nepalyginamai labiau, negu kadaise privertė juos tai daryti radijo ir televizijos konkurencija. Laikraščių turinys turės būti kitoks, negu iki šiol buvome įpratę, bet laikraštis vis tiek liks laikraščiu. O spausdinami straipsniai privalės būti žiniomis, kaip nuo seno žmonės juos vadino, – tai turės būti tekstai, į kuriuos atsižvelgiama įvairiais gyvenimo atvejais. Turės atsirasti ir tekstų, ir formatų, kurie rūšiuos, tvarkys ir vertins interneto šiukšles. Dykai to negausi, tai kainuoja. Turiu vilčių, kad daugelis skaitytojų nepagailės laikraščiams išleisti šiek tiek daugiau ir kad atsiras interneto naudotojų, kurie dėl tos priežasties grįš prie laikraščių.

Kaip minėjau, nuo duomenų šiukšlių gelbsti tik refleksija ir socialinės terpės kūrimas. Tą laikraščiai ir turėtų siūlyti. Bet su vis labiau kvailėjančia žurnalistika nieko gero nepadarysi. Pigi (kalbu apie lygį, o ne sąnaudas) žurnalistika tinkama tik perversti, bet ne skaityti. Jei laikraštis orientuojasi į skelbimus, jis jau ne laikraštis, o skelbimų biuletenis, kuris ilgai net skelbimų pakankamai nebegauna.

Kadangi žurnalistika iš principo nėra pigus dalykas, negali ilgai būti taip, kad laikraščiai svarbiausius savo tekstus veltui švaistytų internete. Iš tikrųjų tai panašu į išsipardavinėjimą. Todėl visai netrukus kursas pasikeis – bus prieita prie labai paprastos, primityviai veikiančios mikromokėjų už straipsnius sistemos. Aperityvas bus duodamas veltui, o pagrindinis patiekalas kainuos kelis centus. *Click and buy* – dėl to niekas galo negaus, bet laikraščius tai sustiprins.

Tikrai nesipriešinėčiau, jei mecenavimas, kuris Vokietijoje – džiugu konstatuoti – klestėte klesti, imtų remti vieną ar kitą laikraštį: laikraščių leidyba šiek tiek mecenavimo galėtų pakęsti. Patrauklus pavyzdys – laikraščio *Frankfurter Allgemeine Zeitung* fondo modelis: „UAB Bendrojo naudojimo leidybos draugija“ jau ne vieną dešimtmetį gina šio laikraščio finansinę ir redakcinę nepriklausomybę. Vokietijoje yra nemažai išminčių ir savo atsakomybę suvokiančių milijardierių.

Internetas, internetas! Nemažai laikraštininkų kalba apie jį kaip apie kokį hunų antplūdį. Prieš pusantro tūkstančio metų hunai išniro tarsi iš niekur, sudaužė viską į šipulius ir po šimto metų vėl dingę. Internetas nieko į šipulius nedaužo. Reikia tik pasimokyti iš jo, kaip ir iš kiekvienos medijų revoliucijos, – juk nė viena nauja medija neištūmė senosios. Atsiranda sambūvis. Internetas neatstoja gerų redaktorių, dėl jo nedingsta gerų žurnalistų poreikis, atvirkščiai – internetas rodo, kad dabar jie yra dar svarbesni nei kada nors anksčiau.

Galioja, o ateityje dar labiau galios, šūkis: „Autoritetas eina iš autoriaus, o kokybė – iš kančios!“⁷ Šis kokybę aukštinantis šūkis kabo Hamburgo žurnalistų mokykloje. Juo nenorima pasakyti, kad laikraščių ir interneto skaitytojus reikia kankinti kvailoka, paviršutiniška žurnalistika. Kokybė ateina iš kančios – šis teiginys reikalauja iš žurnalistų, nesvarbu, kokiose medijose jie dirba, kad kankintųsi ir sukurtų ką tik įstengia geriausia, o iš leidėjų reikalauja, kad sudarytų sąlygas žurnalistams to siekti. Tada žurnalistikos lauks šviesi ateitis.

Tad grįžkime prie apyaušrio. Apyaušris reiškia nakties virsmo diena pradžią. Jei žurnalistiką galėtume sutapatinti su šiuo virsmu, būtume nepaprastai laimingi. Kai naktis baigsis, rasis galimybė dienos akį nuveikti šį tą prasminga. ■

Iš vokiečių kalbos išvertė Alfonsas TEKORIUS

¹ Šis straipsnis remiasi autoriaus pranešimu, skaitytu tiriamosios žurnalistikos susivienijimo „Netzwerk recherche e. V.“ metinėje konferencijoje 2009-06-06 Hamburge. Pirmą kartą jis paskelbtas žurnale *Blätter für deutsche und internationale Politik* 8/2009.

² Santrumpa, reiškianti „tageszeitung“, taip ir rašoma: „die taz“. Vert. past.

³ Hambacho pilis – šiuo metu restauruojami rūmai ant 325 m kalno Reinlando-Pfalco žemėje netoli Noištato, prie vadinamojo Vokiečių vyno kelio. 1832 m. gegužės 27 d. Noištate prasidėjo keturias dienas trukusi protesto prieš Bavarijos karalystės antidemokratinės priemonės akcija. Kadangi Bavarijos valdžia šventę Noištate uždraudė, apie 30 tūkstančių demonstrantų patraukė prie Hambacho pilies griuvėsių, už keturių kilometrų nuo Noištato, reikalaudami susirinkimų, spaudos, nuomonių laisvės, tautos suverenumo ir religinės tolerancijos. Nuo tada Hambacho pilis vadinama vokiečių demokratijos lopšiu. Vert. past.

⁴ ARD: *Arbeitsgemeinschaft der öffentlich-rechtlichen Rundfunkanstalten der Bundesrepublik Deutschland* – Vokietijos Federacinės Respublikos Visuomeninių radijo ir televizijos kompanijų darbo bendrija – veikia nuo 1950 m. kaip devynių savarankiškų, nepriklausomų regioninių transliuotojų susivienijimas; dešimtas narys – radijo stotis *Deutsche Welle* („Vokiečių banga“), transliuojanti laidas užsieniui.

ZDF: *Zweites Deutsches Fernsehen* – Antrasis vokiečių televizijos kanalas – netransliuoja regioninių programų; yra vienas iš didžiausių Europoje transliuotojų.

Deutschlandfunk – Vokietijos radijas – iki 1993 m. buvo savarankiškas transliuotojas, nuo 1994 m. yra viena iš dviejų *Deutschlandradio* transliuojamų programų. Vert. past.

⁵ Šimtmečio pabaiga (*pranc.*) – taip Paryžiuje buvo vadinama XIX a. pabaiga, kai reiškėsi kultūrinio gyvenimo, ypač literatūros ir meno, papročių nuosmukio nuotaikos. Sąvoka kildinama iš to paties pavadinimo F. de Jouvenot ir H. Micard'o komedijos (1888). Vert. past.

⁶ BKA-Gesetz yra santrumpa įstatymo, kurio visas pavadinimas toks: – Įstatymas dėl federacinės kriminalinės policijos žinybos ir federacijos ir žemių bendradarbiavimo vykdančiai kriminalinei policijai priskirtas funkcijas. Vert. past.

⁷ Vokiškame šūkyje esama žodžių žaismo: „Autorität kommt von Autor, und Qualität kommt von Qual!“ Vert. past.

APIE PINIGŲ KALYKLOS ŠTURMĄ IR INTERNETINĮ VISUOMENĖS „VEIDĄ“

Ispūdžiai iš festivalio Baltic Circle

Iš Baltijos jūros regiono kultūros mainų projekto atsiradęs tarptautinis teatro festivalis *Baltic Circle* pernai lapkritį Helsinkyje (Suomija) vyko jau šeštąjį kartą. 2008-aisiais festivalis pristatė *kitokį* – iššūkius metantį teatrą ir privertė susimąstyti apie tokio teatro ribotumą, o pernai jo rengėjai festivalio įvaizdžiu pasirinko putojančią tirpiųjų vitaminų tabletę ir šūkį „Naudokitės mumis“. Naudotis tikrai buvo kuo. „Q teatro“, „Koko teatro“ ir „Smedso ansamblio“ rengiamas festivalis *Baltic Circle* apėmė keliolika po visą Helsinkį išsimėčiusių scenų, buvo suvaidinta beveik keturios dešimtys spektaklių. Greta tarptautinės programos pristatyta ir suomių teatro vitrina, festivalio klube kas vakarą vyko netradiciniai pasirodymai, o rytais – meninio proceso, dramaturgijos ir vadybos seminarai. Tačiau toks festivalio intensyvumas turi ir savų minusų – tenka rinktis vieną iš penkių ar šešių tuo pat metu rodomų spektaklių, ir tai tampa tikra loterija.

Pašėlusį norvegų teatro trupę *Baktrüpen* spektaklyje-koncerte „*Baktrüpen Light Metal Band*“ žadėjo nagrinėti itin aktualią ir intriguojančią temą – pasaulinę finansų krizę. Vyliausi, kad apsilankydama šiame spektaklyje tikrai nemažai išlošiu. Tačiau džiaugsmas dėl greitos teatro kūrėjų reakcijos į pasaulio realijas greitai nuslopo. Triukšmingi, šiukšlyno estetikos principu surinkti atlikėjai su kostiumais-instrumentais veikiau rėkavo, negu dainavo pankroko stiliaus dainas. Rengdama šį pasirodymą *Baktrüpen* kažkodėl nukeliavo į Maltą ir būtent ten ėmė domėtis pasaulio ekonomika. Maltoje aplankė senovinį ginklų arsenalą – taip atsirado šio spektaklio kostiumai. Sprendžiant iš kostiumų,

ginklų ir šarvų, norvegai Maltoje visko prisižiūrėjo į valias, veržėsi net į pinigų kalyklą, bet į šią ypatingai saugomą įstaigą, kur kaldinami ir spausdinami ne vienos valstybės pinigai, trupė nebuvo įleista. Iš esmės visa spektaklio-koncerto intriga čia ir išsenka... Ekonominės, socialinės, lytinės ir rasinės diskriminacijos, gyvūnų teisių apsaugos problemų norvegai nė neketina nagrinėti, jie jas tiesiog deklaruoja, tiesą apie „pasaulio neteisybę“ primindami senu schematišku ir vis pasikartojančiu refrenu. Nors „pankiška“ *Baktrüpen* energija ir šėlsmas žavi, tačiau vien to nepakanka, ypač kai yra užsibrėžtas toks „globalus“ tikslas kaip pasaulinės finansų krizės komentaras.

Ne mažiau intrigavo ir lietuviams dar nepažįstamo teatro *Ueinzz* iš Brazilijos spektaklis „*Finnegans Ueinzz*“. Iš pirmo žvilgsnio tai dar vienas postmodernus podraminis spektaklis pagal Jameso Joyce'o „*Ulią*“. Trys dešimtys skirtingų, tiesiogiai nesusijusių scenų seka viena paskui kitą, o prasmės ir potekstų turi ieškoti pati publika, t.y. jos priklauso nuo žiūrovų sąmoningumo arba jo stokos. Tačiau *Ueinzz* nėra įprastinė teatro trupė – čia vaidina filosofai, profesionalūs menininkai ir žmonės su psichikos negalia. Taigi scenoje greta profesionalaus šokėjo ar aktorius vaidmenis kuria (ar kuria?) žmonės, kurių buvimo scenoje motyvacija kelia abejonių, nebent tai realybės šou „Vaidink su manimi!“ Todėl kalbėti apie šį spektaklį, kaip apie organišką meninę visumą, neverta. Jis konstruojamas neakcentuojant skirtumų tarp atlikėjų ir tai dar labiau komplikuoja jo vertinimą. Čia nėra pagrindinių veikėjų, tiesiog daugiau ar mažiau paveikūs atlikėjai, geriau

ar prasčiau pavykusios scenos. Atrodytų, spektaklio kūrėjams labiau rūpi sudėtingų žodžių skambesys, jų ir sceninio judesio deriniai negu prasmų kūrimas. Spektaklis esą kaskart konstruojamas iš naujo, taigi principas *čia ir dabar* įgyvendinamas tiesiogiai (žinoma, vaidinimo karkasą sudaro nekintančios scenos), kuriant grafinį ir garsinį ornamentą. Aišku, negalima teigti, kad visas sceninis vyksmas beprasmis, tačiau riba tarp koduotų ir atsitiktinių reiškinių, ypač turint omenyje margą atlikėjų sudėtį, čia pavojingai trapi. Nors iš esmės tokios trupės egzistavimas sveikintinas, tačiau, kai spektaklis atsiduria profesionalaus teatro festivalyje, jam keliami jau ne vien filosofiniai, socialiniai, bet ir profesinės kokybės reikalavimai. Taigi „Finnegans Ueinz“², pateiktas gana įprasta postmodernistine forma, yra savaip įdomus potyris, tačiau kalbėti apie jį kaip apie teatro kūrinį – keblu.

Cirkas išvažiavo, o klounai liko – ši nuvalkiota frazė ypač tinka suomių trupės *RedNoseClub* spektakliui „Hamletas“. Regis, iš neturėjimo ką veikti šie „likę“ klounai nusprendė pasiskaityti Williamo Shakespeare'o „Hamletą“ ir publikai trumpai papasakoti šios dramos esmę. Juk kiekvienas jaustųsi „sumautai“, jeigu, ką tik mirus tėvui, motina imtų „dulkintis“ su dėde, o dar paaiškėtų, kad mergina, kurios net neketinai vesti, pastojų, bet pasitarti, ką daryti, nėra su kuo, nes tėvas kapuose, o geriausias draugas Horacijus – gėjus. Taip trumpai galima apibūdinti šį improvizacinį klounados spektaklį. Norom nenorom prisiminiau internete kadaise aptiktą švedų klounų trupės *123 Schtunk* spektaklio pavadinimą „Hamletas, jei mums pakaks laiko“ – jis puikiai tiktų ir suomių spektakliui. Laikas – bene pagrindinis nesuvaldytas šio improvizacijų spektaklio sandas. Aktoriai klimpsta užsitęsusiame diskusijose viena ar kita tema, prarasdami ne tik sceninio veiksmo tempą, bet ir prasmę, o kartu – ir žiūrovų dėmesį. Prasidėjęs intriguojančiomis, koketiškoms improvizacijomis, žavių ir šmaikščių (reikia tą pripažinti!) klounų spektaklis pasiklydo tekste, kuris netrukus ėmė atrodyti visiškai beprasmis, nes patys kūrėjai, regis, nebuvo tikri, ką dar, be „Hamleto“ įkvėptų diskusijų apie seksą ir iškreiptus santykius, jie norėtų pasakyti. Taigi, kai netikėtai klou-

nai susizgribo, kad siaučia „kiaulių“ gripas, o vienas jų trupės narys labai čiaudi ir tai pretekstas visiems išsiskirstyti, žiūrovai lengviau atsikvėpė. Tai buvo logiškai alogiška spektaklio pabaiga, mažai ką bendra turėjusi su Shakespeare'u.

Laimingu loterijos bilietu man tapo kvietimas į nepriklausomą suomių lėlių teatro spektaklį „Lyro anatomija“. Shakespeareo tragedijos „Karalius Lyras“ pagrindu sukurtame neverbaliniame lėlių spektaklyje, regis, nesudėtingomis, tačiau itin paveikiomis priemonėmis atskleidžiamas seno mirštančio žmogaus ir jo artimųjų situacijos tragizmas. „Lyro anatomijai“ Shakespeare'o tekstas pasitarnavo daugiau kaip inspiracija, o ne siužetinė linija. Pagrindinis spektaklio veikėjas – nukaršęs senis. Jį prižiūri (ir kartu ar pakaitomis tą lėlę valdo)

RedNoseClub. „Hamletas“. Spektaklio scena

„Lyro anatomija“. Spektaklio scena

Nuotr. iš festivalio Baltic Circle archyvo

trys dukterys: Heidi Fredriksson, Åsa Nybo ir Johanna af Schultén. Lyro istorija čia perkeliama į pakankamai realią šeimos, slaugančios mirtiną ligonį, situaciją: nepagrįstas ligonio pyktis, nerimas, įsakmūs reikalavimai ir prisiverstinis dukterų nuolankumas, atidumas, atlaidumas, globa... Režisierė Mikaela Hasán spektaklyje sumaniai derina psichologinį ir sapnų, vizijų lygmenis. Buitinės slaugos situacijas čia keičia Lyro košmarai, sužadinti praeities ilgesio ir mirties baimės. „Lyro anatomijos“ senis – ne karalius, bet, kaip galima suprasti, kadaise buvęs įtakingas šiuolaikinis žmogus, turėtą galią simbolizuoja klasikinis kostiumas, portfelis, cigaretės ir pinigai. Tačiau jo košmaruose, kai morgo operacinėje dukterys preparuoja mirusio senio kūną, vėl grįžtama prie Shakespeare'o. Pasitelkus paprastas, tačiau pasvertas, todėl veiksmingas, priemones, puikią aktorių vaidybą ir meistriškai valdant lėlės, įmanoma sukurti stebuklą! Vos valandą trunkanti „Lyro anatomija“ atskleidžia senatvės absurdiškumą, susitaikymo su artėjančia mirtimi kančią ir liekančiųjų gyventi atlaidumą. Šis kamerinis, nepaprastai subtilus spektaklis tapo didžiausiu ir maloniausiu *Baltic Circle* atradimu.

Atidumu detalėms ir atmosferai „Lyro anatomijai“ artimas rusų trupės *SoundDrama* spektaklis „Gogolio vakarai: mugė“ pagal *Nikolajaus Gogolio apysakų rinkinį* „Vakarai viensėdyje prie Dikankos“. Tai Vladimiro

Pankovo režisuotos trilogijos pagal Gogolį antroji dalis. Muzikantų, aktorių, garso režisierių ir choreografų komanda scenoje atkuria etnizuotą Rusijos kaimą. Būtent dainos ir šokiai, pereinantys į ritualus, dialogus, yra stipriausia šio spektaklio pusė. Siužetas, personažų tarpusavio santykiai čia antraplaniai ir veikia yra tik pretekstas muzikiniam spektakliui. Čia kaip ir „Lyro anatomijoje“ balansuojama tarp buities scenų ir pasakų, fantazijos, tačiau „Gogolio vakaruose“ realybę vis dėlto nugali pasaka, o forma nustelbia turinį.

Festivalyje buvo įdomu pamatyti ir Lietuvoje sukurto spektaklio eskizą, tiksliau, jo kino versiją – *Baltic Circle* festivalio klubo programoje buvo rodomas Kristiano Smedso „Vyšnių sodas“. Vilniuje per *Naujosios dramos akciją* „Vyšnių sodą“ mačiau du kartus, tačiau šio vis dar kuriamo projekto kino versija buvo ne mažiau įdomi. Trijuose ekranuose buvo rodomi ne tik abu spektaklio eskizai, bet ir repeticijos, lygia greta galėjome klausytis, ką spektaklyje dalyvaujantys lietuvių teatralai kalba apie tokio projekto prasingumą. Šio spektaklio kino versija ne fiksavo tai, kas jau sukurta, bet pateikė įdomius proceso komentarus, sukūrė naują „Vyšnių sodo“ versiją.

Kas vakarą festivalio klube buvo rodomi vis kitokie į standartinius teatro formatus netelpantys performansai, koncertai, spektaklių eskizai. Iš visų jų ypač išsiskyrė tarptautinės trupės *Gnab Collective* spektaklio „Best of YouTube“ eskizas. Šiuolaikinėmis komunikacijos technologijomis apsiginklavusi trupė nusprendė panauginti populiarios žiniatinklio svetainės *www.youtube.com* vaizdo įrašus iš viso pasaulio. Remdamiesi to, ką peržiūrėjo, statistika ir vaizdo įrašų siužetais *Gnab Collective* atkartojė, atpasakojo, pakomentavo populiariausius „vaizdelius“, tačiau nuo išvadų susilaikė. Viliuosi, kad ši įdomi idėja sukurti spektaklį komentarą, pateikti internetinį visuomenės „veidą“, neliks vien intriguojantis eskizas ir galbūt kitąmet taps dar vienu laimingu loterijos bilietu. ■

ŠALTOJO KARO LAIKŲ MODERNIZMO INTRIGA

Parodą „Šaltojo karo metų modernizmas. Menas ir dizainas: 1945–1970“ (kuratoriai – Jane Pavitt ir David Crowley), užpernai eksponuotą Londone, Viktorijos ir Alberto (arba tiesiog V&A) muziejuje, o pernai parodytą Nacionalinėje dailės galerijoje Vilniuje, lengviau lyginti ne su tuo, ką kada nors turėjo progą pamatyti Lietuvos žiūrovai, bet su kai kuriomis didžiosiomis XX a. vizualinę kultūrą tyrinėjančiomis parodomis, kurias lydi išsamūs katalogai su žinomų tyrinėtojų tekstais, patrauklios edukacinės programos ir pan. Pavyzdžiui, su Tate Modern galerijoje Londone 2001 m. veikusia paroda *Century City: Art and Culture in the Modern Metropolis*. V&A muziejus beveik prieš penkiolika metų pradėjo parodų ciklą (į Vilnių atkeliavusi paroda – šio ciklo dalis), apžvelgiantį pagrindinius XX a. meno stilius.

Šaltojo karo laikų modernizmo intrigą sukūrė ne tiek dizainas (net jei vartosime šį terminą ne tradicine, o itin plačia „klasikine“ prasme) ar „aukštieji menai“, kiek įtampų ir prieštarų kupino gyvenimo rekonstrukcija, atskleidžianti perdėtą to meto optimizmą, egzistencinę baimę ir globalius užmojus. Naivios individualistų svajonės, kad įmanoma pakeisti ar bent patobulinti žmogaus prigimtį, parodoje gretinamos su ne mažiau naiviais, bet kartu ciniškais militaristiniais svaichiojimais. Todėl paroda atrodo ir per didelė (kalbu ne apie eksponatų kiekį, bet apie probleminių pjūvių, išraiškos priemonių ir ideologinių manifestacijų gausą), ir per maža. „Per didelė“ dar ir todėl, kad čia rodomų vizualinių Šaltojo karo formų beveik neįmanoma tradiciškai aprašyti – svarbūs niuansai glūdi net ir kasdieniškiausiose istorijose, todėl akcentuojama ne viena lemiamą propagandinių mūšių akimirka. O „per maža“ visų pirma todėl, kad parodos perskaitymo būdų įvairovė paradoksaliai išryškino ir erdvines ribas – eksponatai atskleidė tik nedidelę ano meto tikrovės dalį.

Tai paskatino recenzentus užsiminti ir apie tuos Šaltojo karo aspektus, kurie parodoje beveik nepalieti. Tačiau fundamentalaus katalogo tekstai siekia toliau negu priekabiausio lankytojo vaizduotė. Šį leidinį netgi laikyčiau svarbiausiu akcentu – tai tyrimo pagrindas, aplink kurį laipsniškai skleidžiasi vizualinis pasakojimas. Paroda atvira, netipiška, patraukli platesnei publikai, ir tai didžiausias organizatorių, beje, ne vien britų, nuopelnas. NDG rengė edukacines paskaitas jaunimui (temos – nuo šnipų nuotykių iki užmojų skristi į kosmosą), platesnei visuomenei – pokalbius Šaltojo karo temomis, vakarais rodė kino filmus.

Tiek parodoje, tiek kataloge aptarti skiriamieji Šaltojo karo laikų modernizmo bruožai – Europos miestų rekonstrukcija, nerimas dėl atominio karo ir įvairios „kovos už taiką“ formos, modernizmo atgimimas Rytų Europoje po Stalino mirties, dizaino sąlytis su aukštosiomis technologijomis, septintojo dešimtmečio pabaigos revoliucijų atspindžiai, vizionieriška architektūra. Vaizduojamojo meno pavyzdžiai atskleidė ne „Šaltojo karo padėtį“ tarp skirtingų išraiškos priemonių – tą tarsi siūlytų ideologinė konfrontacija tarp abstrakcijos ir socialistinio realizmo (šis aspektas jau nebloggeriai ištyrinėtas dailės istorikų) – bet asmeninių menininkų santykių su juos supančiu pasauliu. Nei Šaltasis karas, nei jo inspiruotų dizaino ir architektūros formų kūrimas nesibaigė kartu su septintuoju dešimtmečiu, nors parodos kuratoriai apsiribojo būtent juo ir, beje, pagrįstai.

Kaip minėta, pasakojimą apie pasaulį Šaltojo karo laikais galima „perskaityti“ įvairiais būdais. Pavyzdžiui, apžvelgiant pasaulines technikos ir mokslo, architektūros ir dizaino kūrinius, intelektualų kongresus, tapusius svarbia propagandinės kovos forma. Atskirai galima analizuoti pokario dizaino mokyklą (italų, amerikiečių, JAV palaikomą Vakarų Vokietijos Ulmo mokyklą, *Deutscher Werkbund*). Industrijos modernizaciją skatino tokios institucijos

kaip Tarptautinis moderniosios architektūros kongresas (CIAM). Technikos progresą iliustruoja ne tiek karo atributai, kiek šeštajame dešimtmetyje išaugę vartotojų visuomenės poreikiai, modernaus gyvenimo komercializacija. Taigi ekspozicijoje apie Šaltąjį karą akcentuota „minkštoji galia“ ir ideologinės propagandos įrankiai.

Pristatant vizualinius XX a. kultūros ženklus pernelyg nesigilinta į Vakarų ir Rytų sistemų kultūros politikos skirtumus. Labiau išryškintas abiem supergalybėms būdingas tikėjimas ateitimi arba abejonės dėl jos, panašūs „grandioziniai“ tiek JAV, tiek SSRS užmojai. Paroda prasideda nuo Amerikos sektoriaus riboženklio Berlyne (1945) – jis ekspoziciją tarsi padalija pusiau, tačiau iškart atsiranda daugybė jungiamųjų ženklų. Mat ideologinius pokario „apsišaudymus“ ilgainiui papildė oficialiai ir neoficialiai plėtojami kultūriniai mainai. Skyriuje „Menų mobilizacija“ plačiau aptariamas Berlynas, tapęs pirmąją tokių „apsišaudymų“ vieta. Čia iškilo pirmasis abstraktus paminklas pokario Europoje (1951 m. Vakarų Berlyne, Tempelhofe, buvo pastatytas betoninis Eduardo Ludwigo monumentas Berlyno antskrydžio aukoms atminti). Netrukus (1952 m.) išdygo ir socrealistinis Jevgenijaus Vučetičiaus paminklas kariui išvaduotojui Rytų Berlyne, Treptove. Šią Berlyno dalį šeštojo dešimtmečio pradžioje „perpjovė“ išpūdingų mastelių Stalino alėja (Maskvoje tuo metu buvo suprojektuoti sovietinę sostinę karūnavę septyni stalinistiniai „dangoraižiai“, panašiai buvo „papuoštos“ Varšuva ir Praha). Vakarų Berlyne kaip atsakas į stalinistinį projektą surengta *Interbau* tarptautinė architektūros paroda Hansa rajone (1957).

Septintojo dešimtmečio pradžioje, kai atsidurta per plauką nuo atominės katastrofos (Kubos krizė), žmoniją, pasak Jane's Pavitt, prislėgė „bombos šešėlis“. Parodoje tai atskleidė „atominio meno“ sąjūdis ir su anarchistais siejamo italų menininko ir rašytojo Enrico Baj, bendradarbiavusio ir su Umberto Eco, šeštojo dešimtmečio pradžios „atominės“ skulptūrinės ir tapybinės abstrakcijos. O „gerosios“ atomo energijos įvaizdžiai mene dažniau rėmėsi mokslinėmis atomo struktūros diagramomis, neturėjusiomis siaubą keliančios „grybo debesies“ formos. Urbanistikoje bombos baimę atspindėjo išsklaidyto planavimo principas, kai siekta kurti decentruotas nedideles užmiesčių bendruomenes, ma-

siškai buvo projektuojamos slėptuvės, turėjusios apsaugoti nuo radiacijos poveikio.

Skyriaus paantraštė „Kardus – į noragus“ – tai užuomina į Vučetičiaus 1957 m. alegorinę kompoziciją „Perkalsim kalavijus į arklus“, tačiau pokario technologijų plėtrą ir naujus vartojimo poreikius kur kas išraiškingiau atspindi italų dizainas (*Vespa* motorolerio modelis, spausdinimo mašinėlė *Olivetti* „Lexicon 80“). JAV tai buvo pristatoma kaip Marshallo plano sėkmės įrodymas. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje motoroleriai ne tik palengvino fabriko darbininkų kelionę į darbą, bet ir tapo neatsiejamu šėliojančio jaunimo atributu. Pasak kuratorių, vartojimo prekės tapo vienu iš pagrindinių ideologinių Šaltojo karo ginklų, todėl parodoje neatsitiktinai išryškintas virtuvės įvaizdis. Antra vertus, beveik neužsiminta apie socializmo sistemos skurdą, demonstruojami „idealieji“ gyvenimo projektai, daiktai, kurie apskritai niekada nepasiekė vartotojų, nes buvo skirti ne jiems, o socializmo vitrinai papuošti. „Atšilimo laikotarpiu“ modernizmas parodoje atrodė dviprasmiškai, mat dizaino meno užmojai Rytų bloke kirtosi su planine ekonomika.

Nauji horizontai namų apyvokos daiktų gamyboje atsivėrė dar šeštojo dešimtmečio pabaigoje, kai pradėta plėtoti sintetinių medžiagų ir chemijos pramonė. Perfrazuodamas Aldouso Huxley'o antiutopijos įvaizdį, Davidas Crowley's pavadino tai „šauniu naujuoju plastikiniu pasauliu“. Po Stalino mirties SSRS kur kas palankiau imta vertinti ir JAV industrinius produktus, o Amerika laikyta ne vien sąmokslus rezgančiu priešu, bet ir šalimi, kuri gali pasiūlyti techninių ir industrinių naujovių. Suprantama, tarpusavio konkurencija išliko. Kad pademonstruotų socialistinio modernizmo pranašumus, Maskva dažnai pasitelkdavo Rytų bloko šalių (ne vien pačių sovietų) kūrinius. Pavyzdžiui, 1959 m., kai JAV demonstravo spektakliškus vartotojiškos visuomenės viražus nacionalinėje parodoje Maskvoje (jos aplinkybės, tarp jų ir garsųji „virtuvės ginčas“, *Kultūros barų* 2009 m. nr. 12 aprašė Karolina Jakaitė), Maniežo salėje buvo rodomas čekiškas stiklas, jau sulaukęs nemažo pasisiekimo pasaulinėje Briuselio *Expo*.

„Sutartinai žengiančių“ supergalybių propaganda netrukus išprovokavo protestus. Įelektrinta visuomenė septintojo dešimtmečio viduryje išgyveno, Jeano Paulio Sartre'o

žodžiais tariant, akimirka, kai „kibirkštis pasiekia degalus“, tiesa, revoliucinis užtaisas pirmiausia sprogo ne Vakaruose. Didžioji proletariato kultūrinė revoliucija, kurią Mao ir jo raudonosios brigados pradėjo 1966 m., atnešė radikalius pokyčius Kinijoje. Revoliucinį įkarštį Crowley's aptaria pasitelkdamas Peterio Sadeckio erotinį „Oktobrianos“ įvaizdį (tai popmenas, kontrabandos keliu pasiekęs Vakarus). Pasak kuratoriaus, jis išreiškia Herberto Marcuse's siekį sukryžminti Marxą su Freudu. Čekoslovakijos revoliuciją iliustravo Jiřío Kolaro koliazai, Prahos įvykius susieję su neramumais Paryžiuje. Bene iškalbingiausiai Prahos pavaršario pabaiga fiksuota jau simboliu tapusioje Josefo Kouclerko fotografijoje „Prah“ (1968).

Emocinį karštį ekspozicijoje keitė kosminis šaltis. Jis ypač išryškėja, kai architektų, urbanistų, dailininkų globalius užmojus palyginame su žmogaus niokojamos planetos trapumu. Šaltojo karo šūrupą paryškino distopiniai XX a. įvaizdžiai (pvz., Hirošima ir Nagasakis), miesto modelis Arktikoje, slovākų architektų sukurtas Heliopolis – milžiniško lizdo-miesto kalnuose projektas. Plačiai pristatytos inžinieriaus Richardo Buckminsterio Fullerio, siūliusio pažvelgti į žemę iš kosmoso, vizijos. Isamu Noguchi's 1947 m. sukūrė „Memorialą žmogui“ – skulptūrą, kurią galima matyti iš Marso (bent taip teigia vėlesnis to darbo pavadinimas). Eksponuota ir fotografija, daryta *Apollo 8* skrendant aplink Mėnulį 1968 m. Svajones apie kitus pasaulius savaip iliustruoja ir Andrejaus Tarkovskio „Soliaris“ (1972), ir sumažintas erdvėlaivio Vostok kapsulės modelis (1960). Kosminei fantazijai pakluso net aukštosios mados kostiumai. Kibernetikos galimybės, savo ruožtu, iliustravo Stanley'o Kubricko 1968 m. sukurto filmo „2001: Kosminė odisėja“ personažas – kompiuteris HAL. Tai ne koks nors aiškios formos, vielų ir kabelių prigrūstas metalinis monstras (taip neretai būdavo vaizduojami ankstesni futuristiniai žmogaus-mašinos hibridai), bet iš žmogaus kontrolės išsprūdusi, jslėmis nebeapčiuopiama, abstrakti ir bauginanti elektroninė sistema.

Intriguoja ne vien Šaltojo karo tyrimai, bet ir ekspozicijos formavimo istorija. Ekspонатų paieškos skirtingose geografinėse platumose, atlaikiusiose Šaltąjį karą, truko ne vienus metus (su tuo susijusias peripetijas interviu su parodos kuratore šiek tiek praskleidė Mindaugas Klusas *Lie-*

tuvos žiniose). Rengiant parodą bendradarbiauta ne vien su Vakaru, bet ir su buvusio Rytų bloko (Rusijos, Lenkijos, Čekijos ir kt.) šalių institucijomis. Kai kurie eksponatai, pvz., Francisco Infante's-Aranos triptikas „Dangaus skliauto rekonstrukcijos projektas“ (1965), buvo sukurti Maskvoje, bet į Vilnių atkeliavo iš Nju Brunsvike (JAV) esančio J. V. Zimmerli meno muziejaus, Nortono ir Nancy Dodge'ų nonkonformistinio meno kolekcijos, žinomos ir Lietuvos sovietmečio meno tyrinėtojams. Šios parodos, kai ji buvo rodoma Italijoje, žiūrovai galėjo atpažinti kai kuriuos Rovereto Modernaus ir šiuolaikinio meno muziejaus darbus, pvz., Lucio Fontana „Erdvinę koncepciją“ (1955).

Lietuvos žiūrovams „atpažinimo“ džiaugsmo patirti neteko, išskyrus nebent Donato Banionio veidą Andrejaus Tarkovskio filmo „Soliaris“ plakate, tačiau negalima sakyti, kad mūsų regionas šio projekto kontekste yra visiškai „balta dėmė“. Apie buvusias sovietines respublikas parodoje nekalbama, bet Rytų bloko šalių (Vengrijos, Lenkijos) dizainui ir architektūrai dėmesio skirta nemažai, ypač kataloge. *Kultūros baruose* (2009, nr. 12) Karolina Jakaitė jau aptarė ir kai kuriuos su lietuviškąja tematika susijusius katalogo netikslumus.

Šaltąjį karą analizuojanti paroda nesiekė atskleisti sovietmečio realijų, nors būtent jų netiesiogiai pasigedo kone visi parodos recenzentai, savaip pratęsdami kuratorių vizijas. Monika Krikštopaitytė 7 *meno dienos* rašė: „Ekspozicijos erdvę galima išplėsti savo vaizduotėje. Ypač kai gyvenime, kuris dar turi nemažai tarybinio palikimo.“ Vienas iš pagrindinių klausimų Lietuvoje ir buvo toks: ar galėjo atsirasti (o jei negalėjo, tai *kodėl*) Šaltojo karo metų dizaino ekspozicijos tąsa iš lietuviškų objektų. NDG direktorė Lolita Jablonskienė *Kultūros barams* daugiau nei prieš metus užsiminė, kad norėtų britų ekspoziciją praplėsti Baltijos šalių eksponatais, tačiau rasti tinkamos medžiagos nepavyko. Sovietinio laikotarpio dizainas nebuvo sistemingiau kaupiamas muziejuose. Beje, oficiali NGD informacija net ir tada, kai V&A muziejaus paroda Vilniuje jau buvo atidaryta, vis dar žadėjo, kad tuo pat metu, bet atskirai pristatys „atšilimo“ laikų Baltijos šalių dailę, dizainą ir architektūrą. Paskubomis surinkta ekspozicija, ko gero, nebūtų tinkamas projekto, kurį britų kuratoriai rengė keletą metų, papildinys. Taigi to sumanymo atsisakiusi NDG išvengė gal ir

intriguojančių, tačiau miglotų palyginimų. Paroda ir be jų išjudino lankytojų vaizduotę, išprovokavo plačiau pažvelgti į penktojo ir septintojo dešimtmečių meninę kultūrą, ypač į sovietmečio vertinimus. Antai Redas Diržys, vienas iš tų menininkų, kurie nuosekliausiai Lietuvoje plėtoja kairįjį diskursą, rado pretekstą dar kartą prabilti apie akivaizdžias Šaltojo karo fronto linijas šių dienų Rytų Europos (visų pirma – Lietuvos) vizualiojo meno politikoje. Beje, abejočiau, ar Redas yra teisingas, kaltindamas parodos kuratorius, neva pagal juos Šaltojo karo „galios pozicija buvo tik viena – SSRS, o JAV ir vakarietiškas kapitalizmas – tai „gėrio ašis“, kurią nenuosekliai kritikavo tik visokie keistuoliai“. Užteks paminėti vieną iš populiariausių parodos eksponatų – Parvyžiuje gyvenęs lenkų menininkas Romanas Cieslewiczius 1968 m. *Opus International* žurnalo viršeliui sukūrė iliustraciją, kurioje JAV ir SSRS pavaizduotos kaip veidrodiniu būdu vienas kitą atspindintys „supermenai“. Ji, kaip ir daugelis kitų eksponatų, nedviprasmiškai rodo nepritarimą „Šaltojo karo tvarkai“, padalijusiai pasaulį į dvi dalis.

Projektas galbūt netiesiogiai paskatins ir naujo požiūrio paieškas, nes britų tyrimas provokuoja ne vien emocinius žiūrovų išpūdžius, bet ir ragina *kitaip* pažvelgti į sovietmečio kultūros ir meno problematiką. Eglė Rindzevičiūtė 7 meno dienose siūlė pasigilinti į mokslo ir technologijų studijas. Mat „jau esame atpažinę ir ištyrę savo „tylųjį modernizmą“ – formos raišką dailėje. Laikas atsisąžinti ir į kitas, vis dar tylinčias, šaltojo karo galios konfigūracijas“. Galbūt ir kai kurios įprastos lietuvių dailės tyrimų temos, pvz., kone visą XX a. ženklinsi tautiškumo ir modernumo įtampa, ilgainiui bus papildytos naujais, kol kas mums neįprastais, diskursais?

Taip sutapo, kad Energetikos ir technikos muziejuje Neries pakrantėje (netoli nuo NDG) tuo pat metu veikė keliaujanti tarptautinė paroda „Svajonių fabrikai?“, kurioje pristatyta Baltijos jūros regiono pramonės 1945–1990 m. raida. Nors šiuo atveju kalbėta ne apie du priešingus pasaulio polius išryškinusį propagandinį karą, bet plėtotą palyginti siaura regioninio modernizmo statybų tema, bendrumai tarp minimo laikotarpio tyrinėtojų rūpimų klausimų neišvengiami. Gyvenimą Šaltojo karo sąlygomis „Svajonių fabrikų?“ ekspozicijoje netiesiogiai iliustravo Elektrėnų iškilimas ir nuosmukis. Dvigubo naratyvo principas, kai

oficiali Didžioji svajonė skleidžiasi paraleliai su „paprasto žmogaus“ asmeniniais išpūdžiais, šioje ekspozicijoje pasirinktas itin vykusiai, mat istorija pasakojama ne tik žinovo balsu („iš viršaus“), bet ir pasiūlant jos dalyviams papasakoti apie save patiems („iš apačios“).

Aptariant Šaltojo karo metų modernizmo parodą nesunku nuklysti į svarstymus apie istorines analogijas, galimus lokalius scenarijus ir spekuliatyvius apibendrinimus. Tačiau jos kuratoriams rūpėjo ne šį karą išgyvenusių šalių kultūros politika. Remdamiesi konkrečiais objektais jie analizuoja vizualinę XX a. „totalios“ politinės įtampos retoriką, kad geriau suprastume Šaltojo karo prigimtį. Nei retorika, nei metaforos (tokios kaip „geležinė uždanga“, „kosmoso užkariavimas“, „šaltasis karas“) paties karo nepadarė mažiau realaus. Įvairias daiktines ir didaktines šio karo formas analizuojanti paroda, ypač jos katalogas, puikiai pratęsė pastaruoju dešimtmečiu vykdomų (daugiausia JAV) tyrimų tradiciją.

Beje, tikslinga būtų pratęsti ir muziejinkystei aktualią edukacijos temą, tačiau ne vien todėl, kad pas mus *to dar nebuvo*. Norėtusi, kad parodos katalogas ateityje taptų ne vien NDG informacijos centro lankytojų pavartoma bibliografinė retenybė. Jei keletą leidinio egzempliorių įsigytų aukštųjų mokyklų bibliotekos, ypač tos, kur mokoma meno, dizaino ar studijuojama naujųjų laikų kultūros istorija, Šaltojo karo modernizmą preparuojančios parodos „atklydimas“ į mūsų geografines platumas būtų dar labiau pagrįstas.

Kol kas reikšmingiausi Šaltojo karo kultūros tyrimai atliekami Vakaruose, padedant įvairių kartų išeiviams iš „Rytų bloko“. Taip pat ir pernai, Berlyno sienos griuvimo dvidešimtmečio proga, Vakarų leidyklos išleido bent dešimt rimtų studijų, aptariančių socializmo žlugimą Rytų Europoje. Lietuvos dailės muziejus kartu su VEKS gali didžiuotis, kad Vilniuje viešėjo V&A paroda ir kad jau turime galimybę priimti vakarietiškus *blockbuster'ius*. Galime netgi pasidžiaugti, kad sėkmingas garsios pasaulio institucijos projektas, nepraėjus nė metams, buvo sėkmingai perkeltas į šalį, kuri ne tik išgyveno niūrias Šaltojo karo realijas, bet ir švenčia savo Tūkstančio metų odiseją istorijoje. O kokią postūmį šis projektas suteiks tolesniems kultūros istorijos apmąstymams – jau ateities klausimas. ■

Mindaugas PELECKIS

NEMATOMAS GINKLAS – PASLAPČIŲ SUGESTIJA*

Kelios asmeninės pastabos

Prieš pateikdamas susistemintą, daugiau kaip dešimtmetį rinktą informaciją apie naujuosius religinius sąjūdžius, norėčiau atlikti labai svarbią, manyčiau, tiesiog privalomą išpažintį.

Su naujuoju religingumu asmeniškai susidūriau 1990 m. Maždaug tuo pat metu, kai atgimė Lietuvos valstybė, kilo didžiulė domėjimosi Rytai, įvairaus pobūdžio ezoterika, ufonautais ir anapusybe banga. Žinoma, didžioji dalis informacijos buvo tik nuotrupos: bulvariniai laikraščiai, iš kurių populiariausias buvo *Žvilgsnis*, vaikėsi sensacijų, todėl bandė aprašyti ir Sniego žmogų, ir Loch Neso pabaisą, ir ateivius iš kosmoso, ir poltergeistą, ir daugybę kitų dalykų, apie kuriuos drausta kalbėti sovietmečiu. Sparčiai gausėjo ekstrasensų, parapsichologų, aiškiaregių, būrėjų, astrologų ir kitaip pasivadavusių anapusybės regėtojų. Su keliomis dešimtimis iš jų teko bendrauti asmeniškai – norėjau įsitikinti, ar jie turi ką nors išskirtinio, kas liudytų jų galią prisiliesti prie anapusybės. Beveik absoliuti dauguma pasirodė esą šarlatanai.

Tuo metu itin agresyviai reikšėsi „Tikėjimo žodis“, kuris, remiantis sociologų apibrėžimu, tuo metu Lietuvoje išgyveno pirmąją – sektos – fazę. Aktyvūs buvo ir vaišnavai (krišnaistai), kuriais susidomėjo nemažai žinomų žmonių, ypač menininkų. Maždaug tuo pat metu susibūrė ir dzenbudistai.

Niekada nepriklausiau nei religinei, nei parareliginei bendruomenei ar organizacijai. Tiesa, turėjau ir tebeturiu

savų simpatijų: manau, kad kai kurie Naujieji religiniai sąjūdžiai nėra agresyvūs, visuomenei nedaro jokio neigiamo poveikio (pvz., budistai, krišnaistai). Tačiau daugelis verbuoja naujus narius griebdamiesi apgaulės ir įvairių manipuliacijų. Ne paslaptis, kad daugybė studentų „užkibo“ ant vadinamojo Oksfordo asmenybės analizės testo (tai scientologų verbavimo metodika). Į viešumą apie 1995 m. išėjo ir pirmieji munistai, įkyriai kviečiantys į „tyros meilės kursą“. Po Vilnių ėmė žygiuoti mormonai, šen bei ten pasirodydavo Jehovos liudytojai. Agresija trykšte tryško Ošo sekėjai, ypač – jų lyderis Lietuvoje, pagyruoniškai pasivadinęs Prembudos („Meilės budos“) vardu. Ilgainiui šie religiniai dariniai tapo finansinėmis bendruomenėmis, ėmė kaupti turtą, samdytis advokatus ir kovoti su žurnalistais – ne tik piktindavosi pavadinti „sektantais“ (plačiau prasme tai nėra įžeidimas, kalbant filosofškai, šis žodis prilygsta prancūzų psichoanalitiko Jacques'o Lacano ir lietuvių-prancūzų filosofo Emmanuelio Lévino terminui *kitas*), bet ir grasindavo.

Dirbdamas žurnalistu 1999–2004 m. aprašiau spaudoje didžiąją daugumą Naujųjų religinių sąjūdžių ir įsitikinau, kad kai kurių iš jų vedliai, liberalėjant visuomenei, vis labiau įžūlėja. Absurdo viršūnę pasiekė XXI a. pradžioje vykęs bylinėjimasis teisme su munistų vadovu, kurį vienoje publikacijoje pavadinau... munistų vadovu. Šis žmogus gynėsi, kad toks nėra, išsisukinėjo, neigė bet kokias savo sąsajas su munistais, net laimėjo žemesniosios instancijos teismų procesus. Tačiau Aukščiausiasis Teismas bylą išsprendė mano naudai, nes tiesa buvo akivaizdi. Dabar asmuo, tąsęs mane po teismus, savo tinklaraštyje laisvai skelbia munizmo idėjas¹.

* Tęsinys iš 2009 m. nr. 12.

Lietuvos visuomenė labai patikli ir imli naujoms idėjomis. Tai nėra blogai, tačiau pernelyg greitai ir karštai jomis susižavi, „įsimyli“ naujuosius guru. Taip yra ir dėl informacijos stokos. Dar didesnį nerimą kelia tai, kad nusivylusieji kuria nors religine doktrina (statistika rodo, kad dalis neofitų „atkrinta“ po dvejų trejų metų), labai sunkiai grįžta į ankstesnes įprasto gyvenimo vėžes. Kai kurios sekotos buvusius narius persekioja, terorizuoja. Jei reikėtų nurodyti, kurios iš jų Lietuvoje kelia didžiausią pavojų žmonėms ir valstybei, pirmiausia paminėčiau munistus, Ošo sekėjus, scientologus, kai kuriuos itin entuziastingus *New Age* pseudoreligijų propaguotojus.

Kiekvienam, kuris ketina sąmoningai įsitraukti į bet kurią naująją religinį sąjūdį, norėčiau pasakyti tik vieną dalyką: žinokite, tai Jus pakeis. Deja, ne visi pokyčiai yra į gera. Įsimintini Dalai Lamos XIV žodžiai, pasakyti Jurgai Ivanauskaitei: kam mums tai, kas svetima, jei turime savo?

Be abejo, nieko blogo fizinei ar dvasinei sveikatai nepadarys ir budistinė ar kokia nors kitokia meditacija (jei tai nėra meditacijos parodija, kaip sukurtoji Ošo) arba sufijų zikras. Kiekvienos kultūros, religijos, filosofinės koncepcijos, pasaulėžiūros pažinimas daro mus turtingesnius. Todėl domėkimės, pažinkime. Bet nepaklyskime. Nuoširdžiai viliuosi, kad šis tyrimas bus nedidelis vadovas po naujojo religingumo labirintus. Kaip dainavo Bobas Marley: *You can fool some people sometimes, but you cannot fool all the people all the time* („Tu gali kartais apmulkinti kai kuriuos žmones, tačiau negali visą laiką mulkinti visų žmonių“).

Kosminė religija – XXI a. manija?

Kas yra religija? Ar visus Naujuosius religinius sąjūdžius galima vadinti religiniais? Juk, pvz., Scientologijos bažnyčia kai kuriose šalyse laikoma finansine organizacija. Dažnai susiduriame su kvazi- arba parareligijomis, religiją primenančiais reiškiniiais, su kosminėmis religijomis, paremtomis pseudomoksliniais teiginiais, ir pan. Ėmile'is Durkheimas teigė, kad nereikėtų religijos apibrėžti remiantis vien dieviškumo idėja². Pavyzdžiui, budizme dievų ir dvasių idėja yra antraeilė, nors kai kurios budizmo atšakos Budą laiko dievybe. Pasaulyje egzistuoja religijos, kurios garbina įvairius dievus, stabus ir net daiktus (pvz., yra virdulų

garbinanti sekta). Ar tai religijos? Postmoderniais laikais Dievą gali atstoti bet koks fenomenas, pvz., tariamas (o gal tikras?) kitos planetos atstovas.

Ypač svarbu suvokti ribą, kur prasideda ir baigiasi kano-ninės filosofinių doktrinų interpretacijos ir atsiranda individualus požiūris į tam tikrą religinį, visuomeninį reiškinį. Bandydami suprasti religingumo fenomeną, pažvelgsime ir į kvazireligingumą, kuris tėra verslo dalis ar lakios vaizduotės padarinys. Kai kurie mūsų tiriami Naujieji religiniai sąjūdžiai – tai atviros, draugiškos bendruomenės, o kai kurie – uždari, net slapti.

Pastaraisiais dešimtmečiais itin populiarios tapo „kosminės religijos“ (pvz., raelistai). Jos neegzistavo, kol žmonės nepradėjo veržtis į kosmosą.

NSO religijos atsirado po Antrojo pasaulinio karo technologiskai išsivysčiusiose šalyse – JAV, Kanadoje, Jungtinėje Karalystėje, Prancūzijoje. Po 1947 m. birželio 24 d. atsirado terminas „skraidančios lėkštės“, kurį sugalvojo JAV spauda, remdamasi amerikiečių piloto, verslininko Kennetho A. Arnoldo (1915–1984) pasakojimu. Jis teigė tądien prie Rainier kalno Vašingtono valstijoje regėjęs devynis neįprastus skrendančius objektus, kurie buvo panašūs į lėkštę ar diską. Po Arnoldo liudijimo kaip iš gausybės rago pasipylė tūkstančiai kitų. Nors pranešimų apie keistus objektus danguje būta ir prieš šimtus metų, pirmosios NSO religijos atsirado XX a. 6-ajame dešimtmetyje.

1955-ųjų rugpjūtį buvo įkurta *Aetherius Society* Londone, nuo 1959 m. turinti centrą ir Los Andžele. Jai priklausė apie 650 narių, kuriuos subūrė britų išradėjas George'as Kingas (1919–1997). Jo motina ir senelė laikė save aiškia-regėmis. Savo knygoje „Tu taip pat gali išgyti“ (*You Too Can Heal*) Kingas pasakoja: jam buvo vienuolika, kai mama sunkiai susirgo. Berniukas nubėgo į mišką ir karštai meldėsi, kad ji pagytų. Staiga pasirodė „angeliška būtybė“ (*angelic being*), kuri liepė jam grįžti namo. Ten jis rado motiną pasveikusią. Būdamas 26 metų Kingas ėmė studijuoti jogą ir įvairias gydymo technikas.

Knygoje „Tu esi atsakingas!“ (*You are Responsible!*) Kingas pasakoja, kad 1954 m. vieno gegužės šeštadienio rytą savo bute Londone išgirdo garsiai, įsakmiai sakant: „Pasi-ruošk! Tapsi tarpplanetinio parlamento balsu.“ Netrukus jis perdavė pirmąją savo žinutę, čenelingo būdu gautą iš

Veneroje gyvenančios dvasinės būtybės, pasivadinusios Aetherius. Kingas metė taksisto darbą ir įkūrė *Aetherius Society*, kad perduotų žmonėms ateivių žinutes. „Ateiviai turi raktą nuo visos planetos ir kiekvieno Žemės žmogaus išganymo“, – rašė Kingas³. Jis tvirtino sukūręs „pozityvųjį transą“, kuris būtinas, kad čenelingo būdu būtų perduodamos ateivių žinutės. Spiritistų mediumų transą jis vadino „negatyviuoju“. Skirtumas toks, kad pozityvusis transas reikalauja didelių pastangų ir koncentracijos, kurios galima išmokti iš jogos. Kingas teigė iki 1980 m. patyręs daugiau kaip 600 transų, ateiviai su juo kalbėjo apie eksperimentų su atominė energija keliamą pavojų, apie naują religijos filosofiją ir gyvenimą kituose pasauliuose.

1958 m. liepos 23 d. Kingas pareiškė Anglijoje patyręs fizinį kontaktą su ateiviu, kuris Žemėje buvo žinomas kaip Jėzus Kristus. Vieta, kur tai įvyko – Holdstone Down, – dabar yra nuolatinės *Aetherius Society* narių piligrimystės objektas. Iš viso tokių objektų yra 19, jų grandinę Kingas pavadino „Operacija Žvaigždės šviesa“ (*Operation Starlight*). Pranešimus jis gaudavęs Europos, Naujosios Zelandijos, Afrikos kalnuose. „Operacija“ baigėsi 1961 m. rugpjūčio 23 d., kai ant Kilimandžaro kalno Tanzanijoje Kingas esą susitiko su Žemės Dvasinės Hierarchijos Mokytoju, šventuoju Goo-Ling. Tuos 19 kalnų Kingo sekėjai vadina „pakrautaisiais“ (*Charged Mountains*) ir teigia, kad jie yra neišsenkamas dvasinės galios šaltinis.

1964 m. įvyko „Operacija Mėlynasis vanduo“ (*Operation Bluewater*) – Kingas teigia, kad būdamas laive Ramiajame vandenyne užmezgė kontaktą su Kosminiais Mokytojais ir gavo „Pirminę Inicijaciją“ (*Primary Initiation*). Gelbėdamas žmoniją nuo blogos karmos, 1966 m. jis pradėjo „Operaciją Saulės spindulys“ (*Operation Sunbeam*) – nustatė, kad Santa Barbara yra Žemės dvasinis centras ir sukūrė „Dvasinės energijos spinduliuotuvą“. 1973 m. „Operacija Maldos galia“ (*Operation Prayer Power*) buvo skirta aplinkai gelbėti ir žmonėms gydyti, kad pasaulyje sumažėtų krizių. Kingas įrodinėjo, kad ši misija padėjusi sustabdyti karą Kipre 1974-aisiais.

1978 m. gruodžio 5 d. Kingas esą gavo kvietimą į Šambalą, esančią virš Gobio dykumos jau tūkstančius metų, ir teigė ten sutikęs Budą.

Po lyderio mirties jo garbintojai ėmė praktikuoti karma jogą⁴. *Aetherius Society* – tai krikščionybės, budizmo, hinduizmo, karinių, fantastinių ir fizikos terminų samplaika, papildyta XX a. antrosios pusės–XXI a. pradžios aktualija – NSO. Pagrindinės idėjos pasiskolintos iš Jelenos Blavatskajos ir Jelenos Rerich teosofijos, iš agni jogos ir suplaktos su spiritizmu, *I AM* sąjūdžiu, sukūrusiu Pakeltųjų Mokytojų mokymą. Tik šiuo atveju čenelingo būdu bendraujama su ateiviais iš kosmoso, o ne su mirusiais protėviais (panašu, kad šiais laikais tai jau tapo atgyvena).

Dabar *Aetherius Society* centras yra Holivude. Ją sudaro Dvylika palaiminimo grupių, Tarptautinė direktorių taryba, Sinodas (!) ir Vyresnieji inžinerijos pareigūnai, atsakingi už religines misijas. 1960 m. JAV valdžia atleido *Aetherius Society* nuo mokesčių. Raelistai susibūrė tik po gero dešimtmečio, o Scientologijos bažnyčia Jungtinėse Valstijose buvo pripažinta tik po trijų dešimtmečių.

Aetherius Society stengiasi įtikinti žmones, kad pasaulį valdo ne jie ir ne Dievas, o kosminės būtybės, kurios turi savo „štabą“ (Šambalą) Žemėje ir stebi jos gyventojus. *Aetherius Society* doktrinos esmė – Perdavimai (*Transmissions*). Tai akivaizdi Apreiškimo kalkė. Fundamentalioji kūrinijos energija – atomo energija. Neteisingas žmonijos elgesys su šia „šventąja energija“ yra labai pavojingas, apie tai kalbama daugelyje Perdavimų.

Aetherius Society „katekizmas“ toks: Dievas yra vienas, visos religijos veda į jį; egzistuoja karma ir reinkarnacija, tobulas gyvenimas kitose planetose; Jėzus Kristus, Buda, Krišna ir kiti religijų veikėjai – ateiviai; svarbiausia – tarnauti žmonijai, taigi ne tikėti, o veikti (ta karma jogos principas). Skirtingai nuo kai kurių kitų NSO religijų (vėlesnių, kurioms didelę įtaką padarė Holivudo produkcija), *Aetherius Society* moko, kad visi ateiviai yra draugiški ir atėjo padėti žmonėms. Žmogus – Dievo kibirkštis, Žemė – evoliucijos laiptų etapas, ji – Motina Žemė, gyva ir labai protinga (tai primena Gajos hipotezę). Iš hinduizmo pasiskolinti ir terminai *kundalini*, *mantra*, *samadhi*. Kiekvieno eteristo tikslas – skleisti Mokytojo *Aetherius*, Mokytojo Jėzaus ir kitų Kosminių Mokytojų mokymus; išgrįsti kelią ateisiančiam naujam Mokytojui (Mesijui). Svarbu ir gydyti dvasiškai,

įkurti broliją. Eteristai sako, kad Jėzus gyvena Veneroje (ši mintis paimta iš Blavatskajos ir Rerich mokymų). Jiems nepriimtina „ortodoksiškoji krikščionybė“⁵.

Įdomu tai, kad per daugiau kaip pusšimtį gyvavimo metų *Aetherius Society* nepatyrė jokių kontroversijų, išskyrus tai, kad teigia, neva valdžia laiko įslaptinusi ateivius iš NSO, o Jėzus gyvena Veneroje. *Aetherius Society* – nedestruktyvus Naujojo religinio sąjūdžio pavyzdys.

Kitos žinomesnės NSO religijos: *Ashtar Galactic Command* (įkurta 1977), *The Seekers/Brotherhood of the Seven Rays* (1995), *Chen Tao* (1995), *Church of the SubGenius* (1979), *Church of the New Age* (6-asis dešimtmetis), *Cosmic Circle of Fellowship* (1955), *Fiat Lux* (1980), *Heaven's Gate* (apie 1970), *Industrial Church of the New World Comforter* (1973), *Mark-Age* (1962), *Ministry of Universal Wisdom* (6-asis dešimtmetis), *Nuwaubu* (apie 1970), *Order of the Solar Temple* (1984), *Outer Dimensional Forces/Armageddon Time Ark Base Operation* (1966), raelistai (1974), *Sanctuary of Thought* (1954), scientologai (1952), *Unarius* (1954), *Universe People* (1997), „Urantijos knygos“ sekėjai, *ZetaTalk* (1995).

NSO religijos, kurioms įtaką padarė bent kelias transformacijas istorijoje patyrusi teosofija ir sąmokslų teorijos (ypač 1947 m. Roswello katastrofa, per kurią JAV teritorijoje, kaip teigiama, nukrito NSO su gyvu ateiviu), nors yra pačios „moderniausios“, savo filosofijos esmę grąžina mus į seniausius laikus, nes primena Australijos aborigenų „sapnalaikį“ (*dreamtime*) ir tikėjamą mitiniu Pasaulio Medžiu, kurio viršūnėje gyvena dievai. Kitaip tariant, keliame hipotezę, kad „moderniausios“, tiksliau tariant, „postmodernios“ naujosios religijos sugrįžta į „primitiviųjų“, animistinių religijų laikus, kai šventu laikytas kiekvienas kalnas, akmuo, upė tarsi šintoistinis *kami* (vietoje jų XX–XXI a. gali būti ir kristalas, auros fotografija, ateivis iš kosmoso, feng šui ir kt.).

José Silva garbintojai

Nuo 2001 m. Lietuvoje veikia amerikiečių parapsichologo José Silva (1914–1999) garbintojų grupė, turinti savo tinklalapį ir 2010 m. planuojanti surengti „Silva Meistriš-

kumo seminarą, kurį pristatys Silva tarptautinis mokymų direktorius Ken Coscia“⁶.

Pasakojama, kad 15-metis Silva vieną naktį, remontuodamas radijo imtuvus, pasiekė mistinę Alfą. Vėliau, po karo, perskaitęs apie alfa bangas, ėmėsi eksperimentuoti, kad protas galėtų priimti daugiau informacijos. 1972 m. straipsnyje „Ar gali žmogus kontroliuoti savo protą“ rašė, kad jo išrastas proto kontrolės (*Silva Mind Control*) metodas padėjo studentų smegenims įsisavinti daugiau alfa bangų. Esą Silvos metodas padeda žmonėms mąstyti dešiniuoju smegenų pusrutuliu, didina intelekto koeficientą (IQ), suteikia paranormalių gebėjimų. Tai pozityvistinio mąstymo, meditacinės vizualizacijos technikos ir autohipnozės derinys. Šis metodas laikomas pseudomoksliniu, tačiau pasaulyje yra (o neseniai atsirado ir Lietuvoje) nemažai žmonių, kurie priima jį kaip mokslinį ir/ar religinį. Silva teigė, kad 90 proc. žmonijos mąsto kairiuoju pusrutuliu ir naudojami tik loginėmis priemonėmis problemoms spręsti.

5-ajame dešimtmetyje išrastą ir 1966 m. komerciniu produktu paverstą Silvos metodą religijotyrininkai priskiria Žmogaus potencijos sąjūdžiui (*Human Potential Movement*). „Skeptiko žodyno“ (1994–2009) autorius, filosofas Robertas Toddas Carrollas mano, kad šis metodas – religinis, pseudomokslinis, be to, negrabiškai nusirašytas nuo Nobelio premijos laureato, neuropsichologo ir neurobiologo Rogerio Wolcotto Sperry (1913–1994)⁷.

Dabar Silvos metodas – multimilijoninis verslas. Lietuvoje jį propaguoja keli „sertifikuoti lektoriai“⁸, tvirtinantys, kad tai – „moksliškai pagrįsta dinaminės meditacijos sistema [dinaminę meditaciją propaguoja ir Ošo sekėjai, – M. P.], paremta praktinėmis formulėmis, padedančiomis sėkmingiau spręsti iškilusias problemas, mėgautis gyvenimu, pažadinanti Jūsų kūrybingumą ir intuiciją. Šiandieniniame pasaulyje vis daugiau dėmesio yra skiriama intuicijai bei įžvalgumui. Tai esminis faktorius, skiriantis sėkmę ir didžiulę sėkmę. Sėkmingiausi pasaulio žmonės jau seniai žino apie proto galimybes ir tuo sėkmingai naudojami įgyvendindami didingus savo užmojus. [...] Per pastaruosius 36 metus, šio metodo pagalba milijonai žmonių visame pasaulyje pasiekė neįtikėtinų rezultatų darbe, moksle bei kasdieniniame gyvenime. Skirtingai nei kitos programos, Silva Metodas moko

Jus pažvelgti giliau į savo vidų ir atrasti tikrąjį save, kuriuo visada troškote būti. Seminarą sudaro 30 proc. teorijos ir 70 proc. praktikos, kurios metu įvaldysite įvairias naudingas technikas. Metodas nuolat tobulinamas ir plečiamas papildant naujais mokslo pasiekimais. Jis išsiskiria savo paprastumu, galimybe lengvai panaudoti gautas žinias ir sulaukti norimų rezultatų. Savarankiškai. Paprastai. Sklandžiai. Metodas puikiai suderinamas su visais kitais metodais ir praktikomis. Silva Metodas išverstas į 30 kalbų ir mokomas 111 šalių. Išklusius 2 dienų seminarą, suteikiamas tarptautinis sertifikatas.⁹

„Tarptautinis sertifikatas“, gaunamas už nemažus pinigus po dviejų dienų seminaro, kažin ar rodo didelį profesionalumą. Vis dėlto ultrapozityvistinis New Age mąstymas, juntamas net JAV prezidento Baracko Obamos šūkyje „Taip, mes galime!“ (Yes, we can!), lyg ir verčia kritikus prilti. O Silvos metodo propaguotojai tvirtina, neva išradėjas sukūrė net naują mokslo šaką – psichoorientologiją.

Lietuviškai išleistos Silvos metodą propaguojančios knygos: „Silvos mentalinio valdymo metodas“ (Robert Silverberg, 2006, Kaunas: Jotema), „Chosė Silvos metodas: pasinaudokite proto galiomis ir džiaukitės sėkme“ (J. Silva, Ed Bernd, 2008, Smaltija) ir „Magiška vaizduotės galia: kurkite gyvenimą tokį, kokio trokštate“ (Lee Pascoe, 2009, Smaltija). Silvos metodo direktorė Lietuvoje Deimantė Bartninkaitė sakė, kad dviejų dienų seminaro kaina – 420 litų, vėliau seminaro kartojimas kainuoja 35 litus. „Silva metodas Lietuvoje jau yra daugiau nei 10 metų, tačiau lietuviškai jis pradėtas vesti tik prieš penkerius metus. Anksčiau dėstytojai atvažiuodavo iš kaimyninių šalių. Sunku pasakyti, kiek iš viso žmonių yra praėję, nes mes šių duomenų neturime. Aš žinau tik kiek studentų pati esu turėjusi – apie 1500. Silva metodas yra praktinis dviejų dienų seminaras, kuriame pristatomos konkrečios proto ir streso valdymo technikos. Šis metodas yra unikalus savo paprastumu, lengvu pritaikymu ir veiksmingumu. Taip pat jis yra labai humaniškas ir turi savo filosofinį-idėjinį pagrindimą. Mes neskatiname manipuliacijų ir egoizmo, greičiau priešingai. Silva metodo esmė yra savo prigimtinių galių panaudojimas ir streso valdymas, kurie leidžia džiaugtis gyvenimu, tapti sąmoningesniam. Trumpiau tariant, Silva metodo pratimai padeda pa-

žadinti miegantį žmogaus smegenų pusrutulį (dešinįjį arba kairįjį), o tai lemia harmoningą smegenų darbą, kokybišką mąstymą, sąmoningumą ir netgi vaizduotės „stebuklus“. Iš tikrųjų viskas labai paprasta ir natūralu kiekvienam žmogui, tik civilizacija, protas ir logika tai iš mūsų atima dar vaikystėje. Šis metodas buvo sukurtas vaikams, kad padėtų jiems lavinti atmintį ir koncentraciją, tačiau jo veiksmingumas buvo netikėtas ir šiandien jau žinomas ir pripažįstamas visame pasaulyje. Jei skaitėte knygą „Secret“, tai labai artima Silva metodui, tik Silva metodas yra konkretesnis. Tai yra ne vien idėjos, bet ir praktika.“¹⁰

7-ajame dešimtmetyje JAV atsiradusį Žmogaus potencialijos sąjūdį (*Human Potential Movement*, HPM) galima vadinti viena pagrindinių New Age atšakų. Manoma, kad pavadinimą jam davė aikido meistras, karo lakūnas, Esaleno instituto įkūrėjas George'as Burras Leonardas (g. 1923). HPM atsiradimas siejamas ir su transpersonaline psichologija, nagrinėjančia sąmonės būsenas, aukštesnį ar aukščiausią potencialą, išėjimą už ego/asmenybės ribų, transcendenciją ir dvasingumą.

HPM galima vadinti pagalbos sau sąjūdžių pradininku. Laikas ir vieta, kai buvo sukurtas HPM, – 1962-ieji, Esaleno institutas Bir Sure, Kalifornijoje (JAV). ■

Tęsinys kitame numeryje

¹ <http://moonis.wordpress.com/about>.

² É. Durkheim, Elementarios religinio gyvenimo formos: toteminė sistema Australijoje, – V.: Vaga, 1999, p. 32.

³ <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/1081662/Aetherius-Society>.

⁴ <http://www.aetherius.org>.

⁵ Plačiau apie eteristų mokymą – <http://www.aetherius.org/index.cfm?app=content&SectionID=40&PageID=17>.

⁶ http://www.silvametodas.lt/?action=menu&menu_id=28. Žiūrėta 2009-12-13.

⁷ <http://www.skeptdic.com/silva.html>. Žiūrėta 2009-12-13.

⁸ http://www.silvametodas.lt/?action=menu&menu_id=29. Žiūrėta 2009-12-13.

⁹ http://www.silvametodas.lt/?action=menu&menu_id=28. Žiūrėta 2009-12-13.

¹⁰ Deimantės Bartninkaitės laiškas autoriui, 2009-12-13, 2009-12-14.

MENO IR ISTORIJOS SINTEZĖ

Liublino unijos atspindžiai dailėje ir abiejų tautų – lietuvių ir lenkų – savimoneje

Lietuvos vardo paminėjimo rašytiniuose šaltiniuose tūkstantmetis pažymėtas įvairiais renginiais, vieni iš jų prasmingi ir įdomūs, bet buvo ir tokių, kurių tikslingumas kėlė abejonių. Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai ir Lietuvos dailės muziejus, glaudžiai bendradarbiaudami su Lenkijos ir Lietuvos muziejais, archyvais ir bibliotekomis, surengė keletą labai vertingų tarptautinių parodų: „Baltų menas“, „Vavelis Vilniuje. Nuo Jogailaičių iki Abiejų Tautų Respublikos pabaigos“, „Lietuva senuosiuose istorijos šaltiniuose“ (pagrindinis šios organizatorius – Lietuvos archyvų departamentas).

2009 m. sukako 440 metų nuo Liublino unijos (1569 m. liepos 1 d.) akto pasirašymo. Sutartis tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) ir Lenkijos Karalystės (Karūnos) sukūrė unikalų Europoje politinį darinį – dviejų valstybių konfederaciją. Abiejų Tautų Respublika gyvavo daugiau kaip 200 metų, iki XVIII a. pabaigos.

Šiai sukakčiai pažymėti Taikomosios dailės muziejuje 2009 m. lapkričio 18 d. atidaryta (veiks iki 2010 m. kovo 28 d.) tarptautinė paroda „Liublino unija ir jos epocha Jano Matejkos kūryboje“. Garsus lenkų dailininkas Janas Matejko (1838-06-24–1893-11-01) drobėje „Liublino unija“ įamžino abiejų valstybių atstovų priesaiką sutarčiai Liublino pilies menėje. Dailininkas nutapė ne vieną monumentalų istorinius įvykius vaizduojantį paveikslą, įamžinusį Lietuvos ir Lenkijos pergales: „Steponas Batoras prie Pskovo“, „Jonas Sobieskis prie Vienos“, „Žalgirio mūšis“ (šis paveikslas prieš 10

metų taip pat buvo eksponuotas Taikomosios dailės muziejuje ir sulaukė didžiulio žiūrovų antplūdžio).

Ilgus metus dirbau Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejuje (dabar – Lietuvos nacionalinis muziejus) Istorijos skyriaus vedėja, teko rengti keletą nuolatinių ekspozicijų, daug trumpalaikių ir ilgalaikių parodų. Visada labai pasigesdavau istorijos ir meno sintezės. Ekspozicijoms labai trūko istorinių siužetinių paveikslų, kokius teko matyti daugelyje Lenkijos muziejų. Keletą istorinių siužetinių drobių generolo Vlado Nagevičiaus rūpesčiu buvo užsakęs Vytauto Didžiojo karo muziejus, tačiau sovietmečiu neleista jų rodyti. Istorines ekspozicijas rengti buvo labai sunku ne tik dėl eksponatų trūkumo. Vitrinose buvo gaminamos iš nepakeliamai sunkių drožlių plokščių, su storais stiklais ir kaskart reikėdavo tuos stiklus iškeldinėti. Pagalbinė medžiaga – tik nedidelės pilkos fotografijos... Tačiau rengti ekspozicijas sunkiausia buvo dėl ideologinių draudimų. Žvelgdama į šiuolaikines eksponavimo galimybes, kartais atsidūstu: „Gimiau per anksti.“ Dabar rengti ekspozicijas vienas malonumas, svarbiausia turėti idėjų ir eksponatų, jokių ideologinių suvaržymų nėra, nereikia sukti galvos, kaip parodą pavadinti, kad ji neužkliūtų cenzoriams. Techninės galimybės neribotos, o kopijos tokios kokybiškos, kad tik specialisto akis gali atskirti jas nuo originalų.

Sovietmečiu daugumos muziejų ekspozicijos buvo „nuo – iki“ (nuo paleolito iki glavlito, arba iki „brandaus socializmo“). Dauguma jų buvo popierinės, t.y.

kopijų kopijos, pilkos, vienodos, neįdomios. Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejus, vadovaujamas direktoriaus Vinco Žilėno, turėjo sukaupęs šimtus tūkstančių įvairių vertingų originalių eksponatų. Supratome, kad muziejus – ne biblioteka, jo lankytojai ateina ne skaityti, o „matyti“ istoriją, pasižiūrėti išlikusių dokumentų ir daiktų, todėl stengėmės temas atskleisti pasitelkdami laikmečio liudytojus – originalius eksponatus. Laimei, muziejus turėjo įsigijęs nemažai istorinių graviūrų ir, kaip sakydavo Vincas Žilėnas, „valstybės vyrų“ portretų, kurie labai vaizdžiai papildė ekspoziciją.

Nors sovietmečių požiūris į Lietuvos valstybės istoriją buvo neigiamas, susidurdavome su daugybe ideologinių kliūčių, vis dėlto Lietuvos istorijos ir etnografijos muziejaus ekspozicija, veikusi daugiau kaip 30 metų (1968–2002 m.), buvo vientisa, įdomi, visuomenės labai gerai vertinama, dėl jos nebuvo gėda ir po Nepriklausomybės atkūrimo. Žilėnas sugebėjo net ir tokiomis nepalankiomis sąlygomis nuosekliai parodyti visą Lietuvos istoriją nuo seniausių laikų iki Pirmojo pasaulinio karo. Deja, dabar Lietuvos nacionaliniame muziejuje, turinčiame didelius istorijos ir kitus rinkinius, vientisos istorinės ekspozicijos nėra. Eksponuojami gražūs pavieniai daiktai, rengiamos tik atskirų temų parodos. Todėl lankytojai, o, svarbiausia, moksleiviai, Nacionaliniame muziejuje negali nuosekliai susipažinti su Lietuvos valstybės ir tautos praeitimi. Džiugu, kad Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Valdovų rūmai planuoja parengti šios rezidencijos raidos ekspoziciją Lietuvos valstybės istorijos kontekste. Tačiau ir Lietuvos nacionalinis muziejus neturėtų nutolti nuo savo pagrindinio uždavinio – parengti išsamią, nuoseklią nuolatinę ekspoziciją, pristatančią mūsų valstybės ir visuomenės istoriją.

Tačiau grįžkime prie Jano Matejkos „Liublino unijos“. Paveikslas daugiafigūris, centre – Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Žygimantas Augustas, dešinėje rankoje laikantis iškeltą kryžių. Valdovui iš šonų – Lietuvos ir Lenkijos valstybių aukšti urėdininkai, pasirašiusieji aktą, kiti įtakingi asmenys. Parodos rengėjai lankytojų patogumui išleido iliustruotą lankstinuką su autoriaus biografija, esminiais faktais apie

Liublino uniją ir su paveikslo schema, kurioje numeriais pažymėti 35 svarbiausi asmenys, nurodyta, kokias pareigas valstybėje kiekvienas iš jų užima, kaip vertina uniją. Visa informacija pateikta lietuvių, lenkų ir anglų kalbomis.

Matejkos kūryba vertinga tiek istoriniu, tiek meniniu atžvilgiu. Dailininkas istorinius paveikslus tapė prabėgus šimtmečiams po vieno ar kito svarbaus įvykio, bet sugebėjo atspindėti pagrindinius tos epochos bruožus. Monumentalioje drobėje „Liublino unija“ matome renesansinį pilies menės interjerą, baldus, to laikmečio aprangą, atributus, kurie atspindi kiekvieno pavaizduoto asmens pareigas, vietą visuomenėje. Kompozicija dinamiška, istorinių herojų veidai išraiškingi, individualizuoti, juose atsispindi ir susikaupimas, ryžtas, susimąstymas, ir abejingumas ar net liūdesys.

Greta pagrindinio parodos akcento – „Liublino unijos“ – parodoje eksponuojama dar daugiau kaip dvi dešimtys dailininko kūrinių: šio paveikslo eskizai, „liutuanistinės“ drobės, kuriose Žygimantas Augustas pavaizduotas Vilniaus sode, Radvilų rūmuose su Barbora Radvilaite... Eksponuojama pora kamėjų, sukurtų Italijoje (XIX a.) pagal Matejkos „Liublino uniją“. Įžanginėje salėje kabo išdidinti XVI a. Vilniaus ir Liublino vaizdai.

Kol buvo pasirašyta Liublino unija, įtemptos derybos vyko keletą metų. Prielaidų sudaryti uniją būta įvairių, tiek politinių, dinastinių, tiek karinių ir socialinių. Kiekviena valstybė gynė savo interesus. Nebuvo vienybės ir LDK viduje – tarp bajorų ir didikų. Lietuvos bajorai 1563 m. stovykloje prie Vitebsko prašė, kad Žygimantas Augustas sušauktų bendrą seimą, kuris sutartinai spręstų valstybinius reikalus. Kartu gintis nuo priešų, pirmiausia nuo Maskvos, būtų lengviau. Be to, jie reikalavo vienodų teisių ir laisvių su Lenkijos šlėkta. O Lietuvos didikai siekė tik karinės lenkų pagalbos, glaudžios sąjungos su Lenkija jie nenorėjo. Lenkai savo ruožtu siekė įsikurti Lietuvos žemėse, ypač turtinguose Palenkės ir Ukrainos plotuose, kurie priklausė LDK. Be to, lenkams rūpėjo, kas valdys Lietuvą po Žygimanto Augusto mirties, nes šis neturėjo palikuonių. Besiblašantis Žygimantas Augustas suprato, kokie pavojai

grės Lietuvai ir Lenkijai, kai pasibaigs Gediminaičių ir Jogailaičių dinastija. Todėl norėjo užtikrinti glaudžią abiejų šalių uniją. 1566 m. Lietuvos seimas išplėtė bajorų teises, tačiau didėjanti Maskvos grėsmė vertė LDK ir toliau ieškoti sąjungos su Lenkija.

1569 m. sausio 10 d. Liubline buvo sušauktas Lietuvos ir Lenkijos atstovų bendras seimas. Lenkų atstovai siūlė tartis Krėvos ir Melniko unijų pagrindu, bet lietuviai jų nepripažino, rėmėsi Antruoju Lietuvos Statutu, kuriame apie uniją neužsiminta. Lietuvos delegacijai vadovavo Vilniaus vaivada, Lietuvos kancleris ir didysis etmonas Mikalojus Radvila Rudasis ir Žemaičių seniūnas, Lietuvos didysis maršalka Jonas Chodkevičius. Seime kilo aršūs ginčai ir Lietuvos delegacija išvyko iš Liublino, seimas iširo. Lenkai išsireikalavo, kad Žygimantas Augustas prievarta prijungtų prie Lenkijos Palenkę ir Ukrainos žemes (Voluinę, Kijevo ir Braclavo sritis). LDK patyrė didelių nuostolių, neteko daug žemių. Nesibaigiantys karai su Maskva, lėšų stygius vertė lietuvius nusileisti, ieškoti kompromiso su Žygimantu Augustu ir Lenkija.

Po pusės metų (1569 m. birželio 6 d.) Lietuvos delegacija, vadovaujama unijos atžvilgiu nuosaikesnio Chodkevičiaus, vėl atvyko į Liubliną. Abiem pusėms padarius nuolaidų, liepos 1 d. buvo pasirašytas suderintas Liublino unijos aktas, kurį liepos 4 d. patvirtino Žygimantas Augustas.

Liublino unija nesukūrė vientisos Lenkijos valstybės. Lietuva neišnyko, ji liko savarankiškas valstybinis darinys su valstybės ir valdovo titulu, sava teritorija, savais pinigais, turėjo savą vykdomąją valdžią (etmonus, kanclerius, maršalkas, išdininkus, vaivadas ir kitus vietos administracijos pareigūnus), turėjo savo teisę – Lietuvos Statutą ir savo teisinę sistemą su Lietuvos vyriausioju tribunolu piramidės viršūnėje. Valdovų rūmuose kartais vykdavo atskiri Lietuvos seimai, vadinti Vilniaus konvokacijomis. Lietuvos politinė tauta išrinktą Lenkijos karalių ne visada iškart pripažindavo Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu. Vis dėlto Liublino unija atnešė Lietuvai ir neigiamų dalykų: sumažėjo jos teritorija, dalį suverenumo teisių teko perleisti bendroms institucijoms, paspartėjo polonizacija, įsiga-

lėjo lenkų kalba. Tačiau unija padėjo atsispirti Maskvos grėsmei.

Liublino unija tiek po jos pasirašymo, tiek dabar vertinama prieštaringai. Dėl jos reikšmės ir pasekmių nuomonės visada skyrėsi ir diskusijos tebesitęsia.

Minint šios sutarties 440 metų sukaktį, Vilniuje ne tik eksponuota Jano Matejkos kūryba, bet ir surengta tarptautinė konferencija „Liublino unija: idėja ir tęstinumas“. Joje dalyvavo mokslininkai iš šešių valstybių (Lietuvos, Lenkijos, Ukrainos, Baltarusijos, Vokietijos ir Austrijos). Ją organizavo Nacionalinis muziejus LDK Valdovų rūmai, Lietuvos dailės muziejus, Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas, Lietuvos istorijos institutas, Lenkų institutas Vilniuje. Konferencijoje dalyvavo daugiau kaip 200 žmonių. Tai liudija didelį Vilniaus kultūrinės visuomenės dėmesį Lietuvos istorijai ir lūžiniams jos momentams.

Buvo perskaityti 24 pranešimai. Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto docentas dr. Rimvydas Petrauskas pranešime „Tarp kivirčų ir sutarimų: socialinės ir politinės Liublino unijos prielaidos“ pabrėžė, kad kiekviena šalis uniją suvokė skirtingai ir siekė savų tikslų, nors jau nuo viduramžių būta abi valstybes artinusių veiksmų.

Baltarusijos teisės instituto darbuotojas dr. Andrejus Januškevičius kalbėjo apie Liublino unijos ir Livonijos karo sąsajas, apie bajorų požiūrį į karą, apie Žygimanto Augusto abejingumą jam ir norą sudaryti uniją su Karūna. Liublino Marijos Kiuri-Skłodowskos universiteto profesorius habil. dr. Ryszardas Szczygielis (jo pranešimą konferencijoje perskaitė Liublino muziejaus pilies direktorius Zygmintas Nasalskis) svarstė, kodėl unija pasirašyta būtent Liubline? Buvo siūlyta, kad lenkų seimas susirinktų Parčeve, o lietuvių – Voluinėje. Po keleto pasitarimų, 1568 m. rugsėjo 1 d. Žygimantas Augustas specialiu universalu bendrą seimą sukvietė į Liubliną. Pranešėjas apžvelgė pasitarimų etapus, šalių pozicijas. Liublino muziejaus darbuotoja dr. Gražyna Jakimińska papasakojo apie šio miesto reikšmę ir istorines vietas, susijusias su unija.

Istorikė habil. dr. Jūratė Kiaupienė aptarė, kaip po unijos pasirašymo, vos Lietuvos delegacija išvyko iš Liublino, buvo suardytas LDK teritorijos vientisumas.

*Jan MATEJKO. Liubino unija. 1869. Drobė, aliejus; 298x512; ir paveikslo fragmentas
Iš parodos Vilniuje, Taikomosios dailės muziejuje*

Jan MATEJKO.
 Žalgirio mūšis. 1878.
 Drobė, aliejus; 426x987;
 ir paveikslo fragmentas
 Šių metų
 vasarą minėsime šios
 reikšmingos pergalės
 600 metų jubiliejų.

Šis prievartos aktas smarkiai paveikė Lietuvos politinį, ūkinį, kultūrinį gyvenimą, pakeitė ir geopolitinę situaciją Vidurio Rytų Europos regione. Viską dar labiau komplikavo Žygimanto Augusto atsisakymas nuo Gediminaičių ir Jogailaičių dinastijos teisių į tėvonię Lietuvą. Pranešėja pasigedo įvairesnių ir išsamesnių Liublino unijos interpretacijų, teisinio jos įvertinimo. Istoriografijoje iki šiol laikomasi lenkų istoriko Oskaro Haleckio XX a. pradžioje pateiktos koncepcijos, o lietuvių tyrinėjimų nėra gausu.

Ukrainos mokslų akademijos darbuotoja dr. Jelena Rusina kalbėjo apie Liublino uniją savo šalies istoriografijos kontekste. Istorikė habil. dr. Ingė Lukšaitė pranešime „Liublino unija ir identiteto kaita LDK XVI a. antrojoje pusėje“ pažymėjo, kad tuo metu egzistavęs politinis, etnopolitinis, kultūrinis, socialinis, etninis identitetas suvokiamas skirtingai. LDK XVI a. nebuvo vieningo politinio identiteto, galima išskirti bajorų ir didikų luominį identitetą. Lietuvos istorijos refleksija turėjo pagrįsti savarankiškos Lietuvos valstybės kilmingųjų politinį identitetą ir tapti normatyviniu postulatu, telkiančiu visuomenę, kad XVI a. antrojoje pusėje būtų išlaikyta savarankiška valstybė.

Lenkų istorikas habil. dr. Henrykas Wisneris analizavo LDK bajorų pasipriešinimą unijai XVI a. pabaigoje–XVII a. pirmojoje pusėje. Remdamasis unijos dokumentais, pavių seimelių ir LDK suvažiavimų nutarimais, amžininkų korespondencija, bandė nustatyti Lietuvos požiūrį į Abiejų Tautų Respubliką ir Lenkijos Karūną. Istorikė dr. Gitana Zujienė nagrinėjo, kaip stengtasi išsaugoti Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulą ir pakėlimo ceremoniją. Šiuo klausimu dar prieš uniją būta nesutarimų. Buvo skirtingai įsivaizduojama ir būsimoji unijos sąranga (federacija ar vieninga valstybė?). Kompromisas buvo ir pats pavadinimas – Abiejų Tautų Respublika. O valdovo titulas – Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis, bet ne Lenkijos karalius, Krokuvos Sandomiro, Lietuvos, Rusijos ir t.t. žemių valdovas. Siekta, progai pasitaikius, Lietuvoje susigrąžinti didžiojo kunigaikščio pakėlimo ceremoniją.

Torunės Mikalojaus Koperniko universiteto dėstytoja dr. Dorota Michaluk kalbėjo apie Palenkės inkor-

poravimą į Lenkijos Karalystę 1569 m. Šios žemės ilgą laiką ėjo iš rankų į rankas, jose gyveno rusėnai (rytinių slavų etnosas: rusų, ukrainiečių, gudų tautos, susiformavusios XIV–XVII a.), lietuviai, žydai, totoriai, o teritorija vadinta Brastos žeme, Drohičino žeme arba tik pagal miestų pavadinimus (Melnikas, Belskas, Kamenecas). Palenkės terminas yra vėlyvesnis. Šias žemes jungė vidurinis Bugas. 1565–1566 m. seime įvykdyta LDK administracinė reforma. Siekta prieš uniją suvienodinti valstybių struktūrą. Dalį šių žemių prijungus prie Lenkijos, regiono vientisumas buvo pažeistas. Atsidūręs Lenkijos pavaldume, šis regionas prarado Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje turėtą reikšmę.

Apie Voluinės didikų ir bajorų požiūrį į Liublino uniją kalbėjęs to paties universiteto dėstytojas habil. dr. Tomaszas Kempa pabrėžė Lietuvai skausmingą žemių atėmimą ir lietuvių sugrįžimo į Liubliną tartis su lenkais faktą. Be lietuvių unija būtų buvusi neįmanoma. Rusėnai nuo seno turėjo savų, lietuviams priešingų, interesų. XVI a. viduryje Voluinė buvo rusų kultūros centras, o Lietuvoje stačiatikiai formaliai (nors ne visada to laikytasi) negalėjo užimti aukščiausių postų. Liublino unija jiems suteikė postų garantiją ir jie neprieštaravo, kad tos žemės būtų priskirtos Lenkijai, palaikė unijos idėją.

Viešnia iš Ukrainos dr. Natalija Starčenko pranešime „Liublino unija kaip Voluinės regionalizmo pagrindas“ pažymėjo, kad Voluinės, Kijevo ir Braclavo vaivadijos po Liublino unijos pasirašymo atiteko Lenkijos Karalystei, bet liko galioti LDK teisės kodeksas – Antrasis Statutas, o teisėtvarkoje, administracijoje vartota rusų kalba. Tai buvo savotiška autonomijos išraiška.

Varšuvos Kardinolo Stefano Višinskio universiteto profesorius habil. dr. Janas Dziegielewskis pranešime „Sprendėjai ir jų atsakomybė už Abiejų Tautų Respubliką XVI a. pabaigoje ir XVII a.“ pabrėžė, kad svarbiausius sprendimus priimdavo politiniai luomai (monarchas, senatoriai ir bajorai). Deja, bajorai greitai prarado atsakomybės jausmą, rūpinosi savo giminės interesais, atsirado grupuotės ir nuo XVI a. pabaigos jų tarpusavio vaidai ėmė neigiamai veikti politinį Abiejų Tautų Respublikos gyvenimą.

Docentas dr. Darius Kuolys pranešime „Liublinas: kovos dėl Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Respublikos“ rėmėsi K. K. Pliaterio Ketverių metų seimo sesijoje (1791 m.) pasakyta mintimi, kad Liublino unija – iš prievartos kilusi sąjunga. Lietuvos pareigūnai tada linkėjo Stanislovui Augustui Poniačovskiui, kad bendrai gerovei jis tarnautų sėkmingiau negu Žygimantas Augustas, nes Liubline dėl abiejų tautų brolybės Lietuva patyrė daug skriaudų. Prelegentas pacitavo Augustino Rotundo mintį, pasakytą LDK vardu unijos išvakarėse: „Savo seniai įkurtos ir tvarkingos Respublikos, prie jūsiškės prijungdami, nenorime prarasti ir, jeigu norime būti dori tėvynės sūnūs, tai ir nedera mums jos prarasti taip, kaip jūs mus raginate padaryti.“ LDK atstovai nuolat pabrėždavo siekį ginti laisvos tautos idėją. Antrasis Lietuvos Statutas 1566 m. įtvirtino „Laisvą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Respubliką“. Liublino uniją laikė LDK „laidotuvėmis“ ir kai kurie amžininkai, pvz., Eustachijus Valavičius, Kristupas Radvila Perkūnas ir kt. Trečiasis Lietuvos Statutas (1588 m.) buvo sutiktas kaip Lietuvos Respubliką atkūręs ir ją saugantis teisynas. XVII a. LDK istorinis naratyvas taip pat teigė Lietuvos Respublikos tęstinumą Abiejų Tautų Respublikoje, – akcentavo pranešėjas.

Lenkų istorikas prof. habil. dr. Andrzejus Rachuba aptarė lietuvių požiūrį į integraciją Abiejų Tautų Respublikoje, nagrinėjo LDK piliečių veiklą ir pastangas išsaugoti tapatybę valstybiniu lygmeniu. Dabar istorikai jau nebesiginčija dėl federacinio Abiejų Tautų Respublikos pobūdžio. LDK ir Karūna turėjo tik bendrą valdovą, seimą ir Katalikų bažnyčios struktūrą. Atskirai išliko kariuomenė, iždas, įstatymai ir teismai, ministrai, pinigai. Lietuviams nepavyko atgauti prie Lenkijos Karūnos prijungtų Ukrainos ir Palenkės žemių ir atgaivinti nepriklausomybę simbolizuojančio valdovo „iškėlimo“ į LDK sostą. Iš Stepono Batoro Lietuva išsireikalavo pakoreguoti unijos sąlygas. Žygimantas Vaza buvo priverstas patvirtinti Trečiąjį Lietuvos Statutą su „antiunijiniais“ nutarimais, draudžiančiais Karūnos bajorams įsigy-

ti LDK dvarus ir gauti pilietybę. Pagaliau lietuviai užsitikrino teisę vadovauti kas trečiam seimui ir gavo trečdalį vietų bendrose seimo komisijose. Kas trečias seimas turėjo vykti Lietuvoje. Tačiau Lietuva vis tiek nebuvo lygiateisė su Karūna, nes lietuviai senate sudarė vos 1/5 visų narių. Lietuviai norėjo sumažinti savo mokamus mokesčius bendroms valstybės reikmėms iki trečdalio ar ketvirtadalio. XVII a. lenkų kalba tapo dominuojanti kanceliarijoje, o rusų kalba liko teisėje iki 1697 m. Kad išsaugotų savo tapatybę ir savarankiškumą, lietuviai turėjo nuolat kovoti ir ginti tradicines savo teises.

Istorikas dr. Darius Vilimas kalbėjo apie „bajorų tautos“ susidarymą ir „bajoriškos demokratijos“ problemą LDK po Liublino unijos. Antrasis Lietuvos Statutas suformulavo, o Trečiasis įtvirtino „bajoriškos tautos“ sampratą, tačiau „bajoriškos demokratijos“ principai nebuvo įgyvendinti dar labai ilgai.

Lenkijos mokslų akademijos Mokslo centro Vienoje direktorius prof. habil. dr. Bogusławas Dybašas pranešime „Livonijos unijos. Pastabos apie lenkų ir lietuvių Respublikos struktūrą“ pabrėžė, kad sąvoka Abiejų Tautų Respublika neapima visos senosios santvarkos sistemos. Kai kurios žemės, vienaip ar kitaip susijusios su Lenkija ar Lietuva, liko beveik nepastebimos. Livonija nevaizdino svarbaus vaidmens, išskyrus laikotarpį, kai ji buvo pagrindinė Lenkijos ir Lietuvos karų priežastis, nors Livonijos dalis ir Kuršo kunigaikštystė Abiejų Tautų Respublikai priklausė 200 metų. Livonijos statuso tyrinėjimas galėtų būti pagrindas svarstyti apie Respublikos federacinę struktūrą, – kalbėjo profesorius.

Varšuvos universiteto Teisės istorijos instituto darbuotojas prof. habil. dr. Andrzejus Zakrzewskis pranešime „Valstybė ar provincija? Lietuva Abiejų Tautų Respublikoje – nuo Liublino unijos iki Didžiojo seimo“ priminė, kad ir po Liublino unijos ginčai dėl bendros valstybės formos nesibaigė. Stepono Batoro valdymas, pergalės karuose su Maskva sustiprino LDK poziciją derybose su Karūna. Lietuva siekė visiško lygiateisiškumo (pvz., kad seimai vyktų pakaitomis: du Karūnoje, vienas – Lietuvo-

je, o monarchas gyventų po lygiai vienoje ir kitoje šalyje). Valstybių savarankiškumą ir teises pabrėžė nuolat sudaromos deputacijos. Seimo posėdžiuose būta ir kitokių Lietuvos savarankiškumo apraiškų (pvz., provincijos sesijos). Vis dėlto pamažu Lietuva iš dviejų Respublikos sudedamųjų dalių virto viena iš trijų provincijų – greta Mažosios Lenkijos ir Didžiosios Lenkijos. Tai lėmė Palenkės, Voluinės, Kijevo ir Braclavo žemių atplėšimas nuo Lietuvos. Realiai ekonominis, finansinis, demografinis Lietuvos pajėgumas prilygo trečdaliui visos Respublikos pajėgumo. Stanislovas Augustas Poniatovskis norėjo sumažinti lietuvių savarankiškumą, sukurti centralizuotą Lenkijos valstybę. Sumanymas unifikuoti Respubliką atgimė Didžiajame seime. Konstitucija buvo patvirtinta 1791 m. gegužės 3 d., deja, joje jau nėra nė žodžio apie LDK. Tų pat metų spalio 20 d. buvo patvirtintas Abiejų Tautų tarpusavio garantijų įstatymas. Unija vėl buvo akcentuojama susiaurinta, bet Karūnos ir LDK savarankiškumas nebuvo likviduotas. Pasak prelegento, Abiejų Tautų Respublikos epochos pabaigoje lietuvių elito teisinę ir politinę kultūrą reikėtų vertinti aukščiausiu lygiu.

Baltarusių istorikas dr. Andrejus Macukas pranešime „Liublino unija LDK bajorų požiūriu valdant Augustui III Saksui“ aptarė LDK bajorų laikyseną Liublino unijos atžvilgiu – nors pripažino jos nuostatus, bet suprato ir skirtumus tarp Karūnos ir LDK, siekdami juos išsaugoti. Bajorai reikalavo, kad valdovas atvyktų į Lietuvą nors kas treji metai. Jie ne visada gynė LDK valstybines institucijas, tačiau dažnai rėmė pasiūlymus, prieštaraujančius Liublino unijai. Bajorai pasisakė už Liublino unijos postulatų neliečiamumą, bet kartu reikalavo išsaugoti Didžiosios Kunigaikštystės atskirumą nuo Karūnos, kad Lietuva būtų ne trečioji Abiejų Tautų Respublikos dalis, o turėtų lygias teises su Lenkija.

Istorikė dr. Ramunė Šmigelskytė-Stukienė aptarė Liublino unijos idėjos tęstinumą LDK konfederacijose Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu. XVIII a. antrosios pusės prisiekusių bajorų sąjunga – konfederacijų – istorija atskleidžia ir patvirtina

dualistinę Abiejų Tautų Respublikos pobūdį. Unijos atnaujinimas konfederacijos metu buvo būtinas sąjungos atributas. Kiekviena tauta turėjo patvirtinti, kad nori kurti bendrą Respubliką. Tai rodo, kad bajorijos savimonėje greta valstybinio dualizmo gyvavo ir politinę tautą vienijantis įsitikinimas apie bendras teises ir laisves Abiejų Tautų Respublikoje. Valstybės reformavimo ir centralizavimo projektai siekė revizuoti Liublino unijos nustatytus Lietuvos ir Lenkijos santykius.

Senosios muzikos tyrinėtoja prof. habil. dr. Jūratė Trilupaitienė kalbėjo apie Liublino unijos poveikį LDK muzikiniam gyvenimui, kuris sietinas pirmiausia su valdovo institucija, dvaru. Deja, ilgainiui valdovo dvaro kultūrinė įtaka LDK silpnėjo. Poznans Adomo Mickevičiaus universiteto profesorius habil. dr. Marceli Kosmanas kalbėjo apie Jogailaičių ir Vazų epochų įvaizdį Henryko Senkiewicziaus kūryboje. Liublino unija, kiti istoriniai įvykiai padarė didelę įtaką XIX a. meninėms vizijoms – Adomo Mickevičiaus, Jano Matejkos ir Henryko Senkiewicziaus kūrybai.

Lenkų istorikas prof. habil. dr. Janusz Ekesas pranešime „Liublinas 1569 m. ir Briuselis 2009 m. (Vakarietiškos tapatybės klausimas)“ akcentavo, kad Liublino unijos laikotarpis turi panašumų su Europos Sąjungos dabartimi, o jų analizė ir lyginimas atveria perspektyvas pažinti abi šias realijas. Kalbėtojas sakė esąs optimistas ir praktiniais dalykais tiki labiau negu teorijomis. Visi norime išlikti savimi. XIX a. pabaigoje dominavo konservatyvi pozicija – „tegu būna, kaip buvo“. Visada yra vilčių ir baimių. Mus skiria etniniai dalykai, mes nevienodai vertiname bendrą praeitį, bet vilčių teikia modernizacija. Džiaugiuosi, kad tapome Europos Sąjungos dalimi, – sakė profesorius Ekesas, pabrėždamas Liublino unijos ir Europos Sąjungos istorines sąsajas.

„Šios konferencijos tikslas – į istorijos mokslą žiūrėti be emocijų“, – sakė profesorė Jūratė Kiaupienė. Manau, tikslą pasiekti pavyko. ■

TREMTINIŲ IŠ MAŽOSIOS LIETUVOS GLOBA 1915–1918 m.

Daugelio iš mūsų nuotaika dėl pernai taip skaudžiai smogusios krizės nėra labai pakili. Ekonominis nuosmukis, didėjanti bedarbių ir juos lydinti socialinė įtampa neteikia optimizmo. Gausėja emigrantų. Vargstantiems, netekusiems darbo, ypač reikia labdarinių organizacijų, gerų žmonių paramos.

Atsigręžę atgal į praeitį, matysime, kad panašių sunkmečių būta ne vieno. Sunkiais laikotarpiais visada atsiradavo išskilių asmenybių, kurios savo pasiaukojamu darbu padėdavo tūkstančiams vargšų. Tradiciškai tokia veikla dažniausiai užsiimdavo moterys.

Šiame rašinyje plačiau pažvelgsime į labai specifinės draugijos, veikusios plačiame areale Pirmojo pasaulinio karo metais, veiklą. Tai „Lietuvių Globa mūsų broliams iš Mažosios Lietuvos šelpiti“ (toliau – „Lietuvių globa“).

Pirmojo pasaulinio karo pradžioje rusų kariuomenė okupavo beveik visą Mažosios Lietuvos teritoriją. Rusų armija, nesutikdama jokio pasipriešinimo, viską grobė ir naikino. Negana to, rusų karinei vadovybei kilo mintis visus likusius krašto gyventojus paimti į nelaisvę ir išvežti į imperijos gilumą. 1914 m. lapkričio mėn. tūkstančius žmonių okupantai, nepaisydami nei jų amžiaus, nei lyties, priverstė pėsčius ar važiuotus rinktis artimiausiose geležinkelio stotyse, dažniausiai Šiaulių, o paskui traukiniais gabeno į Rusijos gilumą. Tremtinių padėtis buvo nepaprastai sunki: daugelis neturėjo net šiltų drabužių, stigo maisto, pinigų, be to, jie nemokėjo rusų kalbos. Caro vyriausybė visiškai nesirūpino belaisvių likimu, nebuvo parengusi jokio apgyvendinimo plano. Iš Mažosios Lietuvos į Rusiją ištremta apie 8000 žmonių, tarp jų daug lietuvių.

Prasidėjus rudens šalčiams, Vilniuje ir Šiauliuose „įstigusiems“ alkstantiems, šąlantiesiems, sergantiesiems belaisviams reikėjo skubios pagalbos. Rusų valdžia kaip įmanydama

stengėsi nusišluoti, kas vyksta Šiaulių ir Vilniaus geležinkelio stotyse, vaikščioti po jų teritorijas be specialaus leidimo buvo griežtai draudžiama. Pagalbos savo „priešams“ rusų administracija netoleravo, todėl ne daug kas rizikavo tremiamuosius paremti.

„Šelpėme maistu, drabužiais, patarimais, keitėme vokiečių markes į rusų pinigus, duodavome užantspauduotus laiškus, kad galėtume sužinoti, kur jie bus išvežti. Bandėme padaryti tokių maitinimo punktų jiems pakeliui, bet tai nepavyko. Lietuvos rusų administracija galėjo kaip nors suprasti, kad mes šelpiame ne vokiečius, o savo brolius lietuvius. Rusijoje tai buvo nesuprantama, todėl draudžiama“, – su kartėliu prisimena „Lietuvių globos“ įkūrėja.

Vėliau, kai paaiškėjo, kad rusų vadovybė palankiau žiūri į Prūsijos lenkus ir lietuvius negu į vokiečius, o Peterburge net leista įkurti Visos Rusijos slavų belaisvių globojimo draugiją, lietuviai irgi nutarė įkurti kažką panašaus ir padėti tautiečiams tremtiniais. Vilniaus gubernatoriui buvo įteiktas prašymas leisti įsteigti draugiją, kuri šelptų tremtinis iš Mažosios Lietuvos.

„Bet atsitiko gera proga. Iš Petrogrado atvykęs slavų draugijos atstovas užėjo pas mane į redakciją kviestis dalyvauti posėdyje „Slavų belaisvių draugijos“ įkūrimo reikams Lietuvoje aptarti. Man atėjo į galvą prie tos draugijos sutverti sekciją lietuviams šelpiti [...] tas posėdis buvo triukšmingas, kaip visuomet Vilniuje išplaukė lietuvių – lenkų klausimas. Lenkai endekai pasipriešino, kad lietuviai dalyvautų slavų draugijoje, mat norėta mums prikišti, kad lietuviai visur pabrėžia, kad jie ne slavai, o dabar užsispyrė dalyvauti slavų draugijoje. Negelbėjo išradimas, kad Vilniuje ta slavų draugija kaip tokia bent tuo tarpu neturi ką veikti, nes belaisvių slavų nėra, užtat yra tūkstančiai belaisvių lietuvių, bet balsavimas nulėmė kitaip ir mes išėjome iš salės. Tas lenkų pasielgimas su mumis tik ant naudos

išėjo. Kitą rytą aš, J. Vileišis ir p. V. Landsbergienė nuėjome su Veriovinu tartis dėl įsteigimo tokios pačios lietuvių draugijos ir išgavome pasižadėjimą, kad mums irgi bus patvirtinta draugija, tikslai gana ypatinga, būtent mes trise turime būti neva įkaitais rusų valdžios rankose, kad nevessime priešvalstybinės agitacijos belaisvių tarpe, o kiti nariai galėjo būti oficialiais mūsų padėjėjais. Ką daryti? Reikėjo sutikti ir su tokiomis sąlygomis. Ir ta, 1915 m. sausio 20 d. įkurta draugija pasivadino „Lietuvių Globa mūsų broliams iš Mažosios Lietuvos šelpiti“, – kaip nelengva buvo įkurti draugiją prisimena jos vadovė.

Draugija plėtėsi, įkūrė savo skyrius Panemunėje, Kupiškėje, Ariogaloje, Panevėžyje, Rygoje ir kitur. Tremtiniais lietuviams įsteigė maitinimo punktus Vilniuje, Šiauliuose, Kaišiadoryse, Minske, Smolenske ir Maskvoje. Karo metais šios draugijos centras Rusijoje įsikūrė Saratove.

Plėsdama savo veiklą, „Lietuvių globa“ gavo leidimą savo organizacijos nariams lankyti tremtinius kalėjimuose ir juos šelpiti. Ši negausi draugija globojo kelis tūkstančius suaugusiųjų ir vaikų. Per „Lietuvių globą“ šiek tiek paremdavo ištremtuosius ir Rusijos vyriausybė. 1915 m. per 5 mėnesius „Lietuvių globa“ surinko 7781 rub. aukų, išlaidos sudarė 3218 rub. Amerikos lietuviai atsiuntė aukų už 7000 dolerių. Vėliau pati Vokietija, susirūpinusi savo tremtiniais Rusijoje, per JAV konsulatą Peterburge teikė po 5 rublius mėnesinės pašalpos kiekvienam Mažosios Lietuvos tremtiniui.

„Lietuvių globos“ surinktomis žiniomis iš Rytų Prūsijos buvo ištremta apie 12 000 žmonių, bet draugija surado ir registravo tik apie 8000, tarp tremtinių buvo 4557 lietuviai. Dar veikdama Vilniuje „Lietuvių globa“ kreipėsi į atitinkamų Rusijos kraštų gubernatorių, prašydama, kad jie nurodytų, kur nukreipiami traukiniai su tremtiniais iš Mažosios Lietuvos ir kur šie bus įkurdinami. Pvz., 1915 m. sausio 24 d. buvo išvežta 30 vagonų – apie 1000 civilių belaisvių į Altajaus kraštą.

Draugijos prašomi, du jos įgaliotiniai inž. S. Kairys ir valstybės Dūmos atstovas P. Keinys 1915 m. išvyko ieškoti tremtinių, kad jais pasirūpintų. Saratove rado 1000 tremtinių, iš jų 410 kalbėjo lietuviškai, Samaroje – 600, Simbirske – 100, šiek tiek Ufoje, Orenburge, Irkutske ir kt. Tikslių žinių apie Mažosios Lietuvos tremtinius buvo neįmanoma gauti nei iš gubernatorių, nei iš administracijos Peterburge,

todėl jų ieškodami pirmieji „Lietuvių globos“ įgaliotiniai važinėjo tik po europinę Rusijos dalį.

Tačiau būta žinių, kad tremtinių yra ir Sibire, o ten jie ypač sunkiai gyvena. Juos surasti ir aplankyti pavesta draugijos pirmininkei.

Rizikuodama, kad bet kada gali būti suimta, ji nuvyko į Peterburgą, kur tikėjosi daugiau sužinoti apie Sibire esančius lietuvius. Nieko nepešusi, patraukė į Irkutską, gavo leidimą gubernatūroje peržiūrėti civilių tremtinių sąrašus. Tremtiniai iš Mažosios Lietuvos ten buvo įrašyti „prūsokais“. Dar 1294 asmenis surado išsklaidytus Bazuluko apskrityje. Vienoje vietoje surado 172 lietuvius ir 192 vokiečius. Tarp tremtinių iš Mažosios Lietuvos Sibire aptiko nemažai lietuvių evangelikų iš Šeduvos, Papilės, Radviliškio, Suvalkijos, nes jie buvo rusų palaikyti vokiečiais.

Kelionė po Sibirą ir Rusijos rytus užtruko 5 mėnesius. Labdaringą veiklą nutraukė laikinas lietuvių globėjos areštas. Atvažiavusi į Maskvą, draugijos pirmininkė pranešė apie Prūsų lietuvių padėtį Šiaurės Amerikos konsului, ragindama imtis aktyvesnių veiksmų, nes jau 40 % vaikų mirė iš bado.

Grįžti į Lietuvą vis dar buvo pavojinga, todėl ji ėmėsi organizuoti Prūsų lietuvių šelpimą Peterburge. 1916 m. rūpinosi į Samarą ištremtais Prūsų lietuviais. Jų išlaisvinimo reikalais lankėsi Stokholme, rašė laiškus Lietuvių Tautos tarybai Šveicarijoje, prašydama finansinės paramos (paaukoti arba paskolinti 10 000 rub.) tremtiniais iš Mažosios Lietuvos Saratove ir Simbirske, negavusiems lėšų iš JAV.

Dalyvavo II Stokholmo lietuvių konferencijoje. Iš Stokholmo persikėlus į Kopenhagą dirbo lietuvių skyriuje Danijos Raudonajame Kryžiuje lietuviams belaisviams Vokietijoje šelpiti. Po pusės metų, gavusi leidimą, 1918 m. kovą grįžo į Lietuvą.

„Lietuvių globa“ šelpė ir rūpinosi daugiau kaip 4000 Mažosios Lietuvos lietuvių, išlaikė 6 pradžios mokyklas, 4 senelių prieglaudas. Vien Simbirske „Lietuvių globa“ šelpė 1000 Mažosios Lietuvos lietuvių ir 1500 Rusijos pabėgėlių lietuvių. Nepaisant to, kad Mažosios Lietuvos tremtinius (Vokietijos piliečius) be „Lietuvių globos“ per JAV konsulus šelpė ir Vokietija, jų padėtis buvo labai sunki. Iki „Globos“ susikūrimo, iš 15 000 tremtinių 40 % mirė bado, taip ir nesulaukė paramos.

1917 m., po Spalio perversmo, bolševikai nacionalizavo „Lietuvių globos“ draugijos turtą, kartu ir ką tik iš JAV gautas aukas. Šalpos darbas sustojo. 1918 m. vasarį buvo uždaryta ir pati draugija.

„Lietuvių Globa mūsų broliams iš Mažosios Lietuvos šelpti“ buvo ne tik humanitarinė įstaiga, bet ir reikšmingas Mažosios ir Didžiosios Lietuvos suartėjimo veiksnys. „Mums Didžiosios Lietuvos žmonėms reikia labai ir labai įsidėmėti dr. Gaigalaičio žodžius [kad viską lems] ne inteligentijos pažiūra į susijungimą abiejų Lietuvos dalių, bet tos pilkos minios, kuri bijo gaivališkai žemiau stovinčiųjų kultūriškai ir doriškai – žemaičių...“

„Lietuvių Globą mūsų broliams iš Mažosios Lietuvos šelpti“ įkūrė ir jai vadovavo žymi visuomenės veikėja – knygnešė, leidėja, lietuviybės puoselėtoja, humanistė Felicija Povickaitė-Bortkevičienė. Jai talkino A. Povickienė (F. Bortkevičienės motina), Viktorija Landsbergienė, J. Vileišis, Z. Valaitis, Zavišaitė ir daug kitų šviesių žmonių...

* * *

Taigi, dar kartą atvertę jau skaitytą istorijos puslapį, galime iš nūdienos perspektyvos pažvelgti, su kokiais iššūkiais tekdavo susidurti mūsų seneliams, proseneliams ir kaip jie stengėsi tuos iššūkius atremti. Istorija daug ko gali pamokyti. Nesavanaudiškumas, dvasios stiprybė, dėmesys ir atjauta – tai vertybės, kuriomis vadovaujantis galima įveikti bet kokias negandas. ■

Literatūra:

- F. Bortkevičienė, Fragmentas iš „Globos“ draugijos įkūrimo, LNB RS, F. 68. – 16.
F. Bortkevičienė, Šis tas apie draugiją „Prūsų lietuvių globa“// LNB RS. – F. 68. – 25.
F. Bortkevičienės autobiografija, LNB RS, F. 68 – 2.
F. Bortkevičienės laišakai, rašyti iš Stokholmo Lietuvių Tautos tarybai Šveicarijoje apie Prūsų lietuvių, išvežtų į Rusijos gilumą, globą, LMA RS, F. 192 – 45.
Lietuvos socialistų – liaudininkų partijos deklaracija (Konferencijai 14 – 19. IX. 1917)“, LNB RS, F. 68. – 20.
J. Būtėnas, Prūsų lietuviai Sibire (Iš F. Bortkevičienės atsiminimų), Kaunas, 1939.
J. Būtėnas, Gyvenusi kitiems, Kaunas: *Aušra*, 1993.
J. Būtėnas, Istoriografo užrašai, Vilnius: *Vaga*, 1974.
J. Vanagas, „Globos Prūsų lietuviams belaisviams šelpti įgaliotinių kelionė“, *Lietuvos žinios*, 1915, Nr. 32.
I. K., „Felicija Povickaitė-Bortkevičienė“, *Lietuvos žinios*, 1925, Nr. 230.

VINCENTOS LOZORAITIENĖS LAIŠKAI

PUSSESEREI ELENAI

MATULAITYTEI-DANKEVIČIENEI*

Roma, 1971.X 30 ... Gera naujiena, kad Vincukas su šeima jau pas Jus... o Jonuką [Vincos sūnų, gimusį Sibire – D.B.] aš atiduočiau jūsų vietoj į liet[uvišką] mokyklą, nes vaikai lab[ai] greit pripranta prie kalbos ir už poros mėn. jam jau būtų lengva mokytis. Mūsų Daina kalba lietuviškai ir itališkai, o dabar eina į darželį su prancūzų kalba ir jau daug supranta, moka skaičiuoti ir kelias daineles dainuoja ir lab[ai] gražiai taria prancūziškai, o eina į darželį tik 2 mėnesius. Jūs sulaukėt brolio, o aš sulaukiau ir jau išlydėjom seserį Janę. Ji prabuvo pas mus 1 ½ mėn. Norėjau, kad ilgiau pabūtų, nes po 50 metų nesimatymo negalima buvo iškart visko išpaskoti viena kitai... Iš pradžių negalėjo priprasti prie čionykščių sąlygų, stebėjosi, kad krautuvės tokios perpildytos prekėmis, kad nėra eilių prie krautuvių...Parodėm jai visas grožybes Romos... Gražinutė negalėjo atvykti dėl pinigų stokos už kelionę, o ir bijojo pamesti savo darbą... Angelė Asevičiūtė-Avižonienė [pussešerė – D.B.] buvo pas Gr[ažiną] kelias dienas ir paskui man parašė laišką apie Gr[ažinos] sveikatos stovį, kuris nėra labai patenkinamas. An-

* Tęsinys iš 2009 m. nr. 12. Pabaiga.

gelė paliko našlė, turbūt jau žinot? Jos vyras [Kostas Avizonis – D.B.] un-to profesorius mirė nuo leukemijos... Kas dėl arkiv. J.M. būtų gerai sužinoti jo motinos panelės pavardę. 17 X buvo Romoj beatifikacija lenko kunigo Maksim Kolbe, kuris, būdamas nacių lagery Aušvice, pasisiūlė numirti, t.y. būti nukankintas vietoj kito kalinio, kuris turėjo žmoną ir vaikų. Laike beatifikacijos tas laimingas žmogus buvo Bazilikoj Šv. Petro. Buvo ir Janė šitoj ceremonijoje, labai buvo patenkinta...

Roma, 1972.V.26 ... Ačiū labai, kad sutvarkėt mūsų Tėvų kapus... Ar pažįstat mano vyro tėvų kapą? Ten ir jo sesuo, rodosi, prisiglaudė. Kaip norėtūsi aplankyti juos visus... Tas paketas, kuris turėtų ateiti, yra skirtas Vincui kaipo grįžusiam iš Sibiro... Labai daug pas mus rašoma apie neramumus Kaune... Kaip vadinasi vaikinai, kuris nusižudė? ... Labai pergyvenom šitą tragišką atsitikimą...

Dalytė turi jau tokius didelius sūnus, o jos vaikystės draugas turi tik vieną Dainą, kuri liepos mėn. baigs 6 metus. Labai įdomi, gyva ir inteligentiška mergytė. Labai malonu girdėti, kad Arūnas [Elenos Dankevičienės vaikaitis – D.B.] puikus berniukas. Pas Jus, kaip matau, didelis judėjimas, nuolat kur nors važiuojat. Aš 20 su viršum metų gyvenau Petrapily, bet nemačiau nei Gruzijos, nei Armėnijos, nei Krymo... Kaip būtų gerai, kad Vincukui pavyktų savo gimtinę pastatyti bent namuką ar užimti klėtį...

Roma, 1972.X.29 ... Gyvenimas eina vienodai, ypatingų žinių neturiu, nuolat tik baiminuosi, kas bus ateity, nes viskas kaip tai eina kreivai. Žmonės lyg lunatikai, lyg kokio velnio apsėsti... Turėjom labai daug svečių, buvo įdomūs tie iš JAV, kurie lankėsi Lietuvoj, tik gailisi, kad ligi šiam laikui neleidžiama lankyti giminių provincijoj, tas daro blogą įspūdį...

Sesuo Janė minėjo, kad jai Graž[ina] parašo trumpus laiškus. Kiti pasakoja, kad ji dirba 5 kartus į savaitę, vakarais jaučiasi pavargusi, bet visgi nueina į minėjimus, koncertus, pas pažįstamus. Gal būt vyr.

sūnui pavyks nuvažiuoti ją aplankyti, tada daugiau sužinosiu apie ją...

Magdutės [pusseserės – D.B.] duktė Ada man rašė jau du kartus, jai norėtūsi turėti auto ir todėl ji dirba labai daug. Deja, auto ir aš neturiu, nei mano sūnūs negali sau naujus auto užfundyti...

Aš į kiną nustojau eiti, nes filmai dabar yra tokie nepadorūs, kad nepatogu ir nemalonu žiūrėti, nuogybę įvedė net į teatrus ir ypač į baletus, žmonės nesupranta ir perdeda su savo laisvėmis.

Aš ir mano Dainelė gaunam knygų iš Lietuvos. D. labai mėgsta klausyti, kai skaitau pasakas. Labai mums patinka Prano Mašiotas pasakėčios ir ji pažįsta P. Mašiota, K. Binkį ir kitus rašytojus, turi jau nemažą bibliotekėlę. Ji yra labai gabi ir inteligentiška, jau laisvai susikalba lietuviškai ir pradeda rašyti ir skaityti lietuviškai... Kada nors parašykite ką nors apie mano mamą, ką ji darė visomis dienomis, ypač žiemą, su kuo kalbėjo ir pan. [E. Dankevičienė globojo Vincentos motiną iki pat jos mirties 1944 m. žiemą – D.B.].

Roma, 1973.XI.10.12 ... Ačiū labai už laiškutį, kurisėjo 21 dieną, mat prie ko priėjom. Išmokom skraidyti (į mėnulį) kaip paukščiai, plaukioti kaip žuvis, tik neišmokom gyventi kaip žmonės. Mūsų laikraščiai rašo, kad 100 000 apdraustų laiškų guli pašte, be to, 30 000 siuntinių... Šiomet mano vyr. sūnus buvo visą mėnesį JAV. Aplankė ir skautų stovyklą, buvo sužavėtas, grįžęs žadėjo Dainą nuvežti sekantį kartą. Deja, ne taip lengva tą įvykdyti. Sūnui buvo apmokėta kelionė ir ten buvimas, nes jis buvo pakviestas skaityti paskaitų... Vašingtone rugsėjo mėn. buvo IV Seimas, į kurį suvažiuoja apie 1000 žmonių... Mūsų Dainelė yra labai lietuviška, mėgsta savo lėles lietuvaite. Dabar būtinai prašo liet[uviško] kostiumo. Skaityti liet[uviškai] visai laisvai ir rašo neblogai. Aš vis stengiuosi išmokyti kiek galima daugiau, nes vis galvoju, kad neilgai man teks gyventi ir Pupai [taip nuo vaikystės buvo vadinamas Kazys – D.B.] bus sunku pačiam palaikyti lietuvių svetimoj aplinkoj. Jis su dukra kalba tik

liet[uviškai] ir ji net nemoka kreiptis į jį itališkai. Labai dėkojam už knygutes... Daina jau turi suviršum 100 knygelių iš Lietuvos ir visas perskaitė, bet ji mėgsta ir pakartoti. Iš J. Degutytės eilėraščių išmoko „Gulbės mano gulbės“ ir labai gražiai deklamuoja. „Dainelės dienoraštį“ [E. Mieželaičio – D.B.] taip pat perskaitė. Tai yra lyg suaugusiems rašyta, bet su įdomumu perskaitė... Turėjom svečių iš Punsko. Labai įdomių žinių gavau.. Vakar minėjom 100 metų nuo arkivyskupo Skvirecko gimimo. Buvo mišios ir paskaita...

Roma, 1974.XI.10 ... Daina jau porą kartų buvo peršalusi. Ji su savo draugais iš klasės (jau 3 skyriuje) mėgsta po lietaus braidžioti vandenį ir, aišku, peršąla. Ji labai mėgsta savo mokyklą ir ypač drauges ir draugus, kad ir kartais susiginčija, net susimuša su jais, o paskui spaudžia rankas ir sako padarykim taiką. Ji jau laisvai kalba prancūziškai, nes lanko pranc[ūzų] mokyklą. Tai jau jos trečia kalba, kuria ji kalba... Ar pas Jūsų dukras ar anūkes nepaliko lietuviškų knygų vaikams, jau truputį rimtesnių, kaip apie kačiukus ir šuniukus ar apie raganas? Mano vaikai daug jų turėjo, bet mainydami 3 kartus butus, kur tai dinga... Daina mėgsta jau pati skaityti. Ji turi daug pranc[ūziškų] ir itališkų knygų, bet aš noriu, kad ji priprastų pati ir liet[uviškas] knygas skaityti...

Mes su vyru rugpjūčio mėn. buvom Šveicarijoje, dalyvavome „Studijų savaitėje“. Kasmet tokia savaitė per 20 metų būdavo Vokietijoje. Šįmet sugalvota dėl įvairumo padaryti ją Šveicarijoje. Tai buvo gera idėja, suvažiavo apie 200 lietuvių iš visų kraštų, net iš JAV ir Australijos. Mes visą viešbutį užėmėm, todėl buvo jauku, lyg didelį šeimą. Daug žmonių sutikom, kurių ilgai nematėm, ir buvo tokių kuriozų, kad vienas kito nepažinom... Turėjom po 2 paskaitas į dieną, po jų buvo diskusijos. Plaukėm laivu po 4 Kantonų ežerą į Lucerną, kur buvo didžiulė salė liet[uvių] paveikslų paroda. Lankė ją ir sveitimaučiai. Kitą vakarą jau arčiau mūsų viešbučio Brunnene buvo liet[uvių] šokių ir dainų koncertas.

Vėl viešas, didelė salė, daug buvo šveicarų ir kas įdomiausia, kad šoko su liet[uviškais] kostiumais liet[uviškus] šokius šveicarai ir taip gražiai, lengvai ir originalius šokius parinko liet[uvė] mokytoja savo viešbuty. Kas vakarą po paskaitų ir vakarienos jaunimas jau lietuviškai šoko ir dainavo. Buvo lab[ai], lab[ai] malonu, net gaila buvo, kad reikėjo po savaitės skirtis. Mes su vyru pabuvom dar savaitę Lugano, kur senais laikais gana dažnai nuvažiuodavom, ten mūsų du Šauliai: ministeris ir prelatas palaidoti, o min[istro] Šaulio žmona, kuri neseniai mirė turėdama apie 90 metų, paliko Lugano gražią vilą savo sūnums. Ji buvo žinoma dailininkė italė... Jau kelinti metai lietuviai kas vasarą grupėmis skrenda į Lietuvą, bet skundžiasi, kad leidžia tik į Vilnių važiuoti ir tik 5 dienas... Dabar Romoje gyvena Angelė Asevičiūtė-Avižonienė. Jos vyras profesorius mirė ir paliko rankraštį knygos apie Lietuvos istoriją. Kadangi knygą nutarė spausdinti Romoje, tai Angelė apsigyveno Romoje ir perrašinėja mašinėlė savo vyro knygą. Ji net prie leidėjų komiteto prieguli. Ji yra lab[ai] miela. JAV paliko nuosavą butą, auto ir didelį šunį...

Roma, 1975.I.22 ... Tik dabar siunčiu geriausius linkėjimus visai gausingai Jūsų šeimynėlei, ypač, kaip dabar jau priprasta linkėti: „daugiausiai linkiu sveikatos“, nes jaunystės jau nebegalima linkėti. O jaunystėj daug sunkumų galima buvo pergyventi. Dabar viskas atrodo sunkiau...

Kalėdos praėjo ramiai, bet maloniai. Kūčioms buvo 14 asmenų. Juokinga, nes vieną momentą grėsė būti 13 žmonių. Mes, lietuviai, to skaičiaus nemėgstam, bet italai jokių būdų nesės prie stalo, jei gu būtų 13 žmonių. Turėjau ant greitųjų pakviesti savo draugę mahometonę, kuri pirmą kartą gyvenime dalyvavo Kūčiose, dalinosi plotkelėmis ir t.t. Kūčias ruošiu visados, kaip būdavo Mama ruošė Lietuvoje. Turėjom (ir dar ji stovi valgomajam) eglaitę lab[ai] didelę ir gražią, kurią papuošė Daina su savo tėveliu... Šventėms gaunam visados apie porą šimtų sveikinimų, į kuriuos reikia atsakyti...

Šįmet Roma švenčia savo „Šventus metus“, kurie kas 25 metus kartojasi. Mes jau antrą kartą juos pergyvenam. Prieš 25 m. atidarė užmūrytas duris Šv. Petro Bazilikos Pijus XII, o dabar Paulius VI. Pereitą kartą buvom tuo laiku viduje Bazilikos, o šįmet žiūrėjom kartu su svečiais po Kūčių per televiziją ir viską puikiai matėm...

1975.VII.15 ... Aš pati stiprokai buvau susirgus, net ligoninėj gulėjau, kol man visokius tyrimus darė. Per porą mėnesių pamečiau apie 15 kg svorio, išdžiūvau kaip lazda... dabar dar jaučiuosi silpnai, bet svorio man pribuvo ir neatrodau kaip šmėkla... Priėjom prie tokio amžiaus, kad kiekviena diena yra dovana. Vakar gavau iš Amerikos žinią, kad mūsų vyr. brolis Jurgis (82) mirė... Jie turėjo prijausintą paukščiuką, kurį Jurgis lab[ai] mėgo. Vieną gražią dieną paukščiukas išskrido, kaip jau darydavo, bet šį kartą nebegrižo. Jurgis lab[ai] jo gailėjosi ir vis jam rodėsi, kad tai yra blogas ženklas. Ir tikrai buvo labai blogas ženklas, nes ir mūsų Jurgis išskrido. Nesimatėm su juo labai seniai, tik Vokietijoje 1946 metais. Kada buvau 1968 m. JAV, jis man patelefonavo iš San Francisko į Čikagą. Paskui tik susirašinėjom. Dabar laukiu laiško nuo Gražinukės, kad parašytų smulkiau apie jo ligą ir mirtį. Dabar ir aš turiu jausmą, kad tai mano eilė atėjo.

Pas mus viešėjo 2 ½ mėn. mūsų sesuo Janė uršulietė, kuriai kelionę užfundijo Jurgis... Mes visi 3, Jurgis, aš ir Janė ligi 80 metų prisirioglinom...

Užvakar atšventėm Dainos gimimo dieną, pradėjo devintus metelius, perėjo į sekančią klasę su pagyrimu, yra gabi ir inteligentiška mergytė... Dabar su motina buvo 10 dienų Paryžiuje, lankė Versalį, muziejus, grįžo sužavėta su albumais ir atvirukais, su paveikslais...

Bendrai gyvenimas nėra linksmas, nežinia, kur pasaulis eina. Gaila, kad aš nebematysiu, bet, tiesą sakant, gana daug pamačiau ir pergyvenau... Šiomis dienomis šiaurės Italijoje, netoli Šveicarijos sienos yra taip vadinama „Studijų savaitė“. Suvažiuoja lietuviai iš visų kraštų... Kasdien yra paskaita kieno nors, šį kartą ir vyr.

sūnaus... Pernai tokia savaitė buvo Šveicarijoje ir mes su vyru buvom, nes jis buvo pakviestas pakalbėti. Buvo užfundyta mums 2 kelionė ir viešbutis...

Roma, 1975.X.30 ... Kovo mėn. grįžau iš ligoninės namo, kaip tik Velykoms, bet pati nieko negalėjau daryti, tai abi sūnienės paruošė velykinį stalą taip, kaip aš ruošdavau: su mazurkais, kumpiu, kalakutu, aišku, ir su margučiais, kuriuos Daina piešė. Daina jau pradėjo 9 metus. Jau 3 metus lanko prancūzų mokyklą ir kalba laisvai pranc.[ūziškai] kaip tikra prancūzė, kalba gerai ir lietuviškai, na, ir itališkai...

Šįmet Romoje yra „Šventieji metai“, todėl labai daug turistų iš viso pasaulio, net juodukų daug matome gatvėse. O aš ir namie turiu pusiau juodukę „kava su pienu“, kaip mes vadinam, tarnaitę. Ji yra iš Ceilono... Tai aš dabar turiu daugiau laiko skaitymui, rašymui ar vertimui. Kaip dabar rusų laikraštį iš N. Yorko radau gražų straipsnį apie Čiurlionį, jį išverčiau ir nusiunčiau liet[uvių] laikr[aščiu] į JAV. Apie Čiurlionį gana daug rašo ir svetimi: vok[iečių], pranc[ūzų] ir amerikonų laikr[aščiai]. Mums tas labai patinka. Bus ir Šklėriaus (1975 m.) 100 metų nuo gimimo jubiliejus. Jo žmona (88 m.) dar gyva, gyvena Vokietijoje. Aš su ja koresponduoju...

Roma, 1976.III.19 ... Padarė didelį malonumą atsiųsdama Dainai knygas... Šiandien Daina skaitė garsiai „Merę Popins“, klausė jos tėvelis ir aš ir visi juokėmės. Kadaise aš tą knygą skaičiau savo vaikams... Vėl gyvenam labai neramius laikus. O senatvėj sunkiau tą viską pergyventi ir norisi ramybės, nes nedaug to gyvenimo paliko.

Mes susitinkam ar pasikalbam telefonu su Angele. Ji yra labai gera, stengiasi visiems padėti moraliai ir dirba labai daug, nes leidžia savo a.a. vyro istoriko knygas, o jų yra 6 didžiuliai tomai apie senų laikų Lietuvos istoriją. 2 tomai jau išėjo, gražiai išleisti, didelio formato, po 600 puslapių. Angelė turi visus toms mašinėlė perrašyti, nes vyras rašė ranka... Gyvenimas per greit prabėgo, per greit pasenom...

O šiandien yra 19 III Šv. Juozapo diena. Italijoje tai didelė šventė skaitosi ir vadinasi, kad pavasaris prasidėjo... Maniau, kad kas nors iš Jūsų jaunimo atvažiuos į Romą, kada pernai buvo „Šventieji metai“, nes kelionės buvo pigesnės. Suvažiuo per metus apie 10 milijonų turistų, kokių tik tipų nebuvo atvažiuavę. Kai kurios dėl didelio karščio vaikščiojo nuogos, policininkai turėjo vežti automobiliu į viešbutį, arba maudėsi fontanuose, kas taip pat buvo uždrausta.... Mes čia atšventėm jaunesnio sūnaus (Dalytės kompaniono) su žmona 10 metų vestuvių sukaktį. Paskui atradom kalendoriuje, kad 4 III Šv. Kazimiero diena yra ir Dainos diena. Tai ir Daina padarė „balių“ savo mokyklos draugėms... Neseniai turėjo mokykloje atostogas, tai važiuo su motina į Šveicariją, į kalnus snieguotus, ir mokėsi slidinėti. O Romoje eina į baseiną, kur išmoko plaukti, net gavo gerą pažymėjimą...

Roma, 1977 (I ?). ... Aš nesiunčiu Kalėdinės kortelės, todėl, kad ant jos mažai ką parašyt galima... Kalėdos šimet kaip atėjo, taip ir praėjo be galo greit. Žmonės visi susirūpinę dėl ateities, tai ir linksmumo šimet nesijautė. Net laikraščiai rašė, kad turim Kalėdas minoriniam tone... Dainai, Kazio dukrai, 10 metų... Kalba laisvai pranc[ūziškai], itališkai (kaip jos mama) ir lietuviškai. Lietuviškai skaito ir rašo. Amerikoje, deja, lietuvių šeimų vaikai dažnai nekalba lietuviškai, tas mane labai nervina ir liūdina...

Užjaučiu ir įsivaizdinu, kaip Jums buvo liūdna pamatyti Domeikus tokiam apverktame stovy. Mūsų šeima buvo labai prisirišusi prie Domeikų. Stasys visada atsimena, kaip padėdavo „ūkininkauti“, o aš – ypač tą vasarą, kada ir Gražina, ir Jūs kartu miegodavom klėty, lankydavom kaimynus. Ar apie Žilinską ką nors žinot? Aš nežinojau, kad mes esam susigiminiavę su Griniais. Dabar ir tėvas, ir sūnus, kuris buvo vedęs Brazdžionytę, mirė. Pats tėvas taip pat į senatvę vedė ir paliko labai teigiamą ir didelį patriotą sūnų, kuris vedė lietuvaitę, turi porą vaikų ir gyvena JAV...

Būt malonu, kad Jūs parašytumėt laikas nuo laiko Gražinukei laišką nelaukiant atsakymo... Bučiuoju širdingai, pabučiuokit dukras, ypač Dalytę, kurią atsimenu, ir Pupa taip pat ją atsimena...

Roma, 1977.VIII.5 ... Ačiū labai, kad taip aiškiai aprašė savo šeimynėlę ir malonu, kad dukros ir anūkai neužmiršta močiutės... Kaip malonu, kad jos visos lietuvius vyrus turi. Mes užsieny to dažnai neturim, nes, pav., Romoje nei vienos mergaitės lietuvaitės nebuvo ir dabar nėra, tai ir abu sūnūs turi itales žmonas... Sūnienės stengiasi išmokyti lietuviškai. Abi yra labai mielos, gražios ir inteligentiškos... Labai gražiai ir įdomiai aprašė vaikų dainų ir šokių šventę. Pas mus, t.y. užsieny, taip pat visuose kraštuose yra grupės šokėjų ir dainininkų. Didžiausias ansamblis yra JAV, kuris nuolat lanko visus kitus kraštus su šokiais ir dainomis. Vieną kartą šoko New Yorke 1000 dalyvių lietuvių, buvo pakviesta prezidento Fordo žmona, net apdovanota lietuvišku kostiumu, su kuriuo kartu su lietuvaitėmis nusifotografavo. Ansamblis iš 38 šokėjų neseniai aplankė ir Romą. Buvau nustebusi, kad tiek įvairių šokių ir dainų lietuviai turi ir taip gražiai juos prezentuoja. Buvo pakviesti ir italai, kurie daug komplimentų nepasigailėjo...

Roma, 1978.XI.16 ... Buvo Mišios už Joną Paulių I, prisirinko 7000 žmonių prieš Katedrą... Pradėjo lyti. Buvo taip keista matyti tūkstančius atidarytų skėčių. Bet laimei neilgai lijo. Visi labai gailėjosi jauno Popiežiaus, kuris tik 33 dienas popiežiauvo. Dabar, po 400 metų, išrinko Popiežių ne italą, o lenką-lietuvį, nes jo motina lietuvaitė ir jis pats pasakė, kad „pusė mano širdies priklauso Lietuvai“. Ir šitas Popiežius Jonas Paulius II tuoju labai patiko žmonėms, nes yra prieinamas ir širdingas, ir paprastas...

Klausi, ar K. Grinius dar gyvas? Jau senokai miręs ir jo [sūnus – D.B.] dar jaunas, vedęs ir sūnų turėjęs, netikėtai mirė, jo žmona Gražina Brazdžionytė gyvena Romoje ir mes dažnai matomės...

Kaip buvo malonu praleisti laiką Domeikuose, mano vyresnysis sūnus su didele meile prisimena, kaip jis ten jodinėjo, padėdavo karves prižiūrėti lauke ir mėsą vežti. Aš rašiau jų dviejų dienyną ir dabar nutariau atiduoti jiems, bet prieš tai pati perskaičiau, taip malonu buvo prisiminti. Jie nežino, kad aš jiems apie jų vaikystės gyvenimą rašiau ir pati skaitau kaip kokį romaną...

Roma, 1979.I.2 ... Taip norėtusi pasimatyti ir širdingai pakalbėti. Mes mūsų Kūčias ramiai, bet maloniai atšventėm tik 3 šeimų tarpe: 1) Kazio, Dainos ir Giovannos, 2) Stasio su Daniela, aš su vyru, Gražina Grinienė ir brolis Giovannos dar prisidėjo. Kaziukas – Pupa rado lab[ai] gražią eglutę ir kartu su Daina nepaprastai gražiai papuošė ją. Abi sūnienės italės, bet Kūčias paruošė visai lietuviškai. Aš virti visai nemoku, tik paaiškinau, kaip pas mus namie buvo ruošama, ir jos taip padarė.

Oras Kalėdų laiku buvo nekoks, o kaip tik naujas Popiežius Jonas Paulius II turėjo rodytis prieš Baziliką – laiminti beveik milijoninę minią. Popiežius yra populiarus ir mėgiamas. Kada Pupa mūsų, kuris dirba Vatikano radijų, su visais valdininkais turėjo Popiežių sveikinti, Popiežius kiekvieną klausė, kokios tautybės. Pupa pasakė „lituano“ ir Popiežius paėmė Pupos ranką į savo rankas ir pasakė: „Pusė mano širdies yra Lietuvoje.“ O kada Bamo (Stas[ys]) sveikino, tai Popiežius pasakė: „Mano kraujyje yra lietuviško kraujo.“ Pasirodo, Jo motina yra lietuvaitė...

Roma, 1979.IV.5 ... Dėkoju širdingai už tokį įdomų laišką. Turėjau įspūdį, kad Jus visus aplankiau. Ir dar nepaprastai širdingai dėkoju už tokias gražias knygas Dainai. Nežinojau net, kad taip gražiai išleidžiamos vaikams knygutės. Ir kada pamačiau, kad kai kurios kaštuoja 19 kapeikų, tai tikėti nenorėjau. Turėsime su Daina visas jas perskaityti. Daina labai gražiai užaugo, visa galva aukštesnė už mane ir neleidžia savęs vaiku vadinti, kad ir turi tik 12 metų, bet reikalauja, kad ją panele vadintumėm. Šiandien

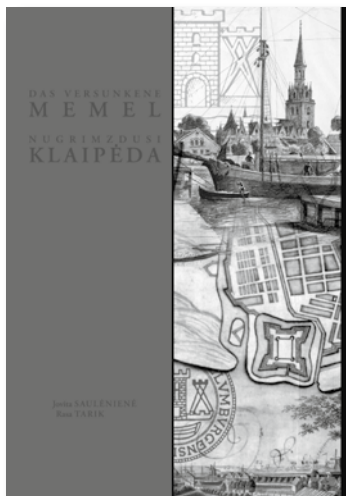
grįžta iš savo tetos, iš Venecijos, buvo ten ne pirmą kartą, tame žavėtiname mieste. Mes su vyru taip pat kelis kartus buvom Venecijoje. Tikrai nepaprastai originalus, gražus, poetiškas miestas...

Malonu man girdėti, kad Jūsų vaikai visi baigia universitetus. Lietuvai tas labai reikalinga. Jūs būtinai įkalbėkit ir ypač Liudytę [vaikaitę – D.B.], tegul net pareikalautų, kad mylimasis baigtų aukštą mokslą ir kad būtų inteligentas, o ne darbininkas. Ne pinigai svarbu, bet protas ir mokslas. Ką jis kalbės tarp savo giminaičių inteligentų – darbininkas be mokslo. Kodėl jis Liudytei taip patiko? Taigi, pasaulį, kraštus valdo inteligentai, o darbininkai tik jų klauso. Jūsų jaunimas tvirtina, kad darbininkai visur pirmą vietą gauna? O ką darbininkas be inžinieriaus ar kito viršininko gali padaryti? Tegul Liudytė jam šitą idėją iš galvos išmuš ir lieps baigti mokslą. Kas tai per prasimanymas, kad visur pirmą vietą darbininkai gauna, ne koks inžinierius...

Kada rašysit Gražinukei, gal paklauskite, ar rašo Vincunei ir kodėl nerašo? Ji įsivaizduoja, kad aš sergu ir man negalima rašyti. Aš jai rašau, o ji man neatsako. Bet mano vyrui parašė sveikinimą jo 80 metų proga. Jis labai daug gavo sveikinimų, net per laikraščius su fotografijomis...

Roma, 1979.V.26 ... Nežinau, net kaip turiu padėkoti už tokias gražias dovanas... vakar vos neapalpau pamačiusi tiek nepaprastai gražių dalykų, o pamačius kaspinėli su užrašu „Domeikai“, tai ir ašarėlė iškrito... Stasys dabar jau nuo 1 gegužės yra Amerikoje, šiandien kaip tik 26 V jo garbei daromas didelis priėmimas ir laikraščiuose pranešė, kad „iš labiausiai pasižymėjusių lietuvių daroma šventė“. Esam labai laimingi. Jis bus Amerikoje visą mėnesį... ■

Parengė Dalia Marija DANKEVIČIŪTĖ–BRAZAUSKIENĖ

Juozas ŠIKŠNELIS

NESIJAUDINKITE, KLAIPĖDA DAR NENUGRIMZDO

Jovita Saulėnienė, Rasa Tarik. *Das Versunkene Memel. Nugrimzdusi Klaipėda*. – Klaipėda: *Druka*, 2009. – 432 p. Vok., liet.

Nežinau, kaip yra kitur, bet Klaipėdos vyrai ir moterys pasikeitė vaidmenimis: vyrai plepėdami kariauja, o moterys tylėdamos dirba. Vyrai istorijos baruose laužo ietis dėl miesto pavadinimo, dėl 1923 m. sukilimo traktavimo, dėl senamiestyje rastos kaukolės ar akmens, jau nekalbant apie paveldo problemų liūną. Paradoksas: miestai, turintys kur kas skurdesnę istoriją, gali pasigirti kur kas turtingesne istoriografija negu Klaipėda. Mat iš tų audringų ginčų neatsiranda veikalu, kurie atsakytų į opiausius miesto istorijos klausimus. Čia derėtų prisiminti nemirtingąjį Marką Twainą: visi kalba apie blogą orą, bet niekas nieko nedaro. Tačiau rašytojas užsiminė ir apie tai, kad moterys vis dėlto nesnaudžia.

Teigti, kad istorijos tėkmėje Klaipėdos moterys vaidino ypač svarbų vaidmenį, trūksta faktų, bet kad Klaipėda yra moteriškumo įsikūnijimas – niekas negalėtų paneigti, nes pats miesto pavadinimas yra moteriškosios giminės, kaip ir jūra, bangos, būrės. Atrodytų, prie moteriškosios giminės *jūros* turėtų glaustis vyriškosios giminės *miestas*. Lietuvių kultūroje – ne. Memelis kadaise buvo vyriškosios

giminės, bet jo neliko. Aplink uostamiestį irgi vien moteriškosios giminės gyvenvietės – Nida, Juodkrantė, Preila, Pervalka, Šventoji, Palanga.

Vartau solidžią leidyklos *Druka* išleistą knygą: „Nugrimzdusi Klaipėda“. Autorės – Jovita Saulėnienė ir Rasa Tarik. Vokiečių ir lietuvių kalbomis pasakojama Klaipėdos miesto istorija, pamatyta prieš keletą šimtmečių čia gyvenusių ar mieste apsilankusių liudytojų akimis. Garsių vardų apstu, tik paklauskite: Matas Pretorijus, Simonas Dachas, Heinrichas Schliemannas (taip, taip, Trojos atradėjas!), Richardas Wagneris, Hugo Šojus, Ernstas Vichertas, Friedrichas Zybertas, Prūsijos karalienė Luizė, Otas Glagau, Otas Bismarckas (taip, tas pats), Vilhelmas fon Humboldtas ir kiti. Neišgalvotos, autentiškos istorijos... Arba, kad būtume visiškai tikslūs, – miesto istorijų mozaika, dėlionė. Pasakojimuose, atsiminimuose, kelionių įspūdžiuose daug faktų apie to meto įvairių luomų miestiečių gyvenseną ir jauseną, buitį, tradicijas. Knyga gausiai iliustruota to meto dailininkų darbais, senaisiais Klaipėdos žemėlapiais. Tai pirmoji tokio pobūdžio knyga negausioje miesto istorijos bibliografijoje.

Kai perskaitai knygos pavadinimą, dingteli siaubinga mintis, kad tai iš *tikrųjų* įvyko: Mikalda buvo teisi – pasaulinis tvanas nuplovė Klaipėdą su visais neatsakytais istorijos klausimais ir mįslėmis, nugramzdino, ir nieko čia nebepadarysi. Bet grįžęs į realybę nusiramini ir ramiai skaitai knygos autorių išdėstytą motyvaciją: „atsigręžimu į kultūrinę atmintį nesiekiame atkurti praeities. Tikslas kitas – pažvelgti, kuo ta praeitis virtusi dabartyje“ (p. 5). Kitaip tariant, ši knyga – tai snaudžiančios atminties žadintimas. Autorės iš užmaršties gelmių ištraukia miesto istorijos skivytus, rūpestingai nupučia nuo jų laiko dulkes ir dėlioja paveikslą, kurį netikėtai pavadina nugrimzdusia Klaipėda. Tačiau yra kaip tik atvirkščiai – knygoje Klaipėda išnyra iš praeities ūko ir stoja prieš mus netikėtu nežinomu pavidalu. Tiesa, būtina prisiminti, kad publikuojamuose tekstuose miestas dar vadinamas vyriškosios giminės vardu. Klaipėda knygoje prisikelia lyg feniksas iš pelenų.

Knygos apimtis solidi, todėl penkiais žodžiais apie ją nepapasakosi. Vieniems skaitytojams pasirodys, kad jie viską ir šiaip žinojo iki knygos pasirodymo, kiti tuos tekstus skaitys pirmą kartą, treči gal apgalvestaus, kad praleista nemažai įdomių autorių, bus ir besipiktinančių, kodėl, pavyzdžiui, karalienei Luizai skiriama tiek daug vietos, nors ji gana nepalankiai vertino Klaipėdą: „Mano sveikata visiškai pakirsta, nes negaliu pakęsti drėgno ir šalto šiaurietiško klimato“ (p. 217), arba: „kaip čia, Klaipėdoje, kur namai tarsi iš popieriaus, o langai įstatyti pajuokai“ (p. 219). Pašaipiai žvelgia ne ji viena. Fridricho Delbriuko tekste skaitome: „Už Olando kepurės – grupė bjaurių lietuvių.“ Toliau ne ką geriau: „Palanga. Smuklė. Smuklininkas ir jo vaikai tarsi drabužiais aprengti šunys. Tarnaitė lyg iš vaiduoklių pasakos“ (p. 261). Charles'is Dohsier laiškuose išjuokia miestiečių madas: „Kviestiniai pietūs čia reiškia užvaldyti asmenį nuo 3 val. iki vėlyvo vakaro. Du kartus po tokių pietų negalavau“ (p. 73). Yra tekstų, kuriuose, išskyrus miesto vardo paminėjimą, Klaipėdai neskirta nė eilutės (žr. Kristofo Vilhelmo Hufelando ištrauką, p. 227). Kyla klausimas, ar visi tekstai apie

Klaipėdą surinkti, jeigu ne, tai kokie buvo atrankos kriterijai? Koks knygos žanras? Gal dizaineriui Gyčiui Skudžinskui derėjo kitaip maketuoti knygą, šriftu ir užsklandomis atskirti autorinį tekstą nuo vertimų, nes dabar dažnai susipainioji, ar skaitai Jovitos Saulėnienės komentarus, ar originalų tekstą. Tai dažniausiai pasitaiko skyrių užsklandose.

Taigi klausimų gausybė, bet knyga vis dėlto pasirodė – laiku ir vietoje. Ji solidi, puošni, netgi, neperdedant, prašmatni, nors skirta ne lentynoms papuošti, o kasdien naudoti – skaityti ir permąstyti, pagaliau suvokti, kas esame, kur gyvename, ar teisingai suprantame savo vietą ir save savo mieste.

Ši knyga mane traukė kaip magnetas, o kai ją atsisiverčiau, prarijau vienu atsikvėpimu, negalėdamas atidėti rytdienai, nes užvaldė noras atitrūkti nuo paranojiškų ginčų Klaipėdos istorijos temomis, nuo sustabdytų ir stabdomų bandymų puošti miestą, paversti jį normaliu XXI a. Europos uostamiesčiu su išlikusiu ir išsaugotu paveldo sluoksniu. Svajojau atsidurti ne prie vos besilaikančio miesto simbolio – Meridiano, ne prie daug dešimtmečių griūvančio Dramos teatro, bet XVIII ar XIX a. pradžios Klaipėdoje, nesvarbu, kad jos vardas tada buvo vyriškosios giminės. Nesvarbu ir tai, kad tada uostamiestyje gyveno galbūt ne ką mažiau kvailių negu dabar, bet užtat, be abejo, dvigubai daugiau gerų ir protingų, mylinčių savo miestą ne iškreipta, bet normalia meile, žmonų. Galėčiau prisiekti, kad tokie žmonės niekur nedingo, jų ir dabar yra, bet kažkodėl jie laikosi nuošaliai nuo miesto reikalų. Viliuosi, kad ši knyga pagausins Klaipėdos mylėtojų gretas, o gal ne vieną ir paskatins ne tuščiais žodžiais, o darbais liudyti savo meilę miestui, kuris to tikrai nusipelnė. O šios knygos autorės ir leidėjai nusipelnė skaitytojų pagarbos.

Neabejoju, kad ši knyga bus įdomi ne tik klaipėdiečiams ar Klaipėdos krašto gyventojams, bet kiekvienam, kuris nori žvelgti toliau ir giliau. ■

SUPERVIZORIUS

Dar nėra taip buvę, kad kaip nors nebūtų“, – laisva forma pacitavau nemirtingojo kareivio Šveiko žodžius, kad nuraminčiau užsienio reikalų ministrą, kuris užsuko į mano būrimo saloną *Dura necessitas* susižinoti artimiausios savo ateities. Šiemet mano anapusinio šešėlinio verslo reklaminis šūkis „Geriausias pranašystės ir jos kainos santykis!“, todėl nedelsdama griebiausi gilių istorinių faktologinių išvedžiojimų. Priminiau ministrui, kas nutiko mitiniam Frygijos karaliui Midui, kurį Dionisas buvo apdovanojęs stebuklinga galia viską, prie ko prisilies, paversti auksu. Deja, karalius buvo labai neapdairus, nelabai lojalus, be to, apykurtis ir prarado šią dievo dovaną vien todėl, kad per kitų dviejų dievų (Pano ir Apolono) muzikavimo varžybas pirmenybę atidavė Panui. Įniršęs Apolonas pritaisė Midui asilo ausis neva tam, kad šis geriau girdėtų muziką... Kaip su Frygijos karaliumi būtų pasielgęs Panas savo pralaimėjimo atveju, istorinių duomenų nėra... Taip miglotai kalbėdama garbės lentoje visiškai aiškiai nubraižiau CŽV kalėjimą, Lietuvos Dalios genealoginį medį ir net Vytenį Andriukaitį, kuris per Seimo posėdį meta monetą, kad sužinotų, kaip balsuoti – už ar prieš CŽV. Nuspręsta: kalėjimai buvo, bet nenustatyta, ar lietuviai sugebėjo prasimanyti kalinių. Mano braižomų grafikų ir lentelių fone išvelgęs stūksančią virtualią giljotiną, ministras išėjo aukštai iškelta galva.

Apsidžiaugiau, kad taip lengvai pavyko padėti valstybės tarnautojui atsikratyti politinių iliuzijų. Bet džiaugsmą aptemdė pranešimas, kad būtent tada, kai pranašavau, pasitelskusi auksapirščio Mido pavyzdį, Prancūzijoje iš tauriųjų metalų liejyklos buvo pavogta 100 kg aukso. Tikėtina, kad ES kriminalistai, neva pagal nemokšišką

braižą ir užmojo menkumą, čia ir vėl išvelgs lietuvišką pėdsaką, mat, kai minėtą liejyklą prieš keletą metų apiplėšė patys Prancūzijos piliečiai, šio tauriojo metalo jie išsinešė keliskart daugiau... Pagal Jurgį ir kepurė, kaip sako svajonių sukirpėjas Juozas. Pralaimime net kriminalų srityje – ir čia mūsų užmojai menki, riboti, provincialūs. Net turkams, kurie dar tik svajoja tapti ES nariais, sekasi kur kas geriau negu mums. Antai teroristinės organizacijos „Pilkieji vilkai“ snaiperis Mehmetas Ali Agca, pašovęs patį popiežių, atsėdėjo 28 metus ir išeina į laisvę, kur netrukus taps *milijardieriumi!* Pranešama, kad dėl išskirtinės teisės paskelbti nusikaltėlio memuarus jau dabar varžosi daugiau kaip 100 redakcijų ir leidyklų, o kai į konkurencinę kovą įsijungs Holivudas, Bolivudas ir mūsų šalis *Gyvenimo būdas*, kaina pasieks kosmines aukštumas. Taip bus užtikrinta piliečio Mehmeto teisė realizuoti savo kuklų, kaip jis sako, norą: „Paskelbti pasaulio pabaigą.“

Ar mūsų kriminalinis pasaulis turi tokio masto šulų? Nebent Drąsius Kedys, neįvardytų Lietuvos žmonių jau iškeltas į antrą vietą po Prezidentės, galėtų tikėtis tokios sėkmės, t.y. kad susikraus nemenką kapitalą, kai pagaliau išeis iš belangės. Bet jis dar net nepasodintas... O štai Daktaras pasodintas ir sėdi, ir jau darosi niekam, net prokurorams, nebeįdomus.

Jei kas ir gali mus išgelbėti, tai nebent kultūra, ypač naujausių tyrimų apie jos daromą poveikį šviesoje. Jau nustatyta, kad jaunuoliai, kurie be perstojo klausosi roko muzikos su prasmingais teksta, tampa jautresni ir yra labiau linkę padėti kitiems. Tiesa, Lietuvos estrados princas Rytis su daina prasmingais žodžiais „Neliesk mano damos, neliesk!“ šiame britų tyrime nedalyvavo,

bet ir plika akimi matyti: jeigu tarpuvartėse ir kitose aptemusiose (taupoma elektra!) sostinės vietose per garsia kalbius paleistume šį įrašą, kriminogeninė padėtis būtų bėginti suvaldyta. Be to, galima siekti ne tik vietinių, o ir globalesnių tikslų, kaip tą jau daro festivalis „Be2-gether“, kasmet vykstantis prie Baltarusijos sienos. Jo rengėjas, toks Klimkevičius, yra nuodugnai susipažinęs su amerikiečių praktika – 1989-aisiais JAV kariuomenė nepalaujamai ir labai garsiai leido AC/DC dainas, kad „išrūkytų“ iš slėptuvės Panamos diktatorių Manuelį Noriegą. Štai kokia kultūros galia! Lietuvoje irgi atsiranda vis daugiau tokių, kurie nori jai (t.y. kultūrai) atsiduoti visu kūnu. Antai pamačiusi, ką gali „Olialia pupyčių“ lyderė Oksana, jos pusseserė Orinta nedvejodama tuoj pat nusimetė drabužėlius ir stojo į kultūros tarnybą. Esant tokiam masiniam nusirenginėjimui, net svajonių sukirpėjas Juozas Lietuvoje neteko darbo, todėl savo rauktus ir pūstus sijonus pristatinėja Malaizijoje ir kitose egzotiškose šalyse. Dar nėra taip buvę, kad jis kur nors ko nors kam nors nepasiūtų! Nepaiso Juozas net to, kad SUPERVIZORIUS, t.y. valstybės prižiūrėtojas, kuris valdo ir skirsto išteklius, jau apmokestino jo siuvimo mašiną, jeigu ši bus naudojama asmeniniais tikslais!

Supervizoriaus kabineto nariai skalpuoja ir kitus kūrėjus, sužlugdė net ambicingą planą ekranizuoti Žalgirio mūšį! Sako, svajonių režisierius Banionis dėl šios priežasties emigruoja iš Lietuvos ir Italijoje statys serialą „Išdaužytų dantų aikštė: banditiškasis Milanas“. Pagrindinį vaidmenį veržiasi atlikti pats Berlusconi's. Gal sutiks filmuotis ir Mehmetas, jeigu jau bus suspėjęs argumentuotai išpranašauti pasaulio pabaigą. Be to, šiam turkui yra labai pakeliui – jis, kaip tyčia, ketina vykti į Italiją, į Romą, į Vatikaną. Ten, lydimas policijos eskorto, daugybės telereporterių ir TV operatorių, svajonių snajperis lėtai pereis per aikštę ir stabtelės toje vietoje, kur jau stovėjo 1981-ųjų gegužės 13 d. 17 val. 22 min. Sako, aikštėje tada pasirodys Benediktas XVI...

Toks įvykių išsidėstymas rodytų, kad nuo ten ir prasi-dės pasaulio pabaigos pradžia. ■

Tiesiai iš naujosios Frygijos karalystės
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2010. 1 (541)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3

01125 Vilnius

Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Virgilijus ČEPAITIS. *About the Law and the Truth. How We Went to Baltic Road.* We are celebrating the 20th anniversary of the demolition of Berlin wall, but changes in eastern Europe began earlier. Political scientists and historians are still questioning how was it possible to destroy one of the largest empires in the world in a peaceful way. Yugoslavia collapsed at the same time but its fall had a cost of hundred thousand lives. Thus the peaceful way of the Baltic nations from communism to freedom deserves a more thorough studies, claims the author, one of the former leaders of Sąjūdis movement (page 2).

History on Occasion or Virtual Duel Between Netimer and Zebeden. Discussion. The younger generation of historians who matured after the independence established a club of debates at Vilnius university and held regular meetings. This time the discussion was devoted to the jubilee of the millennium of Lithuania's name, about peculiarities of the politics of history, society's historical consciousness and its changes. Deputy rector of European University of Humanities Irena Vaišvilaitė, Vilnius University historians Artūras Vasiliauskas, Rimvydas Petrauskas and Aurimas Švedas exchanged their views (page 8).

Simas ČELUTKA. *Idea of the Global Civic Society Through the Eyes of Its Supporters and Critics.* The idea of global civic society has not yet been sufficiently discussed in Lithuania. Because we lack our own sources, the author draws his insights on the concepts of mostly foreign theorists (page 15).

Zecharia PLAVIN. *About "Common Sense" and Spiritual Oppression.* Inhabitant of small countries, tortured by resentment instead of taking care of common human values are forced to adopt third rate technical devices and voluntarily put their own souls into prisons by submitting themselves to the requirements presented by not too wise, but successful visitors from America, where they made money and became famous. Only their own gifted people can help their fellow countrymen, but on condition they talk to each other, writes Israeli musician and philosopher (page 24).

Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ. *Four Miniatures:* Moloka'i. Ray. Grey Pearls. Those Silent Birds. Mini-essays (page 28).

Kristina CIVINSKIENĖ. *Painting – as a Play of Chess.* The review of the exhibition of painter Arūnas Vaitkūnas (1956-2005) in Kaunas Picture Gallery (page 32).

Kęstutis ŠAPOKA. *Is It Worth To Stage a Mutiny These Days?* Retrospective of Post Ars in CAC. A review of an exhibition of Post Ars group that makes an influence on Lithuanian art and provokes even without provoking, urges to discuss and reconsider (page 34).

Virginija VITKIENĖ. *Start of Discussion in Kaunas Biennial.* About the concept of the 7th international biennial TEXTILE 09 (page 37).

Goda VILBIKAITĖ. *"Something That Isn't Understood Can't Be Healed"*. Space to Remember Jewish Kovno. "Where is Kovno?" – an image and sound installation under this title about the Jewish community and its tragic fate was shown in Kaunas Picture Gallery in October and December. Its authors were Jewish artists from South Africa Yda Walt, Cheryl Rumbak, Philip Miller and Andy Spitz whose ancestors emigrated from Lithuania before WW II (page 40).

Asta PAKARKLYTĖ. *New Re-generation of Academic Music*. A generation of composers that grew up in independent Lithuania is presented: Rūta Vitkauskaitė (b.1984), Albertas Navickas (b.1986), Rita Mačiliūnaitė (b.1985) and Mykolas Natalevičius (b.1985) (page 45).

Andrius JEVSEJEVAS. *How Individuals Become Directors*. A review of a play "Happy" based on F. Schiller's "Intrigue & Love" directed by Artūras Areima in Kaunas State Drama Theater, the première was held in December (page 48).

Andreas HARBSMEIER. *The contemporary literary reservation*. Literary perspectives: Denmark. Committed, critical writing in Denmark has long since left the domain of literature and turned to genres such as documentary film and journalism, writes Andreas Harbsmeier. As it emerges from its sheltered existence in a reservation, recent Danish literature is collapsing the boundaries between the literary field and the broader public sphere (page 53).

Heribert PRANTL. *Are newspapers still relevant?* It is not the Internet that is responsible for the "crisis of the press", but subordination of journalism to the market, writes the political editor of the "Süddeutsche Zeitung". For the first time since 1945, German journalism risks becoming trivialized (page 57).

Goda DAPŠYTĖ. *About the Takeover of Money Factory and "Face" of Internet Society*. Report on the festival Baltic Circle that came into being out of exchange project of the Baltic Sea (page 64).

Skaidra TRILUPAITYTĖ. *The Intrigue of Cold War Modernism*. A review of an exhibition 'Modernism of Cold War. Art and Design: 1945-1970'. Curators – Jane Pavitt and David Crowley shown at National Gallery, Vilnius (page 67).

Mindaugas PELECKIS. *The Hidden Power – the Suggestion of Mysteries*. The New Age and New Thought movement is getting more and more members worldwide. Continuation of discussion of their variety (page 72).

Ona MAŽEIKIENĖ. *The Synthesis of Art and History*. The review of the Exhibition "Union of Lublin" of Polish painter Jan Matejko in Vilnius (page 77).

Letter of Vincenta Lozoraitienė to her cousin Elena. These letters shed light on principles eventually shared by their sons, Lithuanian diplomats Stasys (1924-1994) and Kazys (1929-2007). Continued from 2009 No 12 (page 83).

Juozas ŠIKŠNELIS. *Don't Worry – Klaipėda Has Not Yet Sunk*. A review of a book by Jovita Saulėnienė and Rasa Tarik in German and Lithuanian "Das Versunken Memel. Nugrimzdusi Klaipėda" (page 89).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Supervisor*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 91).

Spaudė akcinė bendrovė Spauda,
Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius
Tiražas 2200 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Almantas SAMALAVIČIUS

Literary perspectives: Lithuania (En) (Lt)

Almost normal

The literary field in Lithuania has established itself since independence, despite vastly smaller print runs. Today, a range of literary approaches can be made out, from the social criticism of the middle generation to the more private narratives of the post-Soviet writers.

Tomas KAVALIAUSKAS

Salvation fantasies (En) (Lt)

No one in eastern central Europe suspected that once the fight for independence was won, democracy would become a parody of itself, writes Tomas Kavaliauskas. Open disrespect for the public jars with the ideals of the Baltic Way that existed before and after 1989.

Zinovij ZINIK

History thieves (En) (Lt)

Thirty years after leaving Russia for Israel, an "unheimliche" experience in Berlin led Zinovij Zinik to investigate the chequered past of his Russian-born grandfather. An autobiographical exploration of "assumed identity" in twentieth-century Jewish experience.

Tomas VENCLOVA

Vilnius as an object of nostalgia (Pl) (Lt)

Vilnius is often seen as a mysterious, magic and strange city, one that inspires myths and poetry, writes Tomas Venclova (in Polish and Lithuanian). Its closeness to nature makes Vilnius a pastoral city, while its multicultural character brings it close to Prague, Trieste or Sarajevo.

Tomas KAVALIAUSKAS

Salvation fantasies (En) (Lt)

No one in eastern central Europe suspected that once the fight for independence was won, democracy would become a parody of itself, writes Tomas Kavaliauskas. Open disrespect for the public jars with the ideals of the Baltic Way that existed before and after 1989.

Rasa BALOČKAITE

"Go West..." (En) (Lt)

Myths of femininity and feminist utopias in East and West

Working illegally in the West, eastern European women take care of "the logistics of bodily experience", freeing western women to participate alongside men in business, science and politics.

Timothy SNYDER

Balancing the books (En) (De) (Lt)

Sixty years and more since the end of WWII, eastern European experiences of subjugation are often glossed over. This creates misunderstandings that could be avoided by an awareness of a common European history. Then, solidarity rather than national prejudice would motivate public opinion on matters of European politics.

Vaidas JAUNIŠKIS

The flood of festivals (En) (Lt)

Illness, cure, everyday life

For those who existed behind the Iron Curtain, it was hard even to imagine arts festivals, writes Vaidas Jauniškis. But over the past two decades, festivals have flooded eastern Europe as if they were the new religion.

Jūratė KAZAKEVIČIŪTĖ
Živilė MURAŠKIENĖ
Žinia iš praeities
Instaliacija pagal
siurrealistės L. Carrington
tapybos darbą
Remio Ščerbauskio nuotr.

Tracy ALLEN
Ruth MARQUEZ.
Pagaminta Lietuvoje
R. Taraškevičiūtės nuotr.

Iš Kauno tekstilės bienalės

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2010. Nr. 1 (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009